

רבי אברהם אבן מוסה ובנו רבי משה מראשי המדברים בקבלת האר"י בצפון אפריקה

למן גירוש ספרד ועד ימינו נמצאו במארוקו מקובלים לרוב, וספרי קבלה הרבה נתחברו בה. אימתי נתפשטה קבלת האר"י במארוקו ושלטה בעולמם של מקובליה, וכיצד נתהוו כיתות חסידים שהגו בתורת האר"י, נהגו בהנהגותיו, פירשו את 'הזוהר' על פי תורתו וחיברו פירושים על ספריו עד שהיתה מארוקו למרכז חשוב ללימוד קבלת האר"י? היכן חיו מקובלים אלו ומהי שלשלת קבלתם והזיקה שבין חבורה לחבורה ומקובל למקובל? וכלום מרכז הקבלה בתוניס ינק והושפע ממקובלי מארוקו, ומה היה מצב לימוד הקבלה באלג'יריה?

שאלות אלו הן נכבדות לידיעת קבלת תורתו של האר"י והשפעתה הגדולה בחיי האומה, וראויות הן לענות בהן. דומה שידיעת תולדותיהם וחיבוריהם של ר' אברהם ו' מוסה ובנו ר' משה יש בה כדי לסייע לחקר פרשה זו ולהעמידנו על הזיקה שבין מקובלי תוניס למקובלי מארוקו. ר' אברהם ו' מוסה לידתו ומקום גידולו מארוקו, ובה שימש את גדולי המקובלים עד שעקר דירתו לתוניס. מפורסם הוא בלמדנותו ובחסידותו, בעיקר על פי מה שרמז עליו החיד"א בספרו 'שם הגדולים', וכתרי אגדה על חסידותו וקדושתו קשרו לו יהודי צפון אפריקה. אף על פי כן לא ידוע דבר על תולדותיו ועל מעשיו, אף לא זכה שחיבור מחיבוריו יראה אור. בנו ר' משה דרך בדרכיו, וכנראה ידוע היה בזמנו ונשכח לגמרי אחרי זמנו, ולא זכה שיודפס ממנו דבר מלבד שיר על האר"י שנדפס בימי חייו בקונטרס נדיר ביותר אבל לא בשמו.

רבי אברהם אבן מוסה

משפחת אבן מוסה מוצאה מספרד. ר' משה אבן מוסה מגדולי חכמי ספרד בדורו של הריב"ש היה, שאל ממנו כמה שאלות (סי' רעה—רעה, רפ) וחיבר 'פירוש שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן'.¹ בשנת קע"ג התווכח עם המומר יהושע הלורקי בטורטוסה. בדור שלפני הגירוש נודע ר' חיים ב"ר יהודה אבן מוסה, רופא

1 פירוש מדת קל וחומר נדפס בס' מהררי נמרים, וינציאה שנ"ט, דף ג, ב—ו, א. הפירוש בשלמותו הדפיסו מ' היגער, פירוש ר' משה אבן מוסה על הי"ג מדות של ר' ישמעאל, ספר היזבל לכבוד לוי גינצבורג, ניו-יורק תש"ו, עמ' צג—קכז. ויש להוסיף לרשימת כתבי-היד שם כ"י ווארשה 113.

בחצרות מלכי קאסטיליה. אף הוא התווכח עם הנוצרים והשיב על דברי הקטגוריה שלהם על תורת ישראל. בשנת רט"ו חיבר ס' 'מגן ורומח' שבו השיב על טענות הכומר ניקולוס די לירה נגד אמונת ישראל, ובו כלל כללים על דרכי הוויכוח עם התיאולוגים הנוצרים וערער על הדרשנים המתפלספים.² לר' חיים היה בן בשם יהודה. שמואל ו' שמואל ו' מוסא היה סופר בליסבון. בשנת רל"ה העתיק בליסבון תורה, הפטרות וחמש מגילות (כ"י סינסינאטי 2) וס' תהלים בשנת רל"ו (כ"י פארמה 270).

בדור שלאחר הגירוש כבר נמצאו בני משפחת ו' מוסא במארוקו. איגרת בשבח ארץ-ישראל הכתובה ערבית יוחסה לר' יצחק ו' מוסא ואחיו יעקב שעלו לארץ-ישראל ומשם שלחוה בשנת ש"א לאביהם במארוקו.³ ברם, עניין זה ספקו מרובה מוודאותו, והדבר טעון חקירה. ואם מבניהם של מגורשי ספרד היו כיצד כתבו ערבית? בדור שלפני ר' אברהם ו' מוסא חי במארוקו ר' דוד ו' מוסא.⁴ ר' אברהם אבן מוסא מזכיר את אביו שלמה באקרוסטיכון שבשיריו, ובנו משה מזכיר גם את אבי זקנו אברהם.⁵

ר' אברהם ו' מוסא הוא מחכמי צפון אפריקה הנודעים, גדול בפירוש התלמוד וגדול בקבלה. אין ספק שגולד במארוקו, סמוך לשנת ת"כ וכנראה בתיטואן שבה נמצא בצעירותו. דעת החכמים שר' אברהם קיבל תורה מפי ר' מנחם ב"ר יצחק עטיאה, דומה שאין לה על מה שתסמוך. לדבריהם מביא ר' אברהם בפירושו על רש"י על התורה פירוש מר' מנחם עטיאה ומכנהו 'מורי הרב הגדול כמוהר"ר מנחם עטיאה גר"ו',⁶ ואין ספק שבטעות ייחסו לו דברים אלה. בקהילה זו הסתופפה

2 הדפיסו ד' קויפמאן, בית תלמוד, שנה ב, וינה תרמ"ב, עמ' 117–125. וראה שם על תולדותיו, עמ' 110–117; י' בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 369.

3 י"מ טולידאנו, תעודות מכתב-יד, *HUCA*, כרך ד, 1927, עמ' 458–463. לדברי המהדיר נכתבה האיגרת בשנת ש"א. בכתב-היד עצמו לא נזכר הדבר. כנראה קבע זאת על פי הידיעה שמצב היהודים בגליל העליון היה טוב מבירושלים (עמ' 462), ורמז לכך מצא בתשובת מרן ר' יוסף קארו משנת ש"א! ברם, אין ספק שנכתבה בימיו של הסולטאן סולימאן (עמ' 461). ייחוסה לר' יצחק ור' יעקב ו' מוסא מוקשה הוא. בפתח האיגרת כתוב: 'אני ואחי שנסענו' (עמ' 460), ובפנים: 'ולקחנו עמנו אני ור' יעקב בן מוסא ספר הזהר' (עמ' 461), בלא כל יחס קורבה. ולא ידעתי מגין לטולידאנו שם כותב האיגרת; הן לא בראשה ולא בסופה לא כתוב דבר. כיוצא בזה לא מצאתי יסוד לקביעתו שהאיגרת נשלחה לאביו. אין באיגרת כל לשון המתחייבת מכתבת בן לאביו. אדרבה, בסוף האיגרת כתוב: 'ועתה חביבי אם תרצה לבוא' (עמ' 462), ובמקור: 'אא כא' – אחי (עמ' 460), ולא יאמר כזאת בן לאביו.

4 ר' יוסף ו' נאיים, מלכי רבנו, ירושלים תרצ"א, דף כח, ג.

5 דיוואן ר' משה ו' מוסא (ראה להלן), דף 26א, 33ב.

6 י"מ טולידאנו, נר המערב, ירושלים תרע"א, עמ' 159. כתב-היד שמוזכרו טולידאנו נמצא עתה בספריית בית-המדרש לרבנים בני-יורק. ואכן חכם זה נזכר שם: 'מצאתי משם מוהר"ר מנחם עטיאה גר"ו' (22). ובכ"י קולומביה שיוזכר להלן, דף 6א, אבל לאו ר' אברהם ו' מוסא חתים עליה. ואין הקביעה שר' מנחם עטיאה היה רבו מתיישבת

חבורת מקובלים וחסידים⁷ שבראשם היה ר' יעקב ו' מאראג'י, מגדולי מפרשי 'הזוהר'.

ר' אברהם ו' מוסה היה צעיר לימים אבל הגדול והחשוב שבחבורה, והוא מכנה את ר' יעקב מאראג'י 'אלופי ומיודעי'. בני חבורה זו הם שעוררו את רבם לחבר את פירושו על ס' 'הזוהר', וכך כותב ר' יעקב מאראג'י בהקדמה לספר: ויהי היום ויבואו בני האלהים החברים המקשיבים לקולי מליצי דעי תלמידי ידידי ובראשם ראש המדברים אברך אב בחכמה ורך בשנים יניק וחכים הרב כבוד אברהם ו' מוסה גר"ו... וכשומעי את דבריהם... אורתי כגבר חלצי ושמתי קסת הסופר במתני לבאר ביאור על הספר היקר הזה שלא ישאר חלילה סתום וחתום.

גם ר' אברהם ו' מוסה כתב הקדמה לספר וחיבר שיר בשבח המחבר והחיבור ומהם נמצאים אנו למדים שמשנשלם הספר ביקש מחברו להדפיסו. כלום אמר ר' אברהם ו' מוסה להביאו לדפוס בהיותו בליוורנו?⁸ ספר זה מפליא בהיקפו ורוב ערכו וחשיבותו. בכמותו איננו נופל מס' 'כתם פז', פירושו של ר' שמעון לביא על ספר 'הזוהר'. הביאור על פרשת בראשית נקרא 'המאור הגדול' ויש בו שמונה מאות שבעים ושישה דפים צפופים; נשלם ב"ג באדר 'חמשת אלפים וארבע מאות ונ"ח מצא חן ליצירה', כלומר הוא משנת תנ"ט, ולא נשתמר אלא החלק השני של 'המאור הגדול' וכמה כרכים מן הפירוש לחלק האחר של 'הזוהר' הנקרא 'אמת ליעקב', באוסף בניהו. וכל מה שנדפס ממנו הוא 'פירוש על האידרא זוטא קדישא' בלבד (וינה תרמ"ז).

ר' אברהם ו' מוסה מביא הנהגה של ר' יעקב מאראג'י ופירושים בשמו: ושמעתי מאלופי ומיודעי אשר יחדיו נמתיק סוד בבית אלהים, שהיה אומר ומגלה לי כמה סודות נעלמים ועמוקים, מנופת צוף מתוקים, והדברים עתיקים, החכם השלם המקובל האלהי כמהר"ר יעקב מאראג'י תנצב"ה, שהיה רגיל לומר בליל פסח קודם קריאת ההגדה פסוק כי ילד יולד לנו וכו' עד אבי עד שר שלום. והגם כי לא ראיתיו עד הנה בשום ספר מספרי הרב האר"י ראוי הוא לסמוך עליו, כי אפשר שהדברים שלא נתגלו אלינו נתגלו

על הלב. הוא לא היה זקן מר' אברהם אבן מוסה ונפטר אחריו, ויש ממנו תשובה משנת תצ"ג או לאחריה (ר' יהודה עייאש, בית יהודה, ליוורנו תק"ו, חושן משפט סי' ט, דף פט, ד). הוא מכונה בפי ר' יהודה עייאש 'ריש מתיבתא... הדיין' (דף פד, ג).
7 ר' אברהם ו' מוסה מביא בשיטתו למס' סוטה מנהג חסידות שלהם: 'וכן היו [נוהגים] קצת חסידים בעיר טיטואן לשמר היין מראית גוים' (ראה להלן, עמ' לז). יתר בני החבורה לא ידועים. אחד הם היה בלי ספק ש' שכתב הגהות על פי' האדרא זוטא של ר' יעקב מאראג'י וחותרם את שמו: אה"ש (כ"י מוסאיוף 167, דף 2160). במקום אחד כתב: 'סיום זה הענין... יש לי כתוב בכ"י מ"ו מהר"ם ז"ל'. ואפשר שהוא ר' שלמה עמאר. ושמו גם ר' יעקב פינטו (ראה להלן, עמ' כד) ור' יעקב טאוריל מדייני טיטואן, שר' אברהם ו' מוסה מזכירו כעמיתו (ראה להלן, עמ' כא), היו תלמידי ר' יעקב מאראג'י. על ר' יעקב טאוריל, עיין מלכי רבנן, דף סט, ג.
8 ראה להלן, עמ' טו.

אליו, והוא ראה או ידע... ואם הוא בדה הדבר מלב(ד), ראוי הדברים למי שאמרן.⁹

גם בפירושו על מס' סוטה כותב עליו ר' אברהם ׳ן מוסה כדברים האלה: מ"ש האר"י בכמה דוכתי כי גלות השכינה הוא שיורדת רחל למקום הקליפות. ושמעתי מאלופי ומיודעי אשר יחדיו נמתיק סוד בבית אלהים הרב הכולל כמה"ר יעקב מאראגי ז"ל... וכאשר בא יעקב מעיר טיטואן יע"א לעיר האלהים סל"ה יע"א בהיותו מתאכסן בביתו ובחומותיו, כי אין הכוונה שכ"מ רחל דאצי' יורדת לקליפות...¹⁰

בנו ר' משה ׳ן מוסה הכיר את ר' יעקב מאראגי ואף הוא כותב: ואחר העיון ויחופש הדבר וימצא מפורש משם מאור הגולה רבו של אדוני אבי, וביודעו ובמכירו אנא קאמינא, ה"ה הרב המובהק ה"ר יעקב מאראגי תנצב"ה. וז"ל בס' מבוא שערים.¹¹

פרי עינם של חכמים אלה בכתבי האר"י רשמו בגליונות כתבי-היד שהיו בידיהם. בהגהותיו של ר' אברהם לס' אוצרות חיים יספר מה שאירע לו בעיר זו: ופעם א' בימי חרפי, בהיותי בעיר גדולה של חכמי' וסופרים עיר טיטואן יע"א, א"ל גוצרי א' (יש"ו): איך היא צורת פיצוף אלהיכם, ואמרת לי: אמור לי אתה איך הוא ציור ראו"ת העין ושמיעת האזן. ולא ידע מה להשיב. אמרתי לו: שוטה, ומה אם דברים שבגופך אין אתה יודע מהותם כ"ש מה שלמעלה ממך... כ"ש העושה אותם.¹²

מעיר זו עבר ר' אברהם לסאלי לפני תס"ו.¹³ גם כאן היו מקובלים וחסידיים ובכללם ר' חיים אבן עטר. רגליים לדבר שנקרא לשמש רב בקהל, ואכן בשאלה ששיגרו חכמי סאלי לר' יצחק אבן צור בפאס חותם הוא בראש שישה חכמי העיר, וזמנה של השאלה הוא בלי ספק לפני שנת תע"ג.¹⁴ ובפסק שכתב בשנת תע"ב חתם בזה הלשון: 'אברהם בן מוסא דמתיטואן ודר בסאלי יע"א'.¹⁴ מדברי החיד"א נשמע כאילו התרועע עם המקובל ר' אברהם אזולאי, תלמידו

9 פירוש ההגדה של פסח (ראה להלן ברשימת חיבוריו, סי' יא), כ"י הסמינר בניו יורק, דף 1ב. וכבר הזכיר החיד"א לשון זה בספרו 'שם הגדולים', ערך ר' יעקב מאראגי.

10 כ"י המוזיאון הבריטי (ראה להלן), דף 174ב.

11 עץ חיים, כ"י ירושלים (ראה להלן), דף 360. ועיין להלן ברשימת החיבורים, סי' י.

12 ר' יצחק צבע, מקום בינה, שאלוניקי תקע"ג, דף כב, א; אוצרות חיים, ליוורנו תר"ד, דף א, ב. הנוסח תוקן על פי כ"י בניהו הנזכר להלן, עמ' כב.

12* ר' יעקב אבן צור, משפט וצדקה ביעקב, ח"ב, נא-אמון תרס"ג, סי' יד, דף ה, ב.

13 שם, חלק א, נא-אמון תרנ"ד, סי' ט, דף כד, ג. השאלה מפרשת ויקהל. בתשובה כותב ר' יעקב אבן צור שדן בשאלה עם ר' שמואל הצרפתי וחסם זה נפטר בב' באב תע"ג (טולידאנו, נר המערב, עמ' 140). ועיין גם דברי ר' משה ׳ן מוסה להלן.

14 ר' יוסף בן נאים, מלכי רבנן, דף י, ג. ופלא בעיני שהמחבר עשה מר' אברהם ׳ן מוסה שתי אישיות. ראה גם דף ז, ג.

של המקובל ר' יצחק די לוייה ממאראכיש, ושניהם למדו יחדיו בס' אוצרות חיים. ואי-אֵתָה יכול לומר אם פנים אל פנים נתווכחו או שהיו שולחים הגהותיהם זה לזה.¹⁵ אבל אין ספק שר' אברהם נ' מוֹסֶה היה במאראכיש ועסק עם ר' אברהם אזולאי גם בלימוד הפשט. בפירושו למס' סוטה מביא ר' אברהם נ' מוֹסֶה מסורת על חיבור פירוש המשנה להרמב"ם ששמע מפי רבה של קהילת מאראכיש, ורגליים לדבר שאין הוא אלא אברהם אזולאי. ואלה דבריו:

ובהיותי בקרית מלך רב מארצות המערב, עיר גדולה של חכמים ושל סופרים, העיר שיאמרו כלילת יופי משוש לכל הארץ, קרית חסו"ת, צביא היא לכל הארצות, דורשים תלים על כל קוץ וקוץ, עיר מארוואיקוס אי"ע ע"ס [אלהים יכוננה עד עולם סלה], שמעתי מפי החכם הגדול אב בחכמה ורך בשנים, רב הדין בהארץ הלזו הנז' ששמע מרבותיו, שכאשר חבר הרמב"ם ז"ל את פי' המשנה גר היה בארץ נכריה בכפר שאין בו סופרים וספרים ולא נמצא בידו תלמוד והיה מעיין וקראה על פה ולא יצא ידי חובתו. ואף כי כאשר שמעתי פג לבי כי לא האמנתי לו עכשו כמעט נטיו רגלי ושופכו אשורי ולהודות בלי בוש. אבל להוציאו חלק א"א...¹⁶

ר' אברהם אזולאי היה, אפוא, צעיר לימים.¹⁷

15 שם הגדולים, בערכו. ר' אברהם ב"ר מרדכי אנקאווא כתב על שניהם: 'מתושבי עוב"י מראקיס' (ראה להלן, עמ' כב). הוא היה בקי בסדרי החכמים אבל ספק אם מסורת היתה בידו או מקור מצא לדבריו, ומסתבר שכתב את דבריו על פי דברי החיד"א. בכתב-יד מרובות ההגהות מן הדפוס (ראה להלן, ברשימת חיבוריו). ר' אברהם נ' מוֹסֶה משיג על עמיתו ומתפלמס עמו, ויש שר' אברהם אזולאי השיג עליו וחזר ר' אברהם נ' מוֹסֶה להעמיד דבריו. פעמים שר' אברהם נ' מוֹסֶה מתפלל שר' אברהם אזולאי חשב עליו דברים שלא עלו על לבו ואף כותב שבעיניו 'נחשבו כבהמה'.

16 סוטה דף כו, א. כ"י המוזיאון הבריטי, דף 102 א. ר' אברהם אזולאי היה בתיטוואן בשנת תפ"ו, אחרי שיצא אותה ר' אברהם נ' מוֹסֶה. שנתיים קודם לכן עשה במכנאס, כנראה באופן עראי, ואין בידינו לומר שהיה בתיטוואן גם קודם לכן. עיין מלכי רבנן, דף יא, ג. ועיין גם להלן והע' 46.

17 זמן פטירתו לדעת טולידאנו 'אחרי תצ"ה' (גר המערב, עמ' 161) והוא מעיר על החיד"א שכתב שנפטר בשנת תצ"ח. ולא הבין דברי החיד"א, שלא כתב אלא שנפטר אחרי ר' שלמה עמאר שנפטר בשנת תצ"ח. ודבריו אמיתיים. ר' יוסף נ' נאיים מביא מסורת שהיתה בידי חכמי מאראכיש שנפטר בשנת כי תשא את ראש בני ישראל... שהיא תצ"ו (מלכי רבנן, דף יא, ג). ולא צדק. ר' שלום בוזגלו, תלמידו של ר' אברהם אזולאי רשם זמן פטירתו: 'כאן נתבקש בישיבה של מעלה מוריני ורבינו כמורה"ר אברהם אזולאי צוק"ל ונגנז ונשבה ארון הקדש ע"ש קודש ח' לאב רחמן שנת רא"ש המדברים לפ"ק' (מקדש מלך, שמות, אמשטרדם תק"י, דף רח, א). ושמה ר' אברהם שחיבר את הפיוט 'אפצח שיר מהללי' בשבח ר' אברהם אזולאי הוא ר' אברהם נ' מוֹסֶה? (פרסמו א"ז אשכולי, 'פיוטים מזרחיים', מזרח ומערב, ג [תרפ"ט], עמ' 435—436. הוא סבר שהשיר הוא לכבוד ר' אברהם ב"ר מרדכי אזולאי בעל 'חסד לאברהם', ולא היא.)

לא ארכו ימי שבתו של ר' אברהם ו' מוֹסֶה בסאלי, ספק מחמת הגזירות ספק בסיבת מחלוקות פנימיות בקהילה. באותה תקופה עברו כמה מחכמי סאלי לפאס, כגון ר' דוד ב"ר אהרן הסבעוני ור' משה ב"ר יצחק אבן צור.¹⁸ מסורת היתה בידי ר' פינחס ג'רמון, מחכמי תוניס בדור שלאחריו, שר' אברהם ו' מוֹסֶה התגורר בפאס וברח משם משום פעולה בקבלה שעשה נגד אשת המלך שהיתה מציקה ליהודים, ודבריו יוצאים מאושרים מידיעתנו שבנו ר' משה, שהיה עמו, התגורר בפאס.¹⁹ דומה שיש ראיה שיציאתו מסאלי היתה מחמת אונס. בחיבורו על מס' סוטה הוא מזכיר קונטרסים שלו 'אשר הנחת בי בערי המערב'. ובמקום אחד יזכיר קונטרס שהשאיר בסאלי. שומע אתה מכאן שיצא מעיר זו על מנת לחזור. מסיפור אחר עולה שברת לאחת מערי המערב, מאחר שבבואו לתוניס עם אשתו איש לא הכירו ולא ידע למי לפנות. אם יש יסוד היסטורי לשמועה זו הרי שגם מכאן מוכח שלא עבר מרצונו לתוניס. הדעת נותנת שבשנת ת"פ בערך כבר נמצא בתוניס, שכן עיקר חיבוריו חיבר בעיר זו ושם העמיד רובי תלמידיו.

נדודיו גרמו לו סבל ועיגולים, רעב ומחסור. היה עובר ממקום למקום וכנראה לא תמיד השגיהו בו. בשיריו יתלונן על צרותיו, ובדברים שהקדים להם יאמר: 'בקשה ותחנה, לאלהי קדם מעונה, על דבר אשר ענה אותי במר ומגינה, הכסף פנה, והאויב שנא אותי ואני אנא אני בא, כי אם בתחנה' (דיוואן, דף 73ב). וזה עיקרו של השיר:

רַבִּים פָּרִים כְּדִבּוּרִים סִבְבוּנִי.
שָׁמַע קוֹלִי חֲנִי וְעֲנִי.
רְדּוּף אוֹתָם פֶּאֶשֶׁר רְדִפוּנִי.
לֹאִלָּא אֶתָּה אֲנִי חַיִּים בְּלִעֲוִי.

אֲדִנִּי אֶפְפוּנִי חֲבָלֵי עֲוִנִּי
בְּרַחֲמֵים הַטָּרֵף לִי לָחֶם חֶקֶי
גֵּאִים תִּשְׁפֹּל תֵּן לָהֶם כִּפְעוּלָם
דָּמִים שִׁפְכוּ וְקָרְעוּ וְלֹא דָמוּ

— — —

מִתִּי סוּדִי וְאֶחָי תַּעֲבֹנוּ
רָשָׁף, וְעוֹד יָדָם לֹאֲבִדְנִי.
וְאֵין מַצִּיל אֶת נַפְשִׁי מִיַּד מוֹנֵי
וּלְנַחֲמִי עֲשֵׂה בָּהֶם כְּרִצּוֹנִי
אֵל נָא רִיקָם אֵל תְּשִׁיבְנִי.

נִשְׁאַרְתִּי לִי בְּלִי אוֹהֶב וְרִיעַ
עֲזֹבוּנִי לְמוֹי רָעַב וּלְחוּמֵי
פָּצוּ פִּיהֶם רְדִפוּהוּ וְתַפְשׂוּהוּ
רִיב ה' מְהֵרָה אֶת יְרִיבִי
שִׁנְאֵי פִלָּה וְעֲשֵׂה אֵל תֹּאחֶר

מדבריו על שונאיו עולה בת קול מן הפולמוס הקשה שבין המוסתעריים וקהל הפורטוגזים בתוניס, שעליו ידובר בפרק על בנו. גם דברי תוכחתו של ר' משה על המשתאות וההוללות (מקורות, ז) מופנים בוודאי כלפי קהל זה. כנראה היה ר'

18 טולידאנו, שם, עמ' 157.

19 ראה להלן, עמ' לח, מסורת ר' פינחס ג'רמון.

אברהם ה' מוסה ידוע חולי ומכאוב ובתחינה לרפואתו, 'אני עני צבטה בטני' (להלן, עמ' ל), יאמר:

תִּשְׁשׁ כַּחֲזִי וְנָס לַחֲזִי בְּמִכְאוּבֵי וַיְגִינִי

— — —

נִדְדָה שִׁינָה כָּל הַשָּׁנָה מֵעֵינֵי בְּכָל לַיְלִי

— — —

נָדוּ יוֹדַעֵי וּמִידַעֵי	אֲנִי נִשְׁאַרְתִּי לְבִדִּי
וְאוֹהֲבֵי הָיוּ אוֹיְבֵי	תַּעֲבֹנֵי מִתִּי סוֹדִי
וְאֵין סוֹמֵךְ וְאֵין תּוֹמֵךְ	וְאֵין מִי יִגֵּן בְּעַדִּי

בנו כותב ששירים אלה חיבר אביו בתוניס, ולא נהירא לומר שפה הוא לכנסת ישראל וכל שתינה את צרותיה תינה. משיר אחר נראה שהתפלל על עצמו:

בְּנֵי בְּחַיִּי אֲבִיהֶם	בְּלִי לָחֶם פִּיתוּמִים הֵם...
עָנִי אֲנִי וְגוֹיָע	וְעֵינֵי תִדְמַע דְּמוֹעַ
הוֹלֵךְ הָלוֹךְ וְנִסּוֹעַ	מַעִיר לְעִיר מְרֹב חֻלְפֵי ²⁰

בספריו הוא מתאונן שמחמת עוניו אין בידו לקנות ספרים: 'ובאמת כי כדי לבאר סוגיא זו באר הטב בלתי שום גמגום ופקפוק היה צריך שיהיו כל סדר קדשים ות"ר עם מפרשי' ופי' הרא"ם על פי' רש"י בחומ' וכעת לא נודמן לפני א' מהם כי כלתה פרוטה מן הכיס, עד ישקיף וירא ה' משמים את עוניי.²¹ בפירושו על הלכות חמץ ומצה יאמר שלא היה לו כסף כדי לקנות ספר משנה תורה להרמב"ם.²² כנראה שלבסוף הוטב לו, ובתוניס הכירו בגדולתו והיה לרב ודיין ולראש ישיבה, כפי שמוכח מן השיר שנחקק על גבי מצבתו (ראה להלן, עמ' לד).

הוא העמיד תלמידים, ויש להניח ששיטותיו על התלמוד נתחברו בשעת העיון והלימוד עם תלמידיו וחבריו בבית־המדרש. ואכן בישיבתו בתוניס סיים את כל הש"ס. הוא היה נוהג לחבר שירי הודיה בסיום כל מסכת, ויש בידינו שיר לסיום מסכת עבודה זרה ושיר 'לסיום כל המסכתות'.²³

מתלמידיו ידוע ר' אברהם גיגי, שהיה תלמידו המובהק והעתיק פירושים ששמע מרבו וכן חידושי; ר' דוד גיז שנפטר בכ"ה בתמוז תפ"ט, בהיותו בן י"ט שנה, ור' משה ה' מוסה כתב עליו שיר קינה.²⁴ משיר הקינה שנחקק על קברו אנו למדים שגם בתוניס עסק בתורת הסוד ולימדה לרבים: 'ולמד סתרים... וסודות עמוקים... וסודות בתורה מקובל בטעמה'. על הרבצת תורת הקבלה בתוניס כותב

20 דיוואן, דף 77ב. 21 שיטה למס' סוטה, דף יד, ב; כ"י המוזיאון הבריטי, דף 49ב.

22 ראה להלן. ובשיטה למס' סוטה יכתוב: 'וכעת לא נודמנו לפני מפרשי הרמב"ם... כי אם ספרו בלתי שום מפרש' (דף 53ב, 118ב ועוד).

23 דיוואן, דף 140א, 148ב, 151א. 24 שם, דף 94א.

גם בנו ר' משה: 'זכורני בהיותי עסוק בהדי כבשי דרחמנא עם הגי גברי רברבי, א' מבני הרמ"ך החכם השלם והכולל ה"ר מרדכי כראבאליו גר"ו ומתרי"ל זלה"ה החכם השלם והכולל ה"ר יעקב לומברונו זלה"ה, שאמר לנו הרב א"א זלה"ה כי זהו הסדר.²⁵ אפשר שבזמנו נתהווה בתונים חוג של מקובלים כמות החבורה שבטיטואן.

בשיריו נזכרו כמה מאורעות שפקדו את תונים בימי שבתו בה. הוא חיבר כמה פיוטים על עצירת גשמים ובראש אחד מהם כתב: 'יסדתיו בעת אשר ישבתי בעיר תונס וחרה אף ה' בהם ועצר את השמים,²⁶ ואכן נענו. אף רעש פקד את תונים, וגם על מאורע זה חיבר בקשה.²⁷

בסיפורי ר' אברהם כלפון עליו נמצא שפעם נסע לעיר בנזארת. משיר אחד שלו אנו למדים שביקר בליוורנו. בראשו כתב: 'בקשה ותחנה לשני י"ט של ר"ה ידי כוננה, חוץ למחנה שכינה, בהיותי בלקואטינא²⁸ במדינת ליגורנאה אינע"ס²⁹ יסדתי אותה' (100א). מטרת נסיעתו לא ידועה. אפשר שביקש להדפיס בליוורנו את ספריו ולא עלה הדבר בידו. ושמה לא נסע אלא מחמת שיבושי היחסים עם קהל הפורטוגזים?³⁰

ר' אברהם ו' מוסה נפטר בתונים בכ"א באדר תצ"ג. ר' רפאל אבישי כתב עליו שיר קינה שנחקק על גבי מצבתו ובו תיאר את אישיותו, מידותיו והשפעתו (להלן, עמ' לד). קברו נערץ על-ידי יהודי תונים ומרבים היו לפוקדו ולהשתטח עליו. בשנת תקס"ו בערך חרשו המוסלמים את בית העלמין העתיק בתונים אבל לא נגעו לרעה בקבריהם של הצדיקים והחכמים הנודעים בני דורו של ר' אברהם ו' מוסה, ומלבד קברו נשתמרו גם מצבותיהם של ר' יצחק לומברונו, ר' אברהם טייב ור' משה ד'רמון. יהודי תונים סיפרו נפלאות על שום מה לא עלתה בידו שונאי היהודים להחריב גם את מצבותיהם.³¹

ר' אברהם ו' מוסה חיבר ספרים הרבה בנגלה ובנסתר. אף הוא שלח ידו בשירה, אלא שלא זכה להדפיס ספריו בחייו וגם אחריו לא נדפס ספר משלו אלא נסמכו הערותיו ופירושיהם לספרים של אחרים. אין ספק שהוא השתדל להדפיסם. כנראה שלא השיגה ידו כדי להדפיסה וגם אם נסיעתו לליוורנו לא היתה לשם זה, הדעת נותנת שבהיותו שם נשא ונתן על הדפסת חיבוריו. בנו ר' משה ו' מוסה ביקש להדפיס את ספרי אביו וספריו שלו עמהם. הוא חיבר 'בקשה ותחנה' בהיותו

25 כ"י עץ חיים (ראה להלן, עמ' כד), דף 55ב.

26 דיוואן, דף 76א. ראה להלן, מקורות א—ב.

27 שם, דף 77א.

28 quarantena, הסגר.

29 אלקים יכוננה עד עולם סלה.

30 ראה להלן, בפרק על בנו, עמ' מו.

31 ר' אליעזר אשכנזי מתונים כתב בשנת תרכ"ו שהדבר אירע לפני שישים שנה, 'ומדוע לא נגע המשחית גם בנפשות הצדיקים האלה נפלאה היא בעינינו ונפלאות ידובר ויסופר בהם' (הלבנון, ג, גיל' 11, טז סיון תרכ"ו, עמ' 168).

בקוסטאנטין 'שליחא דרחמנא... לחבר ספרי א"א ז"ל ול[חב]ר ספרי עמו' (71ב). דומה שאין הכוונה אלא שסיבב בערי אלג'יריה כדי לאסוף כסף וחתומות להדפסה. ספרי ר' אברהם נ' מוסה הגדולים הם שיטה על הש"ס. חיברם בתוניס והדעת נותנת שבית-המדרש הוא מקום יצירתם. אבל אין ספק שהיו לו פנקסים שבהם רשם מדי פעם מה שנתחדש לו ולסוף כללם בשיטה או שרימו להם. 'קונטרסים' שלו הוא מזכיר בשיטה למס' סוטה: 'והנה בסוגיא הזו פלפלו המפרשים בה הרבה מאד ובפרט הרי"ף [ר' יאשיהו פינטון] ז"ל בפירושו לעין יעקב ע"ש. וגם אנכי הניפותי ידי עליה ודקדקתי עד מקום שידי מגעת בה, ה"ה כתובה בספרי אשר כתבתי לי והלא הוא מונח בא' מערי מערב קרית מלך רב עיר האלהים סלה יע"א.³² אף הוא היה נוהג לרשום הגהות בגליון הגמרא שלמד בה. כבר ראינו, שגמר את כל התלמוד ויש להניח שחיבר פירוש על כמה וכמה מסכתות. החיד"א כתב ב'שם הגדולים': 'חיבר שיטה על סוטה... ועל מס' אחרות'. הוא מאריך בפירוש דברי האגדה שבתלמוד ומפלפל בדברי מהרש"א.

דרכו לפרש את התלמוד על-פי פשוטו. הוא מבקר את הנוסח ומרבה לתקן גירסאות גם מסברה. בשמאלו הוא דוחה פירושי קודמיו שהם על דרך הדרוש, ובימינו הוא מקרב שיטה זו ומשלב בפירושו דברי דרוש וקבלה ולא נמנע מלהעלות סברות בלתי מוצקות שהוא עצמו אינו מקבלן אבל אינו מבטלן שמה מתוכן ילמדו להעמיק עיון בדברי הגמרא ולפרשם פירוש נכון. מבקש הוא להתרחק מן הפלפול והוא עצמו נתפס לו. בשיטת סוטה יאמר: 'כל זה שכתבתי לאו קושטא הוא ע"ש, אך קב"ה חדי בפלפולא, כמ"ש המגיד למוהריק"א בס' מ"מ [מגיד משרים] ע"ש.³³ יש סוגיות שהוא נתקשה בהן מאוד, נדחק לפרשן ולא עלתה בידו. וכך הוא כתב בפירושו למס' הנז':

וזה מה שנראה בעיני בעת ובעונה הזאת לצאת ידי חובת זאת הסוגיא קצת. וידעתי בני ידעתי כי דחקתי ונכנסתי בדוחק גדול ועלובה עסה שהנחתום מעיד עליה, אבל מה אעשה כי אבי שבשמים גזר עלי על כי יגעתי ולא מצאתי האמן. והשתא סלקא בתיקו עד יערה עלינו רוח ממרום או יבא מורה צדק והוא יגיד לכם את אשר תעשו.³⁴ ואכן היה מצפה לגילויים בחלום, כפי שיתברר להלן.

כדי שלא להשאיר מקום בגמרא שלא יענה בו הוא נכנס לדחקים, משל היה רצונו לסתום פירצה גם בדבר שאינו עומד. כבר הובאו למעלה דברים שהביא משם ר' אברהם אזולאי על פירוש המשנה להרמב"ם. ר' אברהם נ' מוסה מעיין בדבריו בחיבור זה וב'משנה תורה', ואין הוא אומר די בהנחה שהסתירות שבהם באו משום שאת פירוש המשנה חיבר הרמב"ם על-פי הזיכרון ובלא ספרים: 'אבל להוציאו

32 כ"י המוזיאון הבריטי, דף 173א. ועיין בדף יג, א: 'והפשטנים מפרשי תורתנו האריכו למעניתם בזה וגם אנכי הכינותי בקונטרסי אשר הנחתי בערי המערב קרית מלך רב' (דף 45ב).

33 שיטת סוטה, דף טו, א; כ"י המוזיאון הבריטי, דף 52א.

34 שם, דף ג, א; כ"י הנ"ל, דף 8ב. ועיין להלן, עמ' יח.

חלק א"א, ועל צד ההכרח דחקתי ונכנסתי... / ומפלפל בדבריו. זו היא שיטת 'הדרכים', וכל דרך פותחת בלשון מליצה 'הקרוב אלי'. עתים הוא סובר שעל-ידי 'הדקדוקים' עולה בידו לתרץ קושיות המפרשים. במקום אחד יכתוב:

וזהו שהשיגה ידי יד כהה ודחוייה בהבנת זאת הסוגיא ושקטו וגחו הקושיות הלא הם כתובים, ומלאו ידיהם ג"כ קצת דקדוקים ואם אינם כתובים ממילא יהיו נקראים [מתגלים לקורא], ולאחבת הקיצור לא כתבתים והנחתים בקולמוס המעיין ויראה בעיניו ולבבו יבין. והאלהים לא אנה לידי שום מפרש ממפרשי זאת הסוגיא.³⁵ מקץ שנתים ימים, ראה מ"ש ה"ר אליהו בן חיים ז"ל בפי' סוגיא זו, ולא נחה דעתו מהם כי 'דבריו דרך דרש'.

על שיטתו בהבנת התלמוד מלמד כלל בפי' רש"י, וזה לשונו: ויש לדקדק מה חדש ומה גרע או מה הוסיף על הגירסה הכתובה לפנינו... ואמאי טרח בכדי לשבר קולמוסים ולשפוך דיות. והנה ידעתי... כי שערי תשובה לא נגעלו... שגרסה אחרת נודמנה לפניו ומשבשתא היא והגיה וגרסתו נכתבה וזה הגהתו. האמנם הלא כתבתי לך כי תשובות דקות צנומות דקות לא יועילו ולא יצילו, כי תוהו המה ולא יסתפק מהם כי אם למי שלא ירצה לטרוח בעיון. וכ"ש שקבלתי מרבתי כי במקום ששולל רש"י ז"ל גרסא הוא אומר ל"נ הכי כי אם הכי, אבל כשאומר ה"ג הוא במקום שיש לכאורה קושי בגרסא הכתובה, וירא ויצר שמא מחמת הקושי יבא המעיין לאמר דמשבשתא היא ואחר העיון היא גרסא נכונה, ולכן אמר דה"ג כמו שכתוב ולא משבשתא היא. ואם אמת היה הדבר הזה לא נמצאו בטולים לה וכללא הוא.³⁶

ר' אברהם אבן מוסה היה הוגה בתלמוד גם בשוכבו לישון ואז היה מעלה בדעתו פירושים שלא זכה להם בשעת העיון בסוגיא במשך היום. חידושים אלה הלהיבו את רוחו וסבור היה שנמסרו לו על-ידי גילוי. אכן, הללו הם בעיקר דברי קבלה ודרוש. על מאמר הגמרא שמשא רבנו נולד מהול (סוטה יב ע"א) הוא מביא פירוש בדרך הקבלה וכותב: 'כל זה נאמר אלי אתמול בחלום הלילה כי על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי לעמוד על הבנת המאמר הזה ורעיוני על משכבי סליקו כי בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו והבא ליטהר מסייעין אותו'.³⁷ בנו ר' משה נ' מוסה כתב כמה חיבורים שלו על-פי 'מגיד' (ראה להלן). כלום גם באביו התנוצץ ניצוץ זה?

ואלה הם חיבוריו על התלמוד:

- 35 שם, דף כא, א; כ"י הנ"ל, דף 74ב.
 36 שם, דף 173א. 'לא נמצאו בטולים לה', מליצה היא על-דרך בתולים (דברים כב:יד).
 37 שם, דף מ, א. ועיין גם בדף 15ב: 'ובסעיפים בחזיונות לילה חלם חלמתי דהיינו מאי דכתיב...'. ועיין גם בדבריו שהובאו למעלה, עמ' יז.

א. חי' יומא לה"ר אברהם בן מוסא ז"ל. כ"י הכוזליאנה באוקספורד, סי' 462 (קטלוג נויבאוויר, עמ' 99). והוא כ"י מיכל שמזכירו בספרו 'אור החיים' (עמ' 86). נכתב בידי שני סופרים, כנראה בידי בנו ר' משה ואחד מתלמידיו. בידי הרב יעקב משה טולידאנו היה כ"י של פירוש זה והוא מכרו לבית-המדרש לרבנים בברלין.³⁸ ר' משה נ' מוסה לקח עמו חיבור זה לליוורנו, כנראה להדפיסו, וממנו הגיע לידי ר' יצחק גוניס ואיס.³⁹ הוא כלל ליקוטים מפירושו של ר' אברהם נ' מוסה בספרו 'שיח יצחק' על מס' יומא, ליוורנו תקכ"ו. וכנראה לספר זה מרמזו בנו בספרו 'אשת חיל' (176א, 182ב) בעניינים השייכים למס' יומא.

ב. חידושים על מס' חגיגה. היה בידי ר' יעקב משה טולידאנו וממנו עבר לבית-המדרש לרבנים בברלין.⁴⁰

ג. חידושים על מס' סוטה. זהו חיבורו הגדול שבו גילה את רוחב דעתו ועומק עינוגו בתלמוד. חיד"א ראה שיטה זו וכתב עליה 'נחמדת'. בקולופון מתפלל המחבר שיזכה להשלים פירוש גם למסכתות אחרות (184א), ולאחריו שיר על סיום מסכתא זו: 'אשיר לידיד שירה חדשה'. דברי תוכחה לבני דורו על המשתאות וההוללות שבס' זה יובאו להלן (עמ' לה). כל ההעתיקות חסרות מלבד כ"י המוזיאון הבריטי 440 (קטלוג מרגליות, עמ' 74). כתב-היד נעתק בידי שניים—שלושה מעתיקים, כנראה בשל גודל החיבור. רובו הגדול (מראשו ועד דף 96 ומדף 154 ועד סופו) כתוב בכתיבה הדומה ביותר לכתב-ידו של ר' משה נ' מוסה, אבל יותר דקה ויותר נאה ומסודרת (על כתיבה זו ר' גם להלן, סי' יג). חלקו האמצעי (דפים 97—136) הוא בכתיבה תוניסית טיפוסית של סופר אמן הידועה בעיקר מכתבי-יד הרבה בקבלת האר"י ודומה שהוא שהעתיק ס' אוצרות חיים והשלימו בכ"ת מרחשון תפ"ט (כ"י ירושלים 8°3743; ר' להלן הע' 53). משם ועד דף 153 כתיבה אחרת, מסגנון כתיבתו של ר' משה נ' מוסה. מכל מקום זוהי המהדורה האחרונה של החיבור. בגוף כתב-היד באה תוספת שנכתבה כעבור שנתיים (ראה למעלה, עמ' יח) ובכמה מקומות יש השמטת שורות בשל הדומות. המחבר הניף ידו על ההעתיקה ותיקנה לא רק בכתיבה א (כגון 14ב, 25א) אלא גם בכתיבה ג (142א, 142ב, 146א, 148ב). השיר שבסוף השיטה הוא ממש בצורה שבה כתובים השירים בדיוואן של ר' משה נ' מוסה. ואולי עובדות אלו מטות את כף המאזנים לצד הסברה שר' אברהם נ' מוסה מסר את חיבורו להעתיקה לתלמידים ובנו עמהם. בראש השיטה כתוב: 'חדושי מס' סוטה אשר אסף וקבץ ולא הניח פינה וזוית אשר לא עבר'. אחרי הקולופון (184ב) חתימות בעלים: אברהם מהדאר וחיים יעקב בן (מרדכי?). נכד תלמידו ר' יוסף ב"ר חזקיה דוד ב"ר אברהם גיגי העתיק חיבור זה בשנת

38 טולידאנו, נר המערב, עמ' 159.

39 ראה דבריו בהקדמה לס' שיח יצחק: 'הרב הכולל ומופלא אברהם בן מוסא זלה"ה, ממערב הביא זרעו וזרע קדש חיבור על מסכתא זו כתיבת יד'. וראה גם בשער הספר. כנראה שממנו שמע את הסיפור על ר' אברהם נ' מוסא ומסרו לבנו ר' יעקב גוניס ואיס והוא סיפרו לר' אברהם כלפון (להלן, מקורות ב).

40 טולידאנו, נר המערב, עמ' 159.

תקע"ד וכינהו בשם 'מנחת סוטה'. כ"י אוקספורד 461 (קטלוג נויבאויר, עמ' 99), והוא שהיה בידי ר' חיים מיכל.⁴¹ המעתיק כתב בשער הספר:

ספר מנחת סוטה... מעשה רב מופלא שבדורו מאריה דאתרא המקובל האלהי אחד היה אברהם אבן מוסא זצ"ל. ועוד הן בא לקוטי מסכת נזיר ולקוטי הרמב"ם ז"ל הלכות חמץ ומצה ובסופו לקוטי קצת פסוקי תנ"ך ולקוטי קצת מאמרים מרז"ל אשר נמצאו וכן היו באמתחות אבא מז"ה זצוק"ל אשר שמעם מהר' המחבר ז"ל כאשר היה יוצק מים על ידו... יוסף בלא"א ה"ה החור"ש הדה"מ [בן לאדוני אבי הרב הגדול החכם ושלם הדיין המצויין] כמה"ר חזקיה דוד גיגי.

כ"י אחר ראה טולידאנו בתוניס,⁴² ושם היה עד הזמן האחרון ותצלמו היה במכון בן-צבי ז"ל בירושלים. רמח דפים וחסר בסופו. המעתיק מציין בכמה מקומות שהטופס שהיה בידו לא היה שלם. כתב-היד היה בידי ר' אליהו ב"ר דוד טייב ובכמה מקומות כתב הגהות (כגון בדף קלב, א). ואפשר שמכ"י זה נעתק כ"י אוקספורד.

ביאור על הלכות חמץ ומצה להרמב"ם (דף 131) היה גם בשיטת סוטה בכתב-יד שראה החיד"א (ראה להלן, סי' ז).

ד. הגהות למס' נזיר, בגליון הגמרא שבה עיין, הדפיסו ר' יעקב פייתוסי בספרו 'גל יעקב', שיטה על מסכת זו.⁴³ בשער כתב: 'ליקוטי נזיר מהרב הגדול מוהר"ר אברהם נ' מוסא ז"ל'. והעתיקו ר' יוסף גיגי בסוף 'מנחת סוטה' וכתב על המהדיר 'אלוף נעורי הרי"ף ז"ל' (129א).
ואלה הם חיבוריו על המקרא:

ה. פירוש על רש"י על התורה ועל הרא"ם. אין בידינו אלא העתקות מכמה מפירושו, שכלל חכם מרוקאי שחי לאחר זמנו בליקוטיו על החומש מספרי דפוס וכתב-יד. ברם רוב החידושים הם משל ר' אברהם נ' מוסא. כ"י בית-המדרש לרבנים בני-יורק, סי' 943, והוא חלק קטן מחיבור גדול ומחזיק היום 46 דפים.⁴⁴ זמנו ניתן לקביעה. הוא מזכיר 'ס' בני יצחק הנדפס מקרוב' (45א), והוא חיבורו של ר' יצחק חנן שנדפס בשאלוניקי בתק"ז. המחבר מביא גם פירושים מאת 'מורי המשבי"ר' (4א, 3א), הוא ר' משה בירדגו מחכמי מכנאס הנודעים שנפטר בשנת תצ"א.⁴⁵

ואלה הם המקומות שבהם הובאו פירושים 'מהר"א נ' מוסא ז"ל': 4א, 5א, 8א, 9ב, 10א, 10ב, 13א, 14א, 14ב, 15ב, 18ב, 19א, 19ב, 20א, 20ב—22ב, 23א—28א, 28ב, 29א—ב, 30ב—31ב, 35א—39ב, 40א, 42ב. בדף 35 בכתב ר' אברהם: 'והרצתי

41 אור החיים, עמ' 86.

42 טולידאנו, נר המערב, עמ' 159.

43 שנדפס עם ספרו 'ברית יעקב', ליוורנו תק"ס, דף קכב, ב—קכג, ד.

44 והוא כתב-היד הנזכר אצל טולידאנו, שם.

45 שם, עמ' 147.

הדברים לפני אחי וראש בחור מעם צוף דבש אמרי נועם הנבון כה"ר יעקב טאוריל נר"ו, והשיב... אברהם נ' מוסא.

המלקט מביא עוד שמועות מפי חכמים אלה: 'שמעתי מהה"ר אברהם הלוי נר"ו אשכנזי' (א2). חכם זה היה בשליחות במכנאס בשנת תפ"ד ובאותה שעה היה שם גם ר' אברהם אזולאי ממראכיש והעיד שראה במכתב הכוללות שבידו שחותם גין ונכד להרב בעל תוספות יום טוב;⁴⁶ 'ממהר"י די מסקטא ז"ל' (א2); 'מחכמי א"י תוב"ב' (228, 229); 'כן מצאתי משם מוהר"ר מנחם עטיאה נר"ו' (22); 'מהר"י צבע ז"ל' (18), הוא כנראה ר' יצחק צבע שנכדו שנקרא בשמו כתב עליו בחתימת ההקדמה לס' 'שערי בינה' (שאלוניקי תקע"ג) שהיה מקובל גדול. חיבור זה הועתק גם בידי ר' יהודה טולידאנו בשנת תקנ"ה.⁴⁷ כ"י האוניברסיטה קולומביה X893M6842, ואף הוא בלתי שלם (ראה קולופון, דף לד, ב).

ו. ליקוטי תנ"ך ששמע ר' אברהם גיגי מפי ר' אברהם נ' מוסה בתוספת פירושים שלו העתיק נכדו ר' יוסף גיגי בכ"י 'מנחת סוטה' הנ"ל (דף 112—128), והם פותחים בלשון 'שמעתי ממורי שפי'. גם בנו ר' משה מביא 'פי' אדוני אבי תנצב"ה בפ' כי יום נקם בלבי' (אשת חיל, דף 134 ב), והוא כנראה מפירושי לחומש ולתהלים (ראה 192 א).

קבלה:

ר' אברהם אבן מוסה היה גדול בעיון בחכמת הנסתר כבנגלה ואף על פי שמחיבוריו בקבלה לא נתרו אלא הגהות על כתבי האר"י, יכולים אנו להסיק גם ממה שנשאר בידינו שהיתה לו שיטה ברורה בקבלה. כתבי האר"י הם עיקר וכל שלא נכלל ונאמר בהם או משתמע מדבריו, יש לדחותו אפילו אם יש לו יסוד על פי ההגיון. על מנהג שראה בבית מורו ר' יעקב מאראגי בליל פסח יאמר: 'והגם לא ראיתיו עד הנה בשום ספר מספרי הרב האר"י ראוי הוא לסמוך עלי'.⁴⁸ כדרכו בפירוש התלמוד שתולה הוא קושיות ותמיהות בקלקלת הנוסח, כך הוא בכתבי האר"י. בהגהותיו לס' 'עץ חיים' הוא כותב:

א"א [אמר אברהם] בענין חזרת העקודים למאציל נתקשתי הרבה. קו' א' מ"ש והיו הכאות כפולות... וע"ק [ועוד קשה] למה נעשה כלי לרשימו דכתר... וע"ק למה לא נעשה כלי לרשימו של שאר ספי'. ודוחק לומר שמפני שלא ירד אנו עושים לו זכר שלא ימחה שמו מיש'. האמנם הלא ידעת כי מרוב המעתיקים נפלו שבושים בזאת החכמה ונ"ל שנפל ט"ס וכצ"ל לכן הוא מכה בחכמה וגם [?] החכמה להיות באה מלמעלה ונמצאת עומדת על הרשימו והיא גדולה ממנו מכה ברשימו ומציאין ניצוצות ולכן נמצאים עתה ב' כלים וגו' — — — ועיין בדרוש מטי ולא מטי ושם ינוחו יגיעי כת ולא קשיא מדי. והמעין יעיין שם ויבער קוצים מן הכרם בקריאתו שם.⁴⁹

46 מלכי רבנן, דף יא, ג.

47 י"מ טולידאנו מזכיר כתב-יד בקונטרסו 'אפריון' (ירושלים תרס"ה, סי' קלט, דף ט, ב וסי' קנו, דף י, א) וכותב שלדעתו ברור שהמלקט הוא ר' יהודה טולידאנו.

48 פירוש ההגדה, ראה למעלה, עמ' יא. 49 כ"י עץ חיים (ראה להלן), דף 4ב.

ובעקבותיו כותב בנו: 'כבר הוחזקו הספרים של החכמה הזאת המועתקות בזמן הזה בט"ס ולכן מוטב לעשות ט"ס מלעשות אגדות חלוקות'.⁵⁰ במקומות הרבה הוא מתקן את הנוסח ומעיר על טעות סופר ומלים מיותרות. וגם בפי' ההגדה של פסח מרובים תיקוני הגירסא. הגהות ופירושים לכתבי האר"י:

ז. הגהות על ס' 'אוצרות חיים'. כבר חיד"א הזכירן וכתב שהיה ר' אברהם מתוכח 'בקבלה עם הרב החסיד מהר"א אזולאי של מרוויקיס כנראה מהגהותיהם בספר אוצרות חיים'.⁵¹ ר' אברהם ב"ר מרדכי אנקאווא הדפיס ספר זה בליורנו בתר"ד, ובשער הספר כתב שכלל בו 'הגהות... גאוני המערב חסידי קדושי עליון ה"ה כמוהר"ר אברהם אזולאי וצ"ל וכמה"ר אברהם בן מוסא וצ"ל מתושבי עוב"י מראקיס'. כתב-היד שממנו נדפס נכתב בידי ר' משה מאימראן ממכנאס שהעתיקו בשנת שכר"י, תק"ל או תקכ"ה.⁵²

ההגהות אינן מרובות; מהן נדפסו בצד ומהן בפנים הטקסט בסוגריים עגולים. הגהות אב"מ הן מעטות ומרובות מהן הגהותיו של ר' אברהם אזולאי. על פי הנדפס קשה לדעת מהו מקור דבריו של החיד"א, ששני מקובלים אלה היו מתווכחים ביניהם. אמת שעל הגהות ר' אברהם אזולאי בעניין הכינויים כתב: 'אמר אברהם ב"מ לא ידעתי מה יאמר הרב המגיה בכמה כינויים אשר אין להם [בחינת] מספר... גם מה יעשה באומרו יסוד... ואם איתא שאין שם רק שם שמספרו עין וכו' א"כ ציור און וכיוצא לא היה ולא נברא, ומהו און ועין. ואיני כמגשים ח"ו שכבר אמרתי שהכל רוחניות ואותיות ואורות'.⁵³ ולא נראה שמכאן למד החיד"א על ויכוחיהם. בכ"י 'אוצרות חיים' שבאוסף בניהו, שנעתק במארוקו לפני כמאה ושמונים שנה, הגהות ר' אברהם אזולאי ור' אברהם ב"ר מוסא מרובות הן. כנראה

50 שם, דף 71. ועיין להלן.

51 שם הגדולים, בערכו.

52 ראה קולופון, בסופו. ויש להניח שהוא משה בעל ההגהות שבדפים פה, א; פז, א. חיבוריו של חכם זה היו נמצאים בגנזי מכון בן-צבי ז"ל: דרושים, ס' 720 וס' 721; שיטה על הש"ס, ס' 722 וס' 757. גם ר' יוסף ב"ר נאיים מזכיר דרושים, שיטות ופסקים שלו שהיו בידו (מלכי רבנן, דף צ, ג). נפטר בז' באב תקמ"ו (שם). אוצרות חיים שבכ"י ירושלים 81637 נעתק במראכיש בשנת והיש"ר, כלומר תקט"ז או תקכ"א (ראה קולופון בדף 182א), בידי ר' מסעוד ב"ר אברהם בן אדהאן וגם בו מצויות מקצת הגהותיהם של שני חכמים אלה. בדף 11 ב: 'ראיתי בכתבי החכם השלם כה"ר אברהם בן מוסא נר"ו' (וראה גם דף 19א). חכם אחר העתיק בגליון הגהות הרבה משל ר' אברהם אזולאי (ראה בייחוד מדף 105 ואילך). לעומת זאת בכ"י 83743, שנכתב בשנת תפ"ט בידי סופר תוניסי שהעתיק כתבי-יד הרבה בקבלת האר"י (ראה קולופון, דף קפה, א) מצויות הגהותיהם של ר' אברהם אזולאי (ראה מט, א; גא, ב ועוד) ור' יעקב מאראג'י (מט, ב; גב, ב; גא, א ועוד) אבל לא הגהותיו של ר' אברהם ב"ר מוסא. וסופר זה הוא שהעתיק כנראה לבקשתו של ר"א בן מוסא חלק מחיבורו על מס' סוטה (ראה למעלה, עמ' יט). הגהותיו מצויות, אפוא, בכתבי-יד שנעתקו במארוקו דווקא.

53 אוצרות חיים, דף א, ב. והעתיקתי הנוסח על פי כ"י מארוקו שבאוסף בניהו, דף ב, א.

שבכ"י מאימראן לא היו בו אלא מקצת ההגהות או שר' אברהם אנקאווא לא הדפיס אלא כמה מהן. אף-על-פי-כן ויכוחים ממש אין כאן.

והנה כשלושים שנה לפני שנדפס ס' 'אוצרות חיים' עם הגהות חכמים אלה נדפסו הגהותיהם בתוספת מרובה בס' 'מקום בינה' לר' יצחק צבי (שאלוניקי תקע"ג, דף כג, א—מד, א) ופלא שדבר זה נעלם מעיני ר' אברהם אנקאווא.⁵⁴ ולא נתברר הדבר עד שהקרה ה' לידי ס' 'אוצרות חיים' שנכתב במארקו בידי המקובל ר' מרדכי ב"ר ברוך לושקי.

בראש כתב-היד קונטרס גדול של הגהות משני חכמים אלה ומשא ומתן בדבריהם מידו של המעתיק,⁵⁵ שחי בלי ספק בזמנם.⁵⁶ ההגהות מצוינות לפי הדפים של 'אוצרות חיים', שהיה בידי ר' אברהם אזולאי, ומקונטרס זה מתברר שאכן הרבה הגהות של אב"מ אינן אלא השגות ודחיות על דברי ר' אברהם אזולאי, כגון הגהה זו:

אמר אברהם אבן מוסא: בין אברהם לאברהם פסיק טעמא, שאלו כי העבד אברהם אנכי נותן טעם לדבריו לא היה מוצא הרב הגדול כהה"ר אברהם המגיה לשלוח יד ולהשיב, וחלילה לי לחשוב שמה שכתב ולא היה בהם כח קאי אאורות כמו שחשב המגיה... והוצרכתי עכשיו לברר דברי באורך מפני שבעיני הרב המגיה ז"ל⁵⁷ נחשבנו כבהמה, וחשב עלי אשר לא עלה על לבי, אלה הדברים אשר דבר [בי ומי] נתן למססה אברהם בן מוסא.⁵⁸ כיוצא בזה השיג אב"מ על הגהה אחרת של ר' אברהם אזולאי: 'אמר אברהם אבן מוסא: לא הבין דברי, כי מה שהקשה לי הוא שלמה יקח אבא לצורך תבונה...'⁵⁹ על הגהה שחתום בה אברהם בן ישראל אזולאי נמצא כתוב: 'אב"מ: כך עלה במחשבה שלי ראשונה ושבתי וראיתי כי כפי לשון העיון חסר העיקר מן הספר... וכפי פ' המגיה הרא"א נר"ו כך היה לו לומר' (א8). הוא אף מתפלמס עם רא"א שתמה על דבריו וכותב: 'זהו תוכן דברי, אלא שדרכי לקצר בדברים מוכ(י)חים המובנים למבינים. והמגיה חשב שאני באתי לתת טעם משלי ותמהני מדוע יחשוב עלי זה, ואיך אטעה בדבר פשוט כזה...'⁶⁰ (ב8). ויש שר' אברהם אזולאי משיב על הגהותיו, כגון: 'ולי נראה שאין טעם הנ"ל כמו שחשב הראב"ם...'⁶⁰

54 הספר הוא יקר מציאות מאוד. ועיין ג' שלום, 'ספר שערי בינה', קרית ספר, ב (תרפ"ו), עמ' 300—301. תודתי לו על שהשאילני ספר זה.

55 ראה דרך משל דף כט, ב: 'ולפי דעת כהראב"מ נר"ו'.

56 במקומות אחדים יזכיר את ר' אברהם נ' מוסה בברכת החיים: 'וכן תיקן ה"ר אב"מ נר"ו' (דף 2א, 3א [וראה הערה הקודמת]; ובברכת המתים, ראה בהערה הבאה). ר' אברהם אזולאי נזכר בברכת המתים בדף 7א.

57 ברכת המתים תוספת היא מידי המעתיק, שכן ר' אברהם אזולאי נפטר אחרי אב"מ. וראה להלן. ואכן בס' 'מקום בינה' אין ברכת המתים.

58 בסוף ההגהה כתב המעתיק: 'עכ"ל הזהב של החכם השלם המקובל האלהי כמוהר"ר אברהם בן מוסא ולה"ה' (דף 7א); מקום בינה, דף לא, ב.

59 שם. הגהותיו של אב"מ הן גם בדפים 2א, 3א, 7ב.

60 מקום בינה, דף לח, ב.

בספר השלם הביא אב"מ גם מדברי רבו ר' יעקב מאראג' ואף השיג עליהם: 'קושית מורינו כה"ר י"מ נר"ו ק"ק... ולענ"ד אינה קושיא... וכן כתב הרב אב"מ';⁶¹ 'כך שמעתי מפי מוהרי"ם נר"ו וכן נ"ל. אב"מ';⁶² בכמה מקומות יתקן גירסאות, על-פי 'ספרים הבאים מא"י'.⁶³ בס' 'מקום בינה' נדפסו גם הגהות ר' אברהם ב"ר יעקב פינטו לס' 'אוצרות חיים' (מד, ב—ג, ב), שבהן הוא מעיר על הגהות ר' אברהם אזולאי ואב"מ.

ר' מרדכי ב"ר ברוך לושקי היה מקובל שחי סמוך לזמנם של ר' אברהם אזולאי ואב"מ, העתיק הגהותיהם ונשא ונתן בדבריהם. בידו היו כתביהם ואפשר שקיבלם מידם (ראה לשונו: 'ראיתי בכתבי כה"ר אברהם ו' מוסא נר"ו'). ר' יוסף בן נאיים מזכיר ר' מרדכי לושקי מחכמי מראכיש שחתם על פסק בשנת תקמ"ז.⁶⁴ מכאן נראה שהיה מחוג המקובלים במראכיש ואולי מבאי בית-מדרשו של ר' אברהם אזולאי. בידי ר' יצחק צבע היה 'ספר הכונות' 'מהחכם מהר"ר מרדכי לוסקי'.⁶⁵ ואין ספק שהוא החכם דגן.

ח. הגהות ס' עץ חיים, כ"י ירושלים 1589⁸⁰. נעתק בידי בנו ר' משה (תיאורו להלן, בפרק חיבוריו של בנו). בראשו ארבעה דפים (34—27) הגהות אב"מ ובהן שילב הבן הגהותיו על דברי אביו. הגהות אב"מ בגליון מצוינות בראשי-התיבות א"א.

ט. הגהות ס' הכונות. כ"י מכון בן-צבי ז"ל 204. נעתק כנראה במארוקו, בשנת ת"ס. וזה נוסח השער: 'ספר הכונות... הועתק מספר מוגה מעץ חיים אשר הובא על ידי איש נאמן רוח כמהר"ר אלישע אשכנזי... נעתק ונשלם בשנת כי ית' ה' את רוחו עליהם, ביום שלישי בשבת ביום ב'א ב'רוך י'דוד, בסדר כי ה' דבר טוב על ישראל...'. (פרשת בהעלותך, יד סיוון, נפל ביום ג בשנת ת"ס). בשער הודעת בעלות: 'של הרב הגדול מהר"י לומברווי וצוק"ל. הוא החכם הנודע, רבו של ק"ק פורטוגזים בתוניס, מחבר ס' 'זרע יצחק' (תוניס תקכ"ח). בגליון הגהות בכתביה הדומה לכתביהם של בני משפחת ו' מוסה; אכן בכמה מקומות רומז שם בעל ההגהות בראשי-תיבות א"א (דף ח, ב; ט, א). הרי לפניך הגהותיו של ר' אברהם ו' מוסה (ראה להלן, עמ' ע).

י. הגהות 'מבוא שערים'. בס' 'מקום בינה' נדפסו הגהות לספר זה (צג, ב—קג, ב), רובן להרי"ם, הוא ר' יעקב מאראג' (ראה למעלה, עמ' יב) ומיעוטן לר' אברהם אזולאי ור' אברהם ו' מוסה. המלקט והמסדר הוא כנראה ר' אברהם פינטו. בדף צז, א כתב: 'ואחר ימים מצאתי שכתב כן הר"א אזולאי זלה"ה ומסכים עמו הראב"ם זלה"ה על זה ושלי"ת [ושבח לאל יתברך] שכוונתי לדעתו'. ועיין גם דף צד, א.

61 בגוף הספר, דף ה, ב.

62 שם, דף ט, ב; מקום בינה, דף כג, ב.

63 ראה דרך משל מקום בינה, דף לד, א, ובדף ל, א: 'באוצ"ח שבא מא"י'.

64 מלכי רבנן, דף פח, א.

65 שערי בינה, שאלוניקי תקע"ג, דף כג, ב; כה, ב.

יא. פירוש ההגדה על דרך האמת. חיד"א מזכירו בספרו 'שם הגדולים' (ערך ר' יעקב מאראג'). כ"י בגנזי בית המדרש לרבנים בניו-יורק, סי' 2018. נעתק בידי ר' אברהם כלפון ובראשו כתב: 'פירוש ההגדה על דרך האמת... שחבר הרב המובהק רבי אברהם אבן מוסא מק"ק מערב הפנימי ונפטר שנת התצ"ג'. הטופס שבידו לא היה שלם ובסופו כתב: 'ולא מצאתי יותר' (א5). בהמשכו העתיק: 'חידושים על הרמב"ם הלכות חמץ ומצה שמצאתי מכתיבת יד החכם השלם סיני ועוקר הרים הרב המובהק כמה"ר אברהם אבן מוסא...'. בראשו כתב המחבר: 'אמר אברהם. דברי האדון אינן מזומנים לפני כי קצור קצרה ידי לקנותם והשקט לא אוכל. לפיכך אציגה נא עמך מה שיקשה בעיני לדבריו' (א5).

ר' אברהם כלפון העתיק חיבור זה בי"ח שבט תקנ"א (א2). הוא חזר והעתיק חיבור זה בספרו 'לקט אברהם', שנכתב בשנת תקס"ו בתוניס, ונמצא בכתב-ידו בגנזי מכון בן-צבי ז"ל, סי' 227. החיבור נעתק בחלק ב, דף 35ב–37ב. בראשו מסר פרטים נוספים על גלגולו של כתב-היד:

קצת פירוש ההגדה עד"ה מהרב הגדול אברהם בן מוסא ז"ל. אמר הצעיר... אברהם כלפון ס"ט בלא"א רפאל כלפון תנצב"ה כי בשנת התקמ"ג [?] שלח לי מורי ורבי החכם השלם הרב הכולל המקובל האלהי מוהר"ר נהוראי ג'ירמון זלה"ה קונטרס אשר נמצא אתו בגנזיו מכתיבת יד החכם השלם הרב הכולל המקובל האלהי כמה"ר אברהם בן מוסא זלה"ה אשר נפטר שנת התצ"ג בתונס... וזה קנטריס מעט על פירוש ההגדה על דרך האמת וחמשה פרקים מהרמב"ם ז"ל על דרך האמת. וחבל על דאדין ולא משתכחין. והעתקתים ונפטר מורי ורבי הנזכר ליל ב' של פסח התקמ"ג.

ר' אברהם כלפון העתיק גם קטע מ'חידושים על חמשה פרקים מהרמב"ם ז"ל בהלכות חמץ ומצה מהרב הגדול כהר"ר אברהם בן מוסא מן מערב הפנימי ונשתקע בעיר תונס... והגם אצלי בכתיבת ידו' (דף א38). בסוף הפיסקה כתב לאחר זמן: 'חבל על הזמן שלא העתקתי'.

חיבור זה נמצא גם בכ"י אוקספורד 461 (131 ואילך), ואף הוא אינו שלם. יב. נצר מטעי. חיבור בקבלה שמוזכרו בנו בדיואן שלו: 'מ"ש אדוני אבי תנצב"ה בספרו ספר נצר מטעי... שעיקר כל עבודתינו ותפלותינו הם לז"א דאצילות והוא אלהינו ולו אנחנו כורעים ומשתחוים' (א35).

יג. דרושים. ר' אברהם ו' מוסה כותב בשיטתו למס' סוטה: 'ואני בעוניי בדרושי לשבת הגדול ישבתי הגירסה' (כ"י המוזיאון הבריטי, דף 169א); 'ועיין במה שפירשתי בדבריהם בדרושי להספד' (שם, 169ב). והנה נמצא ברשותי שריד מכ"י דרושים בדרך הקבלה, ממש באותה הכתיבה של שיטת סוטה ולא נותרו בו אלא הדפים קעט–קפ, קצא–קצו. בראשי העמודים נכתב נושא הדרוש: 'דרוש לבעלי דינים האוכלים למעדנים ועל הטוב והרע מרננים ומי ימצא איש אמונים' (קעט, א); 'דרוש לבעל יסורי' (קעט, ב); 'להספד על מות לבן' (קפ, א); קצא); 'לבעל יסורים' (קפ, ב). נראה שהוא חיבור גדול ומקיף העשוי מקשה אחת ובראשי העמודים נכתב מה שיועיל לדרושים. גם בגליון צוין תוכן העניינים

שבספר, ודומה עלי שהכותב הוא בלי ספק ר' משה נ' מוסה. בקובץ כתבים בקבלת האר"י, כ"י אדלר 294, בגזנוי בית-המדרש לרבנים בניו-יורק (Mic. 1544), מביא המעתיק יוסף בר אברהם הכהן דרשות בקבלה שלו (דף 80, 82; וראה גם בדף 83, 84).

חיבור בקבלה שלו היה בידי ר' אברהם כלפון. בסוף הסיפורים על ר' אברהם נ' מוסה שכתב בספרו 'מעשה צדיקים' כתב: 'יש לי כתיבת ידו ממש על דרך האמת' (ראה להלן, עמ' מא). והדעת נותנת שאיננו פי' ההגדה של פסח, שהרי חיבור זה הוא בכתב-ידו של ר' אברהם כלפון. ר' משה נ' מוסה מזכיר בספריו חיבורי אביו בלא הזכרת שמם ובכמה מקומות ברור שהכוונה לחיבור בקבלה. כגון בספרו 'אשת חיל': 'כמ"ש א"א ז"ל בספרו לפי עניינו ואיהו בדידיה ואנן בדידן',⁶⁶ ובס' 'עובר לסוחר': 'וכתב א"א ז"ל',⁶⁷ והדברים חוזרים על דברי הרח"ו.

בכ"י של כתבי האר"י, שראיתי בידי מו"ס בירושלים, מצאתי חיבור גדול בכתב-ידו של ר' אברהם נ' מוסה, ולא הספקתי לעיין בו.

אפשר שכתב גם הגהות על ס' הזוהר. ר' יוסף נ' נאיים כותב שהוא 'אחד מארבעה רבנים שחברו פי' מקדש מלך על הזוהר'.⁶⁸ עברתי על ספר זה ולא עלתה בידי למצוא דבר משלו. גם ברשימת החכמים שבלוח ראשי התיבות לא נזכר שמו. שירים:

יד. כדרך מקובלי מארוקו ותוניס וחכמיהן כתב ר' אברהם נ' מוסה שירים בעברית ובארמית וכמה מהם בדרך הקבלה. טולידאנו ראה 'קינות ופיוטים' שלו בכתב-יד.⁶⁹ בנו ר' משה נ' מוסה העתיק בדיואן שלו שלושים ושישה פיוטים משל אביו (73–78, 97–101, 137–142, 147–152, רשימת הפיוטים להלן), וכיוון שאין בו הקינות, אף לא שתיים שנדפסו, יש להניח שהבן העתיק רק חלק משיריו, אולי בלי הקינות שהיו בספר לעצמו.

הפיוטים הם על דרך הבקשות והפזמונים. כנראה שכמה מהם היו יהודי צפון אפריקה נוהגים לשוררם שכן בכולם צוין הלחן. הרבה הם לגשמת ולקדיש, פיוט לשבועות 'נרדי נתן ריחו' (33) נכלל בסדר העבודה ונהגו יהודי מארוקו לפייטו בחג בעת הוצאת ספר תורה.⁷⁰ רובם עניינם חג ומועד, אבל יש בהם על מקרים שאירעו לכלל כגון עצירת גשמים ורעש, ולעצמו צרותיו ועוניו ולסיום מסכתות הש"ס. בכולם בוקעת מנפשו זעקה על קשיי הגלות ובקשה לגאולה.

מעטים הם בדרך הקבלה (ארבעה), ונזכרו בהם הספירות (75, 76, 98, 98), ואחד בארמית. בכולם אקרוסטיכון של שמו. כמה שירים יש בהם מרוח השירה, וכמה אין בהם אלא מליצה חרוזה בנויה על פסוקים. רוחו של המשורר מתעלה בעת הבעת כאב הלב וזעקתו לתשועה, ובפיוטים לעצירת הגשמים.

66 אשת חיל (ראה להלן), דף 36.א.

67 עובר לסוחר, דף 38.א.

68 מלכי רבנו, דף ז, ג. 69 נר המערב, עמ' 159.

70 ר' יוסף נ' נאיים כותב: 'שנוהגים בערי המערב בבה"ך במועדים בעת הוצאת ס"ת' (מלכי רבנו, דף י, ג).

דרשות רבי אברהם ׳ מוסה
כ״י בניהו

מקורות

א

בקשה לעצירת גשמים

[75ב] בקשה לעצירת גשמים ב"מ (א) מיוסדת על י"ט (ב). לחן אליך ה' (ג). סי' אברהם בן מוסה חזק.

אָרְךְ אַפִּים	מְקוֹר הַחַיִּים	אֲבִיוָנִים וְעַנְיִים	מִבְקָשִׁים מִים.
בּוֹרֵא כָּל בְּחֻכֵּימָה	בְּתַבּוּיָנָה וּמִזְמָה	רְוֵה אֲדָמָה	צִמְאָה לְמִים.
רַחֵם בְּחֶסֶדְךָ	עַל בְּנֶךְ בְּכוֹרְךָ	בְּגִשְׁמֵי בְרָכָה	וְטַל שָׁמַיִם.
ה'שׁוֹכְבִים בְּמַעְרָה	צוֹעְקִים בְּמָרָה	לִנְאוֹר בְּגִבּוֹרָה	יָזְלוּ מִים.
מִזְחַל וְגֹאֵל	תַּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל	עֲנֵה עִם שׁוֹאֵל	אֶפְקֵי מִים.
בְּיָדְךָ צוֹנְחִים	לְנִצָּח נִצְחִיִּים	תִּרְאֶה פְּרָחִים	צִמְאִים לְמִים.
נִזְאָקִים רְוֵה	הוֹדְךָ תִּשְׁוֶה	עַל עִם מְקֻהָה	צְנוּרוֹת מִים.
מִדַּת טוֹיֵבָה	הִרְאָה לָעֵם הַנִּכְאָה	עֵינֶיךָ וְנִלְאָה	לֹא מִצָּא מִים.
וְאַיֶּה מִלְכוּתְךָ	קִנְיָתְךָ וּגְבוּרָתְךָ	חֲשֹׁף וְרוֹעֵץ	לְעֵינֵי הַגּוֹיִם
סוֹמֵךְ לְנוֹפְלִים	חֹן עַל שׁוֹאֵלִים	קִטְנִים וְגִדּוּלִים	וְיוֹנְקֵי שְׂדֵיִם.
הַנִּמְצָא בְּצִרּוֹת	יוֹצֵר הַמְּאוֹרוֹת	בְּגִשְׁמֵי בּוֹרוֹת	וּפְלִגֵּי מִים.
חוֹנֵן וְרַחֵם	עַל הָרָעָה הַנָּחֵם	דְּשָׁאִים תַּצְמִיחֵם	בְּרָכוֹת הַמַּיִם.
זִכּוֹר בְּרִית אָבוֹת	שׁוֹכֵן עֲרֵבוֹת	שִׁמְח לְבָבוֹת	נִדְחִים בְּחַיִּים.
קָרָא דְרוֹרִים	לְנִאֲסָרִים	וְקִבֵּץ פְּזוּרִים	בִּירוּשָׁלַיִם.

א בר מינן.

ב עשר ספירות.

ג סליחה. דוידזון, אוצר השירה והפיוט, א5029.

2 בורא: ראה תהלים קד: כד. והלשון לקוח מפיוטו של ראב"ע: 'צמאה נפשי לאל חי' (דוידזון, צ 350).

3 בנך בכורד: ישראל (שמות ד: כב).

4 לנאור: ה' (תהלים סה: ז).

7 הודך: ראה תהלים כא:ו.

9 אייה: ראה ישעיהו סג:טו; חשוף: ראה ישעיהו נב:י.

10 סומך: תהלים קמה:יד.

11 הנמצא בצרות: כינוי לה'. ראה תהלים מז:ב. בגשמי: ראה משנה תענית ג:ח.

13 שוכן ערבות: כינוי לה'. ראה תהלים סח:ה.

14 קרא: ראה ישעיהו סא:א.

ב

בקשה לעצירת גשמים

[76א] תחנה ובקשה לשוכן מרומים, מבעל הרחמים, לעצירת גשמים. ובה י"ס וד"ע אבי"ע (א) נכתבים ונחתמים, בטבעת המלך גרשמים, בתוך הדברים נסתרים ונעלמים. על סדר א"ב ובסופה סי' אברהם בן מוסה חזק. יסדיה בעת אשר ישבתי בעיר תונס וחרה אף ה' בהם ועצר את השמים. ויהיו לרצון אמרי פי. לחן אליך ה'.

אֶרֶץ אֲפִים	מְקוֹר הַחַיִּים	אֲבִיוֹנִים וְעֵינִים	מִבְקָשִׁים מִים.
אֶבֶר רַחֲמָן רֵאָה	אֶת בְּנֵה הַנִּכְאָה	עֵיף וְנִלְאָה	צִמָּא לְמִים.
בְּתִבְיָנָה וּבְחִכְמָה בְּדַעַת וּמִזְמָה	רוֹקַע אֲדָמָה	עַל פְּלָגֵי מִים.	
גְּדוֹל הַעֲצוֹת	מִפְּלִיא לַעֲשׂוֹת	עַל פְּנֵי חוּצוֹת	שׁוֹלַח מִים.
דְּלִים מְרֻדִים	שׁוֹאֲלִים חֲסֵדִים	שֹׁמֵךְ מִיְּחִידִים	כָּל יוֹם פֶּעַמִּים.
הִרְאָם גְּבוּרֶתָךְ	וְעִזֵּי יָדְךָ	חֲשֹׁף וְרוֹעֵף	לְעֵינֵי הַגּוֹיִם.
וְהִרְקָם גְּשָׁמִים	מִשְׁמֵי מְרוֹמִים	מֵלֵא רַחֲמִים	יוֹשֵׁב שְׁמִים.
זְכוּר זְכוֹת אֵלֶּיךָ	בְּךָ קָשׁוֹר וְנִחַתָּם	שֶׁעַר אֲשֶׁר גִּסְתָּם	פֶּתַח לְשׁוֹבִים.
חֲנֹן פּוֹדֶה גּוֹאֵל	נִצָּח־יִשְׂרָאֵל	בַּעֲתוֹת כָּאֵל	לֹא תִתְעַלֵּם עֵינִים.
טוֹבָךְ וְגַם אוֹרְךָ	הוֹדֶךָ וְהִדְרֶךָ	הִרְאָה לְעֵמֶךְ	גִּדְחִים בְּאֵיִם.
יִסְוֹד הַעוֹלָם	אֵל יוֹשֵׁב דָּךְ נִכְלָם	וְאֵל נֹא תִתְעַלֵּם	מִשׁוּעַת עֵינִים.
כִּי־יִדּוּ מַלְכוּתְךָ	וּגְבוּרֶתְךָ יִדְבְּרוּ	עֵמֶךְ וּשְׁוֹרְרוּ	לְךָ בְּמַצְלָתִים.
יֵאמְרוּ			
לִמְאֻצֵּי־נַאֲצִלִים קִדְּשׁ הַלְלוּלִים	יִשְׂרָאֵל שׁוֹאֲלִים	גְּלוֹת הַמִּים.	
מְרוֹם עוֹלָם בּוֹרְאָ פֶתַח אֶת שַׁעְרֵי	גֶּשֶׁם מִלְקוֹשׁ יוֹרָה	כִּי צִמְקוּ שְׁדִים.	
נִאֲזָר בְּגִבּוֹרוֹת	עוֹנָה עַת צָרוֹת	בְּשִׁמֵּי שְׁמִים.	
סִמְךָ עֲדָתְךָ	בְּגוֹשְׁמֵי בְרָכָה	עֲשֵׂה לְמַעַנְךָ	וְיוֹנְקֵי שְׁדִים.
עֲשֵׂה בַעֲבוּר	שֹׁמֵךְ וְעֵבֹר	הָאֶרֶץ לֹא יִבּוֹר	מִחֲסֵרוֹן מִים.
פְּנֵה לְהַגִּיזִין	עַם דֵּל וְאֶבְיוֹן	יוֹשֵׁב בְּצִיּוֹן	כִּי קָלוּ מִים.
צִיָּה נֹא לְעֵבִים	יִרְקוּ רִבִּיבִים	בְּאֲרוֹת וְגִבִּים	יִמְלְאוּן מִים.
קָהַל ב...רָה	קְרָאוּ עֲצָרָה	בָּאוּ עַד מָרָה	לֹא מִצְאוּ מִים.
רוֹכֵב עַרְבוֹת	בְּזִכּוֹת הָאֲבוֹת	גֶּשֶׁם גְּדֻבוֹת	תִּגְיֹף לְחַיִּים.
שׁוֹעֲתֵי תְרָצָה	כְּקָרְבֵּן אִשָּׁה	בְּזִכּוֹת אֵלֶּיךָ מִשָּׁה	מִשׁוּי מִמֵּם.
תָּרִים קָרָן צִאָּה	כִּי חֲרָפוֹת חֲרָפָה	נִפְּלוּ עַל גִּחְלָתְךָ	הִתִּיּוּ מִים.
אֲבָרָהֶם הִקְרִיב	יְחִידוֹ אִישׁוֹן	זְכוּר אֶפְרוּ לַהֲנוּ	וּשְׁתִּיתָם מִים.
בְּנוֹ	בְּת עֵינֹ		

25	בְּיָנִים מְדוּכִים	עוֹבְרֵי בְּעֶמֶק	הָרֶק עֲלֵיהֶם בָּרָכָה	לְמַבּוּעֵי מַיִם.
	בְּמִדּוּכָה	הַבְּכָה		
	מִוֶּסֶר יִסְרֵתָנוּ	לְמוֹת אֶל תִּתְּנֵנוּ	הַטְרִיפְנוּ לָחֶם חֲקָנוּ	לָחֶם וְמַיִם.
	הָאֵל קָבֵל רְנָתִי	תִּשְׁמַע תְּפִלָּתִי	תִּבְנֶה אֶת בֵּיתִי	בִּירוּשָׁלַיִם.
	חֲזֹק הוֹקֵם עָלַי	הַמָּצָא לִי תַעַל	מֶלֶךְ יוֹשֵׁב עַל	כֶּסֶּא רַחֲמִים.

ואומר אל מלך יושב על כסא רחמים וגו'.

- א עשר ספירות וארבעה עולמות אצילות, בריאה, יצירה, עשייה.
 1 פזמון, והוא לקוח מן הבקשה לעצירת גשמים, למעלה, סי' א.
 3 בתבונה: ראה הערה 2 לשיר א.
 4 גדול העצות: כינוי לה' (ירמיהו כב:יט). שולח: ראה איוב ה:י.
 6 חשוף: ראה ישעיהו גב: י.
 8 איש תם: יעקב (בראשית כה: כז). בית זה מיוסד על הפיוט 'למודך וגם ידידך', הנאמר בהקפה שלישית בהושענא רבה ו'שער אשר נסגר' לרשב"ג הנאמר בשמחת תורה. וכאן שער המים.
 11 אל ישוב: תהלים עב: כא.
 12 כבוד: שם קמה:יא.
 13 גולות: הושע טו: יט.
 17 לא יבור: לא תיבש.
 18 להגיון: להגיון-לב, לתפילה. בציון: ישעיה לב:ב. כי קלו: בראשית ח:יא.
 20 באו: ראה שמות טו: כג.
 21 רוכב: תהלים סח:ה. גשם: שם סח:י.
 23 חרפות: ראה תהלים סט: י. התיו: ישעיהו כא: יד.
 24 המונו: בית ישראל. ראה בראשית יז: ד; ישעיהו יז: יב.
 25 מדוכים: ראה במדבר יא: ח. עוברי: ראה תהלים פד: ז. וכאן מלשון מבוכה.
 26 הטריפנו: משלי ל:ח.

ג

שיר על עוניו וסבלותיו

[78א] תחנה ובקשה, לצור רם ונישא, נערץ בקדושה, לרפואת הצעיר אברהם בן מוסה, ושמו בקרבה חקוק בראשה [?], לנועם ידי רשים * הנאמר בכל שנה בראשה.

אֲנִי עָנִי	צָבְטָה [!] בְּטָנִי	רָפְאֵנִי ה'
וְאֶרְפָּא,	הָפֵל צוֹפָה	צָפָה וְרָאָה דְּמַעוֹת עֵינַי
תִּשְׁשׁ כָּחִי	וְנָס לִחִי	בְּמִכְאוּבֵי וַיְגוֹנִי
נִשְׁפֹּר לְבִי	בְּתוֹךְ קִרְבִּי	וְקוֹל מַעֲי שְׁמַעוּ אֲזוּנִי

5	כְּמוֹ מִים אָנָּה אֵלַי	וְרַחֲמִים רַפָּא נָא לִי	עַד כִּי גְבַהֲלִים רַעֲיוֹנִי הוֹצִיָּאתָ מִמִּסְגֵּר נַפְשִׁי.
	בְּשָׂרִי בָּלָה מָאֵס חִפִּי וְכוֹחוֹתִי	עֲצָמִי כָּלָה אָכַל, עַד כִּי וְזִמּוֹתִי	וּמַעַי הָמוּ עָלַי כְּמַעֲט מַעְדוֹ קִרְסָלִי גִּתְקוֹ, וּמַעְגָּלִי
10	הִמָּה סָפוּ גִּדְדָה שִׁינָה רָאָה צוּרִי	וְגַם רָפוּ כָּל הַשָּׁנָה רַפָּא צִירִי	לֹא אוֹכַל עֲמֹד עַל רַגְלִי מַעֲיִנִי בְּכָל לַיְלִי כְּבוֹדִי וּמְרִים רֹאשִׁי.
15	רָאָה בְּכִי קוֹלִי הִקְשַׁב לֶךְ אֶתְפַּלֵּל	וְשׁוּר חָלִי וְכִי אֲשַׁב כָּל מַחוּלֵּל	רַפָּא שְׁבִרִי וּמַחְלִי בַּחֲשָׁךְ ה' אוֹר לִי ה' שְׁמַעָה בְּקוֹלִי
	רָם מִתְנַשֵּׂא עַל כָּל יָכוֹל בוֹרָא עוֹלָם	עוֹן נוֹשֵׂא רוֹאֶה הַכֹּל לֹא תִתְעַלֵּם	שָׂא נָא חֲטָאתִי וּמַעְלִי רָאָה עֲנִי וְעַמְלִי כִּי אָתָּה ה' מַחְסִי.
20	הִשְׁקֵף עָלַיִן הַחֲלִמְנִי אַל נַעֲלָה	עָלִי אֲבִיִּן הַחֲיִינִי לִי תַעֲלָה	וְנָסוּ יַגוֹן וְאַנְחָה כִּי נַפְשִׁי לַעֲפָר שָׁחָה הַמִּצָּא, וְהִיָּתָה הַרְוָחָה
	תֵּן לִי עֲלֻצוֹן פִּשְׁעֵי סִלַּח עַל אֲשַׁמְתִּי	וְעַת רְצוֹן טוֹב וְסִלַּח וְחַטָּאתִי	תִּשְׁמִיעֵנִי שְׁשׁוֹן וְשִׁמְחָה כִּי עֲמָךְ הַסְּלִיחָה בְּדַמְעָתִי אֲמַסֶּה עֲרָשִׁי.
25	מִתִּי סוֹדִי לֹא חוֹנוּנִי כִּגֹּר תוֹשָׁב	תוֹמְכִי יָדִי בְּנִי בְּטָנִי אֲנִי נֹחֵשֵׁב	חָלְפוּ הִלְכוּ מְנוֹתִי וְרוּחִי זָרָה לֹאֲשַׁתִּי וְחַוּוֹתַי לְבָנִי בֵּיתִי
30	וְלֹא יָדָעוּ וּבִי הִמָּרוּ לֹא יִשְׁשׂוּ	וְלֹא שָׁמְעוּ וּבִפֶּה אָמְרוּ רַק יְבוֹשׁוּ	וְלֹא אָבוּ לְתוֹכַחְתִּי הִמְבָּלִי אֵין עֲזָרְתִּי וַיִּכְלָמוּ מִבִּקְשִׁי נַפְשִׁי.
	בְּטָנִי צָבָתָה קָרְבִי הוֹמִים חוֹשֵׁי רָבוּ	וְגַם עָלָתָה כְּמוֹ יָמִים וְנִכְאָבוּ	כִּיִּין לֹא פִתּוּחַ בַּעַת נִשְׁבָּה בָּהֶם רוּחַ וּבְטָנִי כְּנֹאד נִפּוּחַ

מִימֵי בָּאִים	וְהֵם יוֹצְאִים	מִמֶּנִּי כִּבְשֵׁר סְרוּחַ
כְּמוֹ הָרָה	הַמְּבַכֶּינָהּ	צִעֲקָתִי וְאֵין מָנוּחַ
מִצְלָמֹת	מִלֵּאף מָוֶת	הַצִּילָה מִחֶרֶב נַפְשִׁי.
נָדוּ יוֹדְעֵי	וּמִידְעֵי	אֲנִי נִשְׁאַרְתִּי לְבִדִּי
וְאוֹהֲבֵי	הָיוּ אוֹיְבֵי	תַּעֲבֹבוּנִי מִתִּי סוּדִי
אֲנִי נֶאֱסָר	תּוֹךְ מֶאֱסָר	בְּבֵית אֶחָד יְחִידִי
וְאֵין סוּמֶךְ	וְאֵין תּוֹמֶךְ	וְאֵין מִי יָגֵן בְּעָדִי
בָּרַח הוֹדִי	הִלֵּךְ הוֹדִי	פָּנָה הִדְרִי וּכְבוֹדִי
עַל כִּי חוֹבִי	הוּא עֲנָה בִּי	וַיִּסָּר עֲטֹרַת רֹאשִׁי.
מִלְכִּי חוֹן עַל	עֲנִי נִגְעַל	הַיָּד ה' תִּקְצֹר
וּמִשְׁאָלוֹ	תִּמְלֵא לוֹ	דֵּי מַחְסֹרוֹ אֲשֶׁר יִחְסָר
כִּי פְרוּטָה	מִכִּסּ כְּלָתָהּ	וְהוּא בִּיד רוּפָא וּמָסָר
אֵין מֶרְחָם	לוֹ בְּלָחֶם	וַיֵּמָּה לוֹ בְּמוֹזֶן וּבִשָּׁר
גָּבַר אִידוֹ	קִצְרָה יָדוֹ	לֹא תִשָּׁן כִּי אִם לָחֶם צָר
שָׁמַע שׁוֹעֵי	הָאֵל רוֹעֵי	יָהּ מִנֶּת חִלְקִי וְכוֹסִי.
וְקוֹל אֲרִים	בְּתַמְרוֹרִים	לָמָּה לְמַפְנֵעַ שְׁמִתֹּנִי
וּבִיּוֹם עֲבָרָה	וַעֲתָ צָרָה	לָמָּה לֹא תַעֲנֵנִי
מִלֵּא כֶּסֶּי	יָד רָשִׁי	כִּי עֲנִי וְאֶבְיוֹן אֲנִי
רוֹכֵב עֲרֵבוֹת	בְּזִכּוֹת אֲבוֹת	עֲשֵׂה, וְלֹא לְמַעַנִי
תִּגְּהַ עֲוֹןְךָ	לְעַבְדֶּךָ	פָּנָה אֵלַי וְחַנּוּנִי
שׁוֹכֵן סִנְהָ	לִי תַעֲנֶה	כִּי בָּךְ חִסְיָה נַפְשִׁי.
סוּמֶךְ גּוֹפְלִים	עוֹזֵר דָּלִים	אֵתָהּ הָאֵל עוֹשֶׂה פֶּלֶא.
לְחוֹלָה זֶה	דָּל וְרוּחַ	הוֹצִיאָתוֹ מִבֵּית כְּלָא
עֲנִי וְדָל	נָע וְנִבְדָּל	מִפִּנֵּה לְפָנָה גּוֹלָה
כִּי יִהְיֶהמָה	וְלֹא יִדְמָה	כִּי זֶה כְּמָה יָמִים חוֹלָה
וּרְפוּאָה	לֹא נִמְצְאָה	רַק יוֹם יוֹם [?] קִרְבּוֹ עוֹלָה
רוּפְאֵי אֱלִיל	תִּקְטָר כְּלִיל	עוֹד אֵינָם, בָּרַכִּי נַפְשִׁי.
ה'רָאָה לְבִנְךָ	גִּדְלָתְךָ	עוֹשֶׂה גִדּוּלוֹת עַד אֵין חֶקֶר

הכל יוצר	לו תבשר	אמר שומר אתא בקר
שפת נמדד	תכן לעד	עד ארציה לשון שקר
מלכות ודון	אנשי מדון	מהר תאבד ותעקר
אבד בוגדים	ושודדים	עיני תאנשים תנקר
מקדש בנה	שם תחנה	בה תתפלל נפשי

65

* לר' יהודה הלוי. דוידון י351.

54 מעיו רתחו (ראה איוב ל: כז) ורעשו כשאון מים וכקול ריחיים, או מעיו נטחנו כבריחיים.

- 6 הוציאה: תהלים קמב: ח.
- 7 בלה: ראה איכה ג: ד.
- 9 וזמתי: איוב יז: יא.
- 12 כבודי: תהלים ג: ד.
- 14 כי אשכ: מיכה ז: ח.
- 18 כי אתה: תהלים צא: ט.
- 19 ונפו: ישעיהו לה: י.
- 20 נפשי: ראה תהלים מד: כו.
- 21 הרוחה: שמות ח: יא.
- 22 תשמעני: תהלים נא: י.
- 24 בדמעת: שם ו: ז.
- 25 מנות: ממני.
- 26 חונתי: ראה שופטים כא: כב; ורוחי: איוב יט: יז.
- 27 וחנתי: איוב יט: יז.
- 28 ולא אבו: ראה משלי א: כה.
- 29 המבלי: ראה איוב ו: יג.
- 30 יבושו: תהלים לה: ד.
- 31 במני: ראה איוב לב: יט.
- 33 חושי: מיחושי.
- 36 הצילה: תהלים כב: כא.
- 38 תעבני: איוב יט: יט.
- 42 ויפר: שם יט: ט.
- 43 היד: במדבר יא: כג.
- 44 מחסורי: דברים טו: ח.
- 48 מנת: תהלים טז: ה.
- 49 למפגע: איוב ז: כ.
- 52 רוכב: תהלים סח: ה.
- 53 תנה: תהלים פו: טו.
- 54 כי כך: שם נז: ב.
- 55 אתה: שם עז: טו.
- 60 עוד אינב: שם קד: לה.
- 61 עושה: איוב ט: י.
- 62 אמר: ישעיהו כא: יב — תבשר לו הגאולה.
- 63 שפת: משלי יב: יט.
- 65 עיני: במדבר טז: יד.

66 בה: תהלים לד: ג.

ד

השיר שנחקק על מצבת קבורתו

[94א] שיר הכתוב על מצבת א"א ז"ל במשקל יתד ותנועה ח[חברו] ... ..
[החכם] ונבון ושמו ה"ר רפאל אבישי נר"ו המכו[נה] ... ..]

לְחַכֵּם חֲרָשִׁים	בְּכּוֹ עִם קְדוֹשִׁים
... ..	... ..
וְלַמֵּד סִתְרִים	וְהַלְבִּישׁ כְּתָרִים
[וּמַשְׁבֵּר סְלָעִים].	וְעוֹקֵר הָהָרִים
טְהוֹרִים יִקְרִים	וְחֹבֵר סִפְרִים
כְּגַלְגַּל שָׁמַיִם].	וְהָאִיר לְדָרִים
וְסוּדוֹת עֲמָקִים	וְיֹסֵד פְּסָקִים
וְנֹכַח פְּ[רִדְסִים].	וּבִנָּה שְׁחָקִים
וּבַעַל סִבְרָה	וְרַבֵּן גַּמְרָא
מְקַבֵּל בְּטַעְמָה.	וְסוּדוֹת בְּתוֹרָה
וְהַכֹּל מַעֲדִין	וְאֵב הוּא לְבֵית דִּין
הַסֵּדִין לְשִׁלְמָה.	וְלוֹ שֵׁת לְיוֹם דִּין
וּמִגֵּן בְּיוֹם צָר	אֲנוּשׁ תָּם וְיָשָׁר
בְּמַדְעַ וְחֻכְמָה.	וְלֹא קָם בְּכָל שָׁר
יִקְרוּ כְבוֹדוֹ	לְאֵל חַי בְּהוֹדוֹ
בְּמַעֲלָה תְּמִימָה.	וְיָדַע בְּסוּדוֹ
וְהַכִּין וְכִסָּה	וְהוּא בֶן לְמוֹסָה
לְאַרְצָ בְּלִימָה.	לְבוֹרֵא וְנוֹשָׂא
בְּשִׁכְלוֹ כְּשֶׁהֶם	שָׁמוֹ אֲבָרָהֶם
יְדִיעָה שְׁלִימָה.	אֲצִילוֹת בְּגִבָּהֶם
וְנֹאסֶף וְנַעֲדָר	בְּיוֹם אֵךְ לְאֶדָר
בְּקִבְרֵי אֲדָמָה.	בְּהַתְצִיג אֹזֵי דָר
בְּעֲדֵי עֲדִיִּים	צְרוּרָה בְּחַיִּים
לְנַפֵּשׁ נִשְׁמָה.	בְּעֵדָן יְקִיִּים

5

10

15

20

ה

דברי תוכחה לבני דורו על המשתאות וההוללות

שיטה למס' סוטה, כ"י המוזיאון הבריטי 440. דבריו סובבים על המשנה במס' סוטה 'משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית המשתאות' (מח, א).

[164ב] ועינינו הרואות דהיכא דאיכא יין ושירה ברה יש גילה ורגן... וראיתי שערוריה ושללהבתיה, שהם מביאים לבתייהם בחגים ובחדשים ולפעמים בימי החול, גוים המזמרים בכל מיני זמר בכנור ונבל ותוף וחליל ושכר ירדופו ויין ידלקם,¹ אנשים ונשים וטף, ויבואו האנשים על הנשים בערבוביא. ואל פועל ה' לא הביטו ודברי רבותינו תנאים ואמוראים ופוסקים השחיתו והתעיבו עלילה, נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה.²

ולהודיעך קושט דברי אמת וסכנתא ואיסורא דאית בהאי עניינא, אציגה נא עמך פסקא דדינא ועונשא דמלתא. והנה לענין דינא כפי הפי' אשר כתבתי לך בסוגיא עם המשנה אשר בתחלה, אסור מדינא כל מיני שיר בין בפה בין בכלי בין על היין ובין שלא על היין. ובדאי שאם הדין כך, העושים זה שגו ברואה פקו פליליה³ וטח מראות עיניהם מהשכיל לבותם,⁴ ושכחו חרבן ב"ה ולא ידעו מה הוא, ולא זכרו מקרא שכתוב שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה⁵ וידיעת ההפכים אחת ומכלל הן אתה שומע לאו, כמ"ש רבותנו כל מי שאינו מתאבל על ירושלם אינו רואה בנחמתה,⁶ וכל שכן השר שירים על לב רע⁷ אחר החרבן, ואף לפי' א' שכתבנו בדברי הרמב"ם דאין איסור זמרה בין ביד בין בכלי שיר כי אם [165א] על היין, הנה יש כאן שכר צמוקים ותאנים דהוי חמר מדינה, וק"ו הוא השתא לענין קדושה ואבדלתא דכתיב זכור, ואחז"ל זכרהו על היין,⁸ ולא טעמא משום דין ישמח בלב אנוש, כי אם גזרת הכתוב הוא או משאר טעמים שגבלו ראשונים. אפי"ה חמר מדינה חשיב יין, כ"ש לענין זה דטעמא משום שמחה.

והנה עיניכם רואות שיותר משמח שתיית שכרנו הנקרא למחיא⁹ מן היין וקרא צוות ככרוכיא: בשיר לא ישתו יין ימר שכר לשותיו.¹⁰ הנך רואה בעיניך דבקרא גופיה דאסר זמרא על היין השוה יין לשכר, וכ"ש כפי הפי' האחרון אשר ערכתי למשפט שהרמב"ם אסר לשורר בכלי אפי' בלא היין, שהוא פשט דבר ובדרך זו הלכו כל המפרשים דבריו... וא"כ מה יבינו ומה ישיבו החטאים האלה בנפשותם.

1 ישעיהו ה: יא.

2 ירמיהו יב: ח.

3 ישעיהו כח: ז.

4 שם מד: יח.

5 שם סו: י.

6 תענית ל ע"ב.

7 משלי כה: כ.

8 פסחים קו ע"א.

9 מין שכר שנוהגים בו בתוניס.

10 ישעיהו כד: ט. והוא הפסוק שנדרש במשנה לענין ביטול השיר משבטלה סנהדרין.

ואחר שמפסידים ממונם בהבל וריק שאין בו ממש ונותנים אותו למכה ועפר ¹¹ אדום וישמעאלים מואב והגרים, כגוי אשר צדקה עשה וחסד לאומים חטאת. ¹² וכאשר יבואו בני האלהים, הפרנסים הממונים על הצדקה, ויאמרו: תנה לנו פרוטה לעניים יתנו כתף סוררת, ויהי באומרם כלתה פרוטה מן הכיס, ואין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים. ¹³ ולא זו הדרך ולא זו העיר, ¹⁴ ואין זה הדרך ישכון אור, והפסיד הממון לדבר עבירה, והתורה חסה על ממונם של ישראל ¹⁵ וצדיקים חסים על ממונם ¹⁶ ובהפך ההפך. ויעקב אבינו ע"ה יעיד ויגיד אשר שכה פכים קטנים וחזר עליהם. ¹⁷ ומי שאינו חס על ממונו בדבר הרע הזה חיישינו דילמא לא מבניו הוא, וכ"ש כי לעשות מצות ה' ברה, הישרה יעקשו ויאמצו לבבם ויקפצו את ידם מעשותה.

ועוד כי באותו פרק באותו מקום שם יראו וימצאו אנשים ונשים ואיפשר יבואו לדבר עבירה, כי הרבה שכרות עושה והרבה שכנים הרעים עושים, ¹⁸ וגם מידי עבירה יצאו מידי ההורר עבירה לא יצאו ואין אפוטרופוס לעריות. ¹⁹ ועוד כי ביני ביני כאשר הגוים ²⁰ שותים את כוס התרעלה, משוררים העברים אנשים ונשים, לפעמים זמרו גברי וענו נשי דהויה פריצותא כמ"ש במתניתין, ולזמנין זמרי נשי וענו גברי דהוי כאש בנעורת כמ"ש נמי במכילתין, וכ"ש כי כל דברי השיר הנאמרים שם הם הן הגה ציר הצירים של דברי דופי וכל פה דובר גבלה ולשונם יחליקון וקבר פתוח גרונם בציר חושק לחשוקתו ובדברי זנות וליצנות מן הטיבור ולמטה, וכל המנבל פיו בעה"ז ענוש יענש כאשר החמירו רבותינו הקדושים וגזרו עליו גזרות קשות ורעות, ומצאנוהו רעות רבות וצרות — — — — —.

עד כאן דברנו [165] לענין פסק הדין לדעת מה משפט השיר ומעשיהו. ואחרי הודיע אלהים את כל זאת, ויסע משם אברהם ויאמר נסעה ונלכה, ואלכה לי לידע ליהודים ולהודע העונש המגיע לנפש החוטאת בדבר הרע הזה כי עצום הוא מאד, ורב מאד מחלהו ומי יכלנו כי ענוש יענש הוא וביתו ומדינתו וכל העולם אתו... דביטול השיר מביא שבע למדינה משום קיום המצוה וקיום השיר מביא רעב למדינה בחטאו... כי בהיות בני העיר איש תחת גפנו ותחת תאנתו מתענגים בהבליהם בשירות וזמירות אין מי שידוש בשעת דישה ויזרע בשעת זריעה ויחרוש בשעת חרישה ויגדל אוזים ותרנגולים, כי כולם טרודים באכלם, ואדרבה קונים הרבה

11 בכתוב 'עפה ועפר', הם בני מדין (בראשית כה: ד). וכנראה שינה כדי להמשיל למכה ולעפר הארץ.

12 ישעיהו נח: ב; משלי יד: לד.

13 משנה סוטה ט: טו.

14 מלכים ב ו: יט.

15 ראש השנה כז ע"א.

16 ראה חולין צא ע"א.

17 שם.

18 ראה משנה סוטה א: ד.

19 כתובות יג ע"ב.

20 בלישנא מעליא.

מאכל לצבות בטן ולגפיל ירך בעתות השירה, ומבין זו וזו רבה הרעב בעיר — — —. ועתה בואו אחי בואו רעי ותחי נפשכם... נצור לשונך מרע ר"ל מהדבר הרע הזה דהיינו זמרה ושירה אפי' בפה ואפי' שלא על היין וכ"ש בכלי וביין והשמרו לכם פן יפתה לבבכם...

[166א] א"א²¹: עוד אוסיף להניף שנית ידי יד כהה בתוכחת מגולה ליסר ולהוכיח לעושה הרעה כרעתו להמאחרים על היין... [166ב] שמעתי דבת רבים ותרגו בטני לקול צללו שפתי²² ויהי באומרם אלי כי האנשים האלה בהיותם בארס²³ אויביהם הם שותים עמהם סתם יינם, וכקבר פתוח גרונם, ועוד אינם נוהרים ממגע שרצים ורמשים הגוים אשר עמהם. והלא תדע חומרת יין נסך כמה היא דנק' זבחי מתים — — — — —.

[168א] ולך נא וראה מ"ש הרב האלהי כמה"ר נתן שפירא הירושלמי ז"ל בס' יין המשומר²⁴ כמה פגם גורם שתיית או הנאת יין נסך או סתם יינם מעלה מעלה בעולמות העליונים, אפס קצחו תראה וכולו לא תראה, כי עיקר דבריו המה יבואו שמה מספרי המקובלים הקדמונים ובפרט מספר נר ישראל עמוד הימני פטיש החזק ארי"א שבתבורה כמה"ר יצחק לוריא האשכנזי ז"ל... ושם נאמר כי על דרך האמת בראית העין של גוים נאסר היין. וכן היו [גוהגים] קצת חסידים בעיר טיטוואן לשמר היין מראית גוים...

אמנם דברי שירות ותשבחות בחגים ובחדשים מדי חודש בחדשו ומדי שבת בשבתו מעניינא דיומא לפרסומי ניסא בפה אפי' על היין שרי... ובלאו הכי אסור כל ימי הגלות עד כי בא יבא ברינה מלכנו מושיענו ובא לציון גואל, שאז נשיר את שיר ה' בתופים ובמחולות. והיינו דכתיב ישמח ישראל בעושי בני ציון יגילו במלכם יהללו שמו במחול וג'.²⁵ ר"ל דהאידנא שאין ישראל שמחים בהקב"ה ולא הקב"ה בהם כי כל לבב דוי, אפי' שירה בפה אסירא, אבל בעת ביאת המשיח עד כי יבא שילה... דאפי' שירה בכלי שריא. — — — — — דמי שאינו מתאבל על חרבן ציון אינו רואה בנחמתה ואין לך בושה וכלימה גדולה מזו, כי יקוים בו מקרא שכתוב: הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו וג'...²⁶ דהא אנחנו בגלות החל הזה חשובים כמתים, כדכתיב במחשכים הושיבני כמתי עולם.²⁷ וכאשר ירחם ה' ובא לציון גואל חיו נחיה מן המות הזה... אבל שירה אחרת אסורה, וכ"ש על היין וכ"ש שאף אם יביאו יין כשר הרבה שכרות עושה, וכ"ש בטרדת השיר שאפשר שהגוים המגעים יגעו ביין והוא לא ידע ואשם — — — — —.

21 אמר אברהם, המחבר.

22 חבוקק ג: טז.

23 מליצה על דרך: בארץ אויביהם. על שת"ת 'סתם יינם' ראה להלן, עמ' מז.

24 וינציאה ת"כ.

25 תהלים קמט: ב"ג.

26 ישעיהו סה: יג.

27 איכה ג: ו.

י

'מעשה הרב אברהם בן מוסא'

מעשיות אלו שמען ר' אברהם כלפון¹ מטריפולי מר' פינחס ג'רמון מתונים ומר' יעקב נונים ואיס בליוורנו בשנת תקס"ו, וכללן בספרו 'מעשה הצדיקים'. החיבור בכתב-ידו נמצא בגנוזי מכון בן-צבי ז"ל, ס' 1807, מעשה קנב, דף 72א-ב. ר' אברהם כלפון העתיק פי' ההגדה לר' אברהם נ' מוסה (ראה למעלה, עמ' כה). בהעתקה שבספרו 'לקט אברהם' כתב ר' אברהם כלפון: 'וקצת משבחיו הלא הם כתובים אצלי בספר' אשר קרי"תי לי גדולים מעשה צדיקים. וזה קצת מקצת, כאשר נודע לכול שהיה קטיל ועניש ומלומד בנסים. והוא היה ממערב הפנימי ובא לתונס ונפטר שם' (חלק ב, דף 35ב). כ"י מעשה הצדיקים התגלגל לתונים והמוציאים לאור של ספרי מעשיות נטלו ממנו מלוא חופניים ותורגמו סיפורים הרבה משלו לערבית. שני סיפורים (ב"ג) על ר' אברהם אבן מוסה תירגמן לערבית ר' יצחק אברהמי, מחכמי תונים בזמנו של ר' ישועה בסיס ונדפס ב'מעשיות של צדיקים נפלאים מחו"ר' [מחכמי ורבני] תונים וכיוצא זע"א; מצורף לספרו 'אמרי קדוש', סוסה תשי"ט (דף א, א-ג, א).²

[א]

מעשה הרב אברהם בן מוסא ז"ל מעיר פאס וסיבת יציאתו, שהיתה אשת המלך יש לה שנאה עם היהודים ותמיד עושה עליהם עלילות ברשע. מה עשה לה הרב רבי אברהם? עשה לה איזה מעשה עד שהיתה כל מה שתאכל תריח בו ריח צואה, ונלאו בה הרופאים בכל מיני רפואות ולא הועיל. ואח"כ שלח המלך אל היהודים אם יודעים איזה רפואה, וא"ל על רבי אברהם. וקרא אותו וא"ל: אני מרפא אותה אבל על מנת שלא תזיק עוד ליהודים. וקבלה עליה. וכתב לה קמיע ונתרפאה מיד, ונתקנאו הגוים ואמרו למלך: מאחר שהוא שריפא אותה הוא עשה לה כל הצער הזה, ופחד על עצמו שמא יתגלה הדבר ותהיה ב"מ איזה גזירה על שונאי ישראל, ומיד ברח. ע"כ.

כן שמעתי ממורי ורבי החכם רבי פינחס ג'רמון הי"ו התקס"ו.

[ב]

עוד פעם א' נכנס לאחת מערי המערב בברחו ונתארח אצל בעה"ב גביר ועשיר מאד. ולילה אחת באו הגנבים לגנוב ממונו ודפקו על פתחו לידע אם אנשי הבית ישינים, ובעה"ב הכירם שהם גנבים. ובא הגביר להחכם וא"ל: הגנבים באו לדפוק על הפתח הדלת ובזאת העיר איש אשר ישר בעיניו יעשה כי אין עליהם עול מלכות,

1 רב ומקובל מטריפולי וכותב דברי ימיה. נולד בשנת תצ"ה בערך. בשנת תקס"ד נסע לליוורנו והיה מבאי ביתו של החיד"א. עלה לצפת בשנת תקס"ו ונפטר שם בשבת תשובה תק"פ. עיי' מ' בניהו, 'שבחי הרב חיד"א', ספר החיד"א, ירושלים תש"ט, עמ' קעח-קפ.

2 מעשה ב נדפס ראשונה ובראשו כתב שהיה ר' אברהם נ' מוסה מפאס, על פי מעשה א. בסופו כתב: 'אלדי כתב האד אלמעשה הוא ר' אברהם כלפון'. השני הוא ס' ג שלפנינו.

ועכשיו נכנסים ולוקחים כל ממוני והורגים אותי ואין בידי מה לעשות. וא"ל הרב: אל תירא ואל תחת, תביא לי אישישה של מים שרופים, לפי שהוא תמיד שיכור. והביא לו ושתה. ואחר ב' שעות חזרו לדפוק על הפתח כבתחלה. וא"ל לרב: חזרו ובאו. והשיב לו הרב כבתחלה וא"ל: תוסיף לי מים שרופים, ושתה עד ה' פעמים. וא"ל הרב: לא תירא, תביא לי מאכל שנאכל ונשתה ולא תירא. וכך היה ולא חזרו לו עוד.

ש"ה נשעה³ לו נס, ובבקר באו ה' תוגרמים בכלי זיין לבית הגביר הנו' וכשראה אותם הגביר רעדה אחזתו. נתבהל הגביר וא"ל: תאמר לנו האמת מי הוא זה היושב בבייתך בלילה. והעלים מהם הרב מפני הפחד עליו ועל הרב מפני הסכנה. והפצירו בו ואח"כ אמר להם: תדעו שיש אצלי חזן אחד אבל הוא עכשיו ישן. והפצירו בו עד בוש שיקיץ אותו. וא"ל: המיתנו⁴ עד שנעורר אותו. ונכנס הגביר לפני הרב וספר לו המאורע. וא"ל הרב: לא תירא ואל תחת, הביאם לפני וידעו כי יש אלהים בישראל. ונכנסו לפניו וכשראו אותו רעדה אחזתם ונשתטחו לפניו ונשקו לו ידיו ורגליו, וא"ל: בבקשה ממך תאמר לנו האמת מה עשית לנו בלילה, שפעם א' דפקנו על הדלת וכמעט מצאנו עצמנו במקום אחר רחוק מהחצר והיינו יעופים ויגעיים, וכן בכל פעם עד פעם ה' מצאנו עצמנו מושלכים כמתים, והיה זמן קרירות וגשמים לרוב, לפי שהיה בחדש טבת, והיינו בצער גדול מחמת הקרירות והגשמים עד אור הבקר עד שנפתחו שערי העיר, ונכנסנו כמו שתראה בנו. וא"ל הרב: תדעו שאני הוא שעשיתי לכם כל העשוי, וכל הצער הזה ממני הוא. אבל תדעו שמכאן ולהבא לא תבואו לבית הזה. ונשבעו לו והלכו להם. ע"כ.

כן שמעתי מהחכם יעקב בן[ו]נים ואייס הי"ו שנת התקס"ו.

[ג]

עוד פעם א' כשבא לתונס הוא ואשתו, ובאותה הלילה שנכנס לעיר הניח כליו בבית א' והוא הלך לשוק, ופגע בו אדם א' וא"ל: להיכן אתה הולך, וא"ל הרב: עכשיו באתי ואין אני יודע למי נלך. וא"ל אותו האיש: תדע שבליילה יש להגביר של העיר הכנסת בנו לחופה, והיה זה בליל ד', ומנהג תונס שבלייל הד' כל דכפין יתי ויכול ואין מגרשין שום אדם, ותמצא שם כל הגבירים והדיינים ושם תדבר עמהם על עניינך. וכך היה. ונכנס לבית הגביר ומצא שעדיין לא נתקבצו בני הסעודה. ונכנס הוא בעצמו לפניו מאותו מקום מוכן לגבירים ולדיינים וישב. ואח"כ נכנס בעה"ב ומצא אותו שישב שם, ונכנס עמו אחיו של החתן. וכשראה אותו אחי החתן שישב שם נתכסע⁵ ואמר: מי הוא זה, פחות כמו זה, לבוש בגדים מטולאים יכנס לשם? כששמע רבי אברהם הדבר הזה נתביש ויצא משם בפחי נפש. ובא לאשתו וספיר⁶ לה המאורע.

3 ש"ה: שוב הפעם; נשעה: צ"ל נעשה.

4 צ"ל המתינו.

5 צ"ל נתכסע.

6 צ"ל וספיר.

אמנם רבי אברהם יצא מהבית, ואותו האיש שבזה אותו נסתמא מעיניו והיה צועק מעיניו⁷ ונתבלבלה הסעודה. וידעו שזה המעשה היה סיבה לאותו האיש שביזה אותו. ואח"כ הלך אבי הנערה והחתן לחפש אחר רבי אברהם, ובא לחצירו שהיה הרב דר בה, ונכנסו לחצר [72ב] ורבי אברהם ישן בביתו, וגם החתן נסתמו עיניו. ודפקו על הדלת. וענתה להם אשתו: מי אתם. וא"ל: הגביר והח[תן]. וכששמעה כן, היתה מקיצה אותו והוא היה ישן, והיתה מקיצתו. והוא אומר לה: מה איכפת לי שכבר נסתמו עיניו, יבטל במיעוטו. ואחר כל אחר וטורח פתחה להם. ונכנסו הגבירים ואשר עמו, והחתן היה בחוץ עם אחי הכלה. ותכף קם משינתו וא"ל: מה אתם רוצים? והיו משתטחים לפני רגליו ובוכים. ואח"כ א"ל: מה אתם רוצים? וקרא לאשתו וא"ל: תביאי קיתון של מים ליטול ידי, והביאה לו. ונטל ידיו וא"ל: תקראו אלו המזמורים והאזורים⁸ [?]. ונכנסו לפניו והיו בוכים וצועקים ומתחננים אליו. וא"ל רבי אברהם: תדעו שאם אין מפני כבוד אביך גניח אותך לעולם, אבל בשביל כבוד אביך תקבל עליך מעשיו כי לעולם לא תבזה לשום אדם בין עשיר בין עני, בין גדול בין קטן, וענו אותו וא"ל: נקבל עלינו כל מה שאתה גזור עלינו, נענינו לך מחול לנו. ואח"כ אמ"ל: תעשו התרה. ועשו ידיהם על עיניהם ונתרפאו. ע"כ. מה רבו מעשיך ה'.

[ד]

עוד פעם א' הלך רבי אברהם לבן זרת, והיא רחוקה מעיר תונס והיא מתחום תונס. ונתארח בבית גביר אחד. ויש ד' גויים שמתקנאים בו ורוצים לירד על חצירו בלילה וליקח ממונו, והסכימו ארבעתם יחד על זה האופן. ובלילה באו עלו הד' גוים, ועלו לגג וירדו לחצר ומצאו הבית סגורה. ודפקו על הפתח ושמע בעה"ב וידע שגנבים באו אצלו. והרב היה ישן. וכששמע בעה"ב, היה מקיץ להרב ולא רצה ליקץ. והם הקריבו לשבירת הדלת והבית בחשך. וכשראה בעה"ב שרוצים לשבור הדלת הקיץ הרב בעל כרחו. וא"ל בעה"ב: תדע שהגנבים רוצים [לשבור] הדלת. וא"ל רבי אברהם: אל תירא ואל תחת, תן לי ליטול ידי. ונתן לו, ואמר לבעה"ב: הראיני הפתח, והראה אותו לו. ועשה רבי אברהם ידיו על הפתח ואמר מה שאמר. והקב"ה הכה אלו האנשים בסגורים, וכשהיו עולים למעלה על הגג נראה להם הפתח, וכשירדו למטה אין רואים שום דבר. והיו עולים ויורדים עד אור הבקר. ואחר שהאיר היום באו אלו הד' אנשים לבעה"ב וא"ל: תאמר לנו האמת, מי אשר יש לך בבית? וא"ל: אין שום אדם אתי כי אם זקן אחד מערבי. וספר להם כל המאורע. וא"ל בע"כ⁹ תראה אותו לנו. ונכנסו [פניו] וסיפרו לו המעשה.¹⁰ וא"ל: עד שתשיבועו¹¹ לי שלא תבואו לשום יהודי עוד. ונשבעו לו. ושם בעה"ב יוסף לא[רידו?] זיע"א.

7 מכאב עיניו. 8 כנראה: התוכחות.

9 בעל כורחך.

10 כנראה שחסר כאן, שהארבעה ביקשו סליחתו.

11 צ"ל שתישבעו.

ונפטר הרב אברהם בן מוסא בתונס שנת התצ"ג. והיה מקובל גדול. ואני הצעיר אברהם כלפון הי"ו הכותב יש לי כתיבת ידו ממש על דרך האמת ויע"א.

רשימת שירי רבי אברהם אבן מוסה

- [1] אב רחמן ראה את בנך הנכאה.
... לעצירת גשמים ... על סדר א"ב ובסופה סי' אברהם בן מוסה חזק. ... לחן אליך ה'. 76א. (מקורות, ב)
- [2] האדון אביר רועים גדע זרע מריעים.
לפורים. סי' אברהם בן מוסה החזק. לחן ידידי מעוז ראשי. 151ב.
- [3] ה' איש מלחמה בחרון אף ובחימה.
לחג הפסח. לחן ידידי מעוז ראשי. לקדיש. סי' אברהם בן מוסה חזק. 142ב.
- [4] ה' איש מלחמה קום לעשות נקמה.
פזמון לסיום מס' ע"ז ובו רמז כל פרקיה. לחן יגדל נא חסדך. סימן אברהם בן מוסה חזק. 140א.
- [5] אדני אפפוני חבלי עוני רבים פרים כדבורים סבבוני.
'בקשה ותחנון, לאלהי קדם מעונה, על דבר אשר ענה, אותי במר ומגינה. הכסף פנה, והאויב שגא אותי ואני אנא אני בא, כי אם בתחינה, אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא, כי עת לחגינה. סי' א"ב בצביונה, ואברהם בן מוסא נפש נענה. חזק תחדש ששונה. לחן שמע קולי והחזק מגן וצנה. בנו ר' משה כותב שהיא מן הבקשות שחיברן בתוניס. 73ב.
- [6] אודה ה' כי אין זולתו נתן בסיני דת לעמו.
למעלת התורה לחג השבועות ושמחת התורה ולסיום המסכתות. לחן יוצרי מידו עושר וריש. סימן אברהם בן מוסה. 151א.
- [7] אודה לה' במטב הגיוני יום זה כל שני.
שיר השירים לימי הפורים לחן יה עיניך תפתח. סימן אברהם בן מוסה. חזק. 137ב.
- [8] איש משה זרחת כאורה.
לחג השבועות לשבח מרע"ה. לחן בר יוחאי. סימן אברהם בן מוסה חזק. 147ב.
- [9] אל עליון גורא עלילה תברך חתן וכלה.
פיוט לחתן וכלה. סימן אברהם בן מוסה חזק. לחן ימי חורפי אהבתני. 152ב.
- [10] אלהי האלהים ואדוני האדונים מדוע דכתנו במקום צלמות ותנים.
בקשה. לחן למענך אלהי. לענין הרעש. סי' אברהם בן מוסה. 77א.
- [11] אם אזכרה את צרותי ושבר לבי במצוקותי.
בקשה. לחן קומה דודי אל היכלי שובה. סי' אברהם בן מוסה חזק סלה. 78א.
- [12] אנא ה' הושיעה נא קומה ותן מטר על פני האדמה.
לעצירת גשמים ב"מ. לחן שמע קולי והחזק מגן וצנה. בנו משה כתב: לא מצאתי ממנה עשרה בתים והיתר נאבד, ולהיות שכל מה שאירע לייעקב אירע ליוסף כך כל מה שאירע לאברהם אבינו אירע למשה בנו. לכן אני אבוא אחריי ואמלא את דבריו וברא כרעא דאבות. ובסוף א"ב תמצא סי' אברהם אבן מוסה ומשה בנו חזקים. 74א.
- [13] אנא ה' המלא רחמים וגשם נדבות הנף ממרומים.
לעצירת גשמים ב"מ. לחן למענך אלהי. סי' אברהם בן מוסה חזק. 76ב.
- [14] אני עני נד ממעוני רפאני ה' וארפא.

- בקשה על הגלות הרע והמר הזה. ס' אברהם בן מוסה. לחן ידי רשים. 98ב.
- [15] אני עני צבטה בטני רפאני ה' וארפא.
תחנה ובקשה... לרפואת הצעיר אברהם בן מוסה, ושמי בקרבה... לנועם ידי רשים. 78א (מקורות, ג).
- [16] אני עני ראה עוני ועני ואביון אני.
תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו. לתחנון קומה דודי אל היכלי שובה.
ס' אברהם בן מוסה עני חזק. 77ב.
- [17] אספר שבח הספר הזה ומהללו.
[בשבח הס' קהלת יעקב לרבו ר' יעקב מאראג', אחרי הקדמתו.] כ"י בניהו.
- [18] אפפוני חבלי מות צרי שאול מצאוני ואלך בגיא צלמות במקום תנים דכוני.
בראשו הפזמון: מן המצר קראתי יה ענני רופא כל בשר. בקשה לענין הגלות. לחן לדלתי ביתך הנני. ס' אברהם בן מוסה חזק הוא. ומיוסדת על עשר ספירות. 99ב.
- [19] אפפוני חבלי מות צרי שאול מצאוני כי אלך בגיא צלמות ברשיון כי צבתה בטני.
בראשי הפזמון: מן המצר קראתי יה. אמר אברהם ואעפ"י שבקשה זאת הנז"ל מה למעלה וגם מה למטה נאמרים על רפואתי, יאמרו נמי על הגלות הרע הזה שהכל תלוי בו. וז"ל בבקשה השנית: עוד אחרת לרפואתו. לחן לדלתי ביתך הנני. ס' אברהם בן מוסה חזק. מיוסדת על י"ס. 98א.
- [20] ארך אפים מקור החיים אביונים ועניים מבקשים מים.
בקשה לעצירת גשמים ב"מ. מיוסדת על י"ס [עשר ספירות]. לחן אליך ה'. ס' אברהם בן מוסה חזק. 75ב. (מקורות א).
- [21] ארנן לאל ברנני ביום פסח גיל לבני.
לחג המצות. ס' אברהם בן מוסה חזק. לחן ימי חורפי אהבתני. 141א.
- [22] אשיר לידיד שירה חדשה.
[לסיום פירושו על מס' סוטה.] כ"י המוזיאון הבריטי 440, דף 184ב.
- [23] אשירה נא לידדי בקהל עם מתי סודי.
פזמון לחג השבועות לנשמת. יסודתו על עשר דברות. לחן יגדל נא חסדך. סימן אברהם בר שלמה בן מוסה חזק סלה. 149א.
- [24] אשירה נא לידדי הודי מגן בעדי.
להצלת ישראל משעבוד מצרים. לחן יגדל צור ישועתי. סימן אברהם בן מוסה. 150ב.
- [25] הודו לה' כי טוב צור תמים.
פיוט לחג הסוכות, לנשמת. לחן ירה יקר. סימן אברהם בן מוסה חזק. 152א.
- [26] הללו אל זכרו נפלאותיו.
לפסח. סימן אברהם בן מוסה חזק. לחן אפצחה... לארך אפים. 141ב.
- [27] טוב להודות לה' ולזמר לו ברנני.
פזמון לחג השבועות ולשמחת התורה ולסיום כל המסכתות. סימן אברהם בן מוסה חזק. 148ב.
- [28] כנישתך במרירו בכיא גו עממיא שכינתך אזלא וסחרא.
ס' אני אברהם בר שלמה בן מוסה חזק. קינה על החורבן. בינה לעתים לר' אברהם אנקאווא, אמשטרדם תר"א, דף נח, א; סדר תעניות קול ה' תחנה להנ"ל, ליורנו תרנ"ג, דף קנב, ב. דוידזון, אוצר השירה והפיוט, 484.
- [29] לה' ארץ ומלוואה ותבל ויושבי בה.
לקדיש יוצר של פורים. לנועם ימינך תסעדני לראש המשוררים. סימן אברהם בן מוסה חזק בר שלמה ז"ל. 138ב.
- [30] לולא האל היה לנו אזי חיים בלעוונו.
סימן אברהם בן מוסה חזק. לחן פורים פורים לנו, והוא על ענין ימי הפורים. 137א.

- [31] מעי מעי אוחילה קירות לבי הומה.
קינה. סי' אברהם בן מוסה. ת[מרור] אהה עלי אויה לי. בינה לעתים לר' אברהם אנקאוא, אמשטרדם תר"א, דף סח, א. דוידזון, אוצר השירה והפיוט, 2012. הספד על "ראש הקהלה... רודף חסד וצדקה... מבין כל תעלומה... איש האלהים".
- [32] נפשי לה' שוררי עורי עורי שיר דברי.
לפורים. לחן קומה אלהים עזרתה. סי' אברהם בן מוסה חזק. 138א.
- [33] נרדי נתן ריחו מלך במסיבו.
פיוט לחג השבועות. סי' אברהם בן מוסה. לחן השלך ולחן יריח יקר. לנשמת. 147א.
נדפס כמה פעמים ושם סי' אברהם מוסן. לחן אל רם כרם. ארבעה גביעים, הפטרות ואזהרות וכו', ליוורנו תקמ"ח, דף לח; תקצ"ט, דף מב, א; רנה וישועה לר' שלמה זרקא, חלק ב, ליוורנו תרי"ז, דף קעט, ב ובקובצי שירה של קהילות צפון אפריקה. עיין דוידזון, אוצר השירה והפיוט, 604.
- [34] עזי וזמרת אלי אנוהו אלהי אבי ארוממנהו.
לסיום מס' עבודה זרה. לחן יריח יקר. סימן אברהם בן מוסה. 140ב.
- [35] שיר השירים במצלותים.
לפסח לנשמת. סימן אני אברהם בן מוסה חזק. לחן שולמית שובי. 149ב.
- [36] תקות אנוש רימה פתוח אלי קבר.
תחנה לימים נוראים. לחן ישן אל תרדם. סימן אברהם בן מוסה חזק. 100ב.
- [37] תקעו בחודש שופר בכסה יום חגנו.
בקשה ותחנה, לשני י"ט של ר"ה ידי כוננה, בהיותי חוץ למחנה שכינה, בהיותי בלקוארטינא במדינת ליגורנא. איעע"ס [אלהים יכוננה עד עולם סלה]. יסדתי אותה לנועם וכן שופט כל הארץ. סי' אברהם בן מוסה. לנשמת כל חי. 100א.

רבי משה אבן מוסה

תולדותיו

רבי משה נ' מוסה דרך בדרכי אביו ועסק בכל אשר עסק אביו וחותמו של האב טבוע בפירושי התלמוד וספרי הקבלה והדרוש של הבן. דומה שר' משה לא הגיע לשיעור קומתו של אביו, אבל לא נופל הוא מרבים מחכמי דורו ולא מעט ספרים חיבר וכל שאין רישומו ניכר הוא משום שלא זכה שיודפס ממנו דבר ואף לא כל כתביו נשתמרו בכתב-יד. על חייו מוצאים אנו ידיעות לא מעטות בחיבוריו ובייחוד בדיוואן שלו. ברם, רובן ככולן הן מתונים ומאלג'יר, מן התקופה שאחרי פטירת אביו. קרוב לוודאי שנולד במארוקו בין שנת ת"נ לשנת ת"ס. קיבל תורה מאביו, לפחות בתורת הסוד, והוא מזכיר ששמע מפיו יחד עם ר' מרדכי קראבאליי ור' יעקב לומברוזו.¹ אפשר שקיבל גם מעוד כמה חכמים במארוקו ובתונים. על ר' חיים אבן עטר שחי בסאלי יאמר 'שקרוב לנו האיש מתושבי עירי עיר האלהים סל"ה יע"ה'.² בהיותו בפאס עסק בקבלה ושמע 'מהרב ר' מרדכי בושכילא תנצב"ה שהיה מקובל גדול' (דיוואן, עמ' 35א), ובנו של חכם זה, ר' יוסף בושכילא, עמד לעלות לארץ-ישראל בשנת תצ"ז.³ בספרו 'אשת חיל' הוא מביא קושיא מ'החכם ה"ר דוד הקטן נ"ע' (113א), ומשפחה זו נודעה תחילה במארוקו ובזמנו בתונים.⁴ רובי הידיעות הן על נסיעותיו. טלטוליו החלו בילדותו. הוא גלה עם אביו ממקום למקום במארוקו וגם אחרי שהתיישבו בתונים היה נוסע וחוזר ונוסע. שיר שחיבר לכבוד האר"ן, שר' יהודה פרץ מתונים הדפיסו באמשטרדם בשנת תצ"ז, הגיע אליו 'אחרי חזרתי מתלמסאן לתונס'.⁵ מכאן נראה שעשה באלג'יריה בשנת תצ"ח—תצ"ט. בהיותו בתלמסאן נולד נכד לחכם הנדע ר' סעדיה שוראקי, והוא חיבר פיוט לעת מילתו.⁶ היה גם בעיר אלקלעא שבאלג'יריה וכמה שירים חיבר כאן (49א, 66א, 67ב, 68א).

- 1 ראה למעלה, בתולדות אביו, עמ' טז. ברם, דברים שהוא מביא משם אביו בדרך-כלל אינם מפיו אלא מפי כתביו.
- 2 להלן, מקורות, טז, עמ' קיח.
- 3 עיין מלכי רבנן, דף פח, א.
- 4 על מארוקו עיין: הסכמה ורשות בדפוס ויניציאה, 'ירושלים תשל"א, עמ' 270—274. בבוא החד"א לתונים בשנת תקל"ג נקשר בידידות עם ר' אברהם קטן תלמידו של ר' יוסף זקא. עיין: מעגל טוב השלם, ברלין תרפ"א, עמ' 57—60.
- 5 דיוואן, דף 109א. וראה מ' בניהו, 'שירים על האר"ן ו"תיקון" ליום פטירתו', טמירין, ב (בדפוס).
- 6 'פזמון שחברתי ע"ד האמת על הילד ה"ר אליהו נר"ו בן החכם השלם ה"ר סעדיה

בהיותו בתונים יצא לבקר בעיר ססתור שמדרום לתונים ובכפרים שבדרך, ועל כך הוא כותב בספר שיריו: 'ויהי היום הלכתי מעיר תונס יע"א לעיר תאסתור לטייל שם טיול בעלמא ולצוותא בעלמא. ויהי בבואי בדרך בשווי מעיר תאסתור יע"א... ואפגע במקום הנק' מג'אג' לבאד... באותו הדרך בכפר הנק' ג'ריש לוואד... (114 א). בעיר תאסתור חיבר גם פיוט למילה (133 א).

משנת תק"א ואילך נדד ר' משה נ' מוסה לאלג'יריה ולמארוקו, היה באיטליה, עלה לארץ-ישראל ויצא בשליחותה וחזר וישב בירושלים ואחר-כך במצרים. שיר אחד חיבר 'בים כשהלכתי מתונס יע"א לתראבלוס יע"א' (53 ב). הזמן לא נזכר. ברם, משיר אחר יוצא שהיה זה בדרכו לליוורנו בשנת תק"א. השיר הוא על מצוקותיו: 'הייתי בא באוניה, ראיתי שערוריה, רעב צמא שלהבת יה. עיני אל אל משוטטים. מטראבלוס יצא לליוורנו ובדרך נשבה בידי אבירי מסדר יוחנן ממאלטה והובא אל האי. בתקופה זו כתב כמה שירים:

בקשה שחברתי על מעשה שהיה כך היה. כשיצאתי מעיר תראבלס יע"א ללכת לעיר ליגורנה יע"א. ויהי היום בא השבאי לשבו הספינה. ויצעק משה אל ה', קולי אל ה' אקרא ויענני, ונשבה רוח טובה והגעתי לספר מאלטא גושכ"א ונתעכבתי שם. ויהי כמשלש חדשים. ושם חברתי בקשה זאת להודות להלל למי שאמר והיה העולם (63 א).

שבע בקשות חיבר בהיותו שם⁷ ותוכחה אחת (66 ב). באחרת יזכיר את הזמן: 'בקשה לימים נוראים שחברתי בהיותי על ספר מאלטא גושכ"א בר"ח אלול שנת בשמים רא"ש... בעוסקי בספר חובת הלבבות' (59 ב). מכאן נראה שבתמוז או באב יצא מטריפולי בדרכו לאיטליה ואז נשבה. במאלטה ישב לפחות עד סוף שנת תק"א ואולי גם עד ראשית תק"ב. אין הוא מספר כיצד נפדה ויש להניח שחברת פדיון שבוים בליוורנו, שבתקופה זו ירשה את מקום החברה שבוניציאה, פדתה אותו.

בצאתו ממאלטה באוניה כדי להפליג לליוורנו חזר ואירע לו מה שאירע לו קודם. בהיות האוניה בלב ים התנפלו עליה שודדי מאלטה. לא הספיקה לו צרה זו ובאה עליו צרה חדשה. האוניה ניקבה והיתה סכנה שכל הנוסעים יטבעו. ועל כך חיבר ר' משה נ' מוסה 'בקשה ותחנה', שבראשה כתב מה שקרה לו: 'ויהי היום בא השבאי פעם שניה, לשלול שלל ושביה. עוד זה מדבר וזה בא, ויאמר בייא בייא, והאניה חשבה להשבר שנקבה נקב שיש בו ממש ועוד ידו נטויה. ולולי ה' שהיה לנו אזי חיים בלעונו בני נכריה, אזי המים שטפנו עד אבן השתיה' (64 ב).⁸ כנראה שהשודדים הרפו מהם והאוניה המשיכה בדרכה לליוורנו.

⁷ יצ"ו בן תחכם השלם הרב המובהק המקובל האלהי כמהר"ר אליהו שוראקי תנצב"ה' (דיוואן, דף 158 א). ואין ספק שצריך להיות על הילד בנו של ר' אליהו.

⁷ דיוואן, דפים 59 ב–64 א.

⁸ עוד בקשה שחיבר אז נמצאת בדיוואן, בדף 65 א.

הסכסוכים בין קהל המוסת ערבים וקהל הפורטוגזים בתוניס

סיבת נסיעתו לליוורנו אינה נזכרת. כלום ביקש להדפיס את ספרי אביו⁹ והדבר לא עלה בידיו ואולי משום שכספו נשדד בידי שבאי מאלטה? רגליים לדבר שלא היתה זו מטרתו העיקרית. יהודי ליוורנו לבם היה פתוח לסייע בידי חכמים שבאו לקהילתם להדפיס ספרים ורחוק להניח שאם לשם כך נסע היה חוזר ריקם. דומה שיציאתו כרוכה בפרשת יחסיו עם חכמי תוניס וראשיה. בהיותו בליוורנו חיבר 'בקשה ותחנה': 'אל נקמות עורה למה / תישן קומה איש מלחמה / כתר תורה על מה על מה מושלך בעפר אדמה' (להלן, שיר 6). בשיר דברי־תוכחה קשים וקללות נמרצות שאין יהודי מסוגל לאומרם אלא על שונאי ישראל ('שרוף ארצם באש גפרית', 'ימחו מספר החיים'), אף על פי כן אי אתה יכול לומר אלא שכל שתינה ר' משה ו' מוסה לא תינה אלא את צרותיו שלו ולחם את מלחמת האביונים והעשוקים. ברי שהלשון 'עוזבי תורה השמיד הכרית' אינה נופלת אלא על מי שמצווה על שמירתה. ביקורתו היא על הדיינים והפרנסים שמזלזלים בכבוד תלמידי החכמים; לא מרחמים על העניים אלא עושקים אותם: 'העשיר יענה עזות... מלאך אלהים להבזות', והעניים 'צועקים ואינם נענים... תקנו להם תקונים, כלם הסכימו הסכמה, עקרון עקרו בריחים, חסד אל הכנסת אורחים, הלא הם דיינים מומחים, לא כדת תורה תמימה'. ואין אתה יכול לפרש זאת אלא שבאותם הימים תיקנו בתוניס תקנות שקיפחו את העניים ונמצאו דיינים שסמכו ידיהם עליהן. ר' משה ו' מוסה לחם את מלחמתם וביקש לבטלן.

אכן, בוויכוחו בעניין מעלות הקבלה שלדעתו יתירות הן על הפשט (נכתב בשנת תק"ו באלג'יר), מדבר ר' משה ו' מוסה קשות נגד רבני קהילות, דיינים וראשי־ישיבות, שכל לימודם אינו לשמה אלא להיטיב את מעמדם, ואין ספק שדין דברים קשים היו לו עמהם (ראה להלן).

אלא שראוי לנו לדעת כלום דבריו אמורים על כלל חכמי הקהילות ופרנסיהן או אינם מכוונים אלא לקהל מסוים. רמזים אחדים שבשיר יש בהם מפתח להבנת העניין. ר' משה ו' מוסה מונה חטאיהם ומגרעותיהם של אותם שנלחם עמם:

שָׁכַחוּ קוֹנֵם בְּמִמוֹנָם / הִשְׁחִיתוּ פָּאֵת זְקָנָם
יֵין נִסִּיכָם סֶתֶם יֵינָם / שָׁתוּ פִּיהֶם בְּשִׁמְיָמָה.
וְכָל אֲשֶׁר חָפֵץ עָשָׂה / עִיר פְּרוּצָה אֵין לָהּ חוֹמָה.
אֲרוּר הָאִישׁ בָּא מְאֹדוֹם / רָעִים חֲטָאִים אֲנָשֵׁי סְדוֹם
הָעַל אֶל תַּתְּאִפֶּק תְּדוֹם / אֱלֹקִים לַעֲשׂוֹת נִקְמָה.
מִמְרִים הֵם כְּבִית זְמָרִי / כָּל הַלּוֹבְשִׁים מִלְּבוּשׁ גְּכָרִי

9 סמוך אחרי שנדפס שירו על האר"י בשנת תצ"ו, התפלל שיזכה לראות 'ספרי א"א ז"ל וספרי מודפסים'. ראה במאמר הנזכר לעיל (הערה 5).

שַׁעֲטָנוּ לְבַשׁ צוֹרָרִי / בְּגָלוּמִי תַכְלֵת וְרִקְמָה.
יֹעֵץ בְּלִיעַל סֶכֶל / גְּבִינַת הַנוֹצְרִים אָכַל
יִדְעָתִי אֵל כִּי כָל תּוֹכַל / לֹא יִבְצֹר מִמֶּךָ מִזְמָה.

פרטים אלה אינם הולמים אלא את בני האנוסים מפורטוגאל שחזרו ליהדות בליוורנו ויצאו והתיישבו בתוניס. ועל כך יעידו דבריו על 'האיש בא מאדום', כלומר ממלכת הנוצרים, שהוא כינויים של הליגורניזם בפיהם של חכמי תוניס.¹⁰ לבושם היה לבוש נכרי, ואף פאה נכרית היו מתקינים לעצמם ומהדרים בלבושם ולא חששו ללבוש שעטנו. אף הוא מאשימם בפריצות ובזנות עם נכריות. הם היו נוהגים לגלח זקנם ולשתות סתם יינם. ידוע שבבוא הפורטוגיזים לקהילות תורפיה וצפון אפריקה עוררו את זעמם של חכמי הקהילות ואף תיקנו שלא להעלותם לתורה. באותה שנה עצמה, בשנת תק"א, עשה ר' חיים נ' עטר באיטליה ודרש בליוורנו על פרצות אלו שניכרו בהם ביהודי ליוורנו, ודומה שרשאים אנו לדרוש סמוכין. ר' משה ב"ר שלמה פראנקו מספר שהיו באים לביתו של ר' חיים נ' עטר בליוורנו גבירים לשמוע דרשה ו'כל מגמתו היה להסיר העוון של גילוח הזקן בתער וסתם יינם. והרבה נדרו נדר שלא לשתות סתם יינם ומסירים שערם עם מספרים או רהטני.¹¹ משנתברר לנו ששיר זה מוסב על יריביו בתוניס, אין ספק שהשירים שלאחריו שתכונתם כתכונתו, גם הם חוזרים עליהם. אף כאן ירעיף ר' משה נ' מוסה קללות מחרידות על מתנגדיו: 'נאור מחה תמחה שמם ואב(י)דם עדי תומם' (57א). בשיר זה מדובר, כנראה, בעיקר על החכמים:

יִדְּיָהֻם מְלֹאוֹ דָּמִים	וְהָאוֹר לְחוֹשֶׁף שָׁמַיִם
אוֹמְרִים בְּעֵינֵי חֲכָמִים	וְעֵינֵם עַל הַמְּרֻצָּה.
מְשַׁפְּטִים מְשַׁפֵּט מַעְקָל	בְּלִי מִדָּה וּבְלִי מִשְׁקָל
הוֹלְכִים בְּקוֹמָה זְקוּפָה	יִתְּיוּ לְלַעַג וּלְחִרְפָּה
בוֹז מְשַׁפְּחוֹת יַעֲפֹר עֵיפָה	פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלֹשָׁה.
וְהוּא מִתְפַּלֵּל לְהִיחֹלֵץ מִיָּדָם:	
חֲזַק פִּדְנִי מֵעוֹשֶׁק	אָדָם מְחַבֵּק וּמְנַשֵּׁק
וּבִידּוֹ צָנֵה וְנָשֶׁק	עוֹ פָּנִים מְצָחוֹ נְחוֹשָׁה.

אף בשיר שלאחריו (57ב) יתלונן: 'עשירים יענו עזות, העדה הרעה הזאת, הומיה היא וסוררת'. ומתפלל: 'הסיר מראשם עטרת', כלומר יודחו ממשרותיהם ומכבודם, כי רבות סבל מהם:

10 ראה דרך משל בהסכמה שנעשתה בעניין פירוד הקהלים בתוניס: 'נקבצו באו יחידים מערי מלכות אדום' (עוזיאל אלהיך, משכנות הרועים, ליוורנו תר"כ, סי' קיב, דף קג ע"א).

11 מ' בניהו, 'מסעו של ר' חיים אבן עטר לארץ-ישראל', הד המזרח, ב, גיל' ה, עמ' 7. וראה שם בהערה 22 בעניין גילוח הזקן ושתיית סתם יינם. וראה: מ' בניהו, 'ספרים

גוג' (י) ע' ב' לא יִנְקָה
וְתַחַת רִגְלֵי תְדַכֶּה

כּוֹס תְּרַעְלֹת אוֹתוֹ הַשָּׁקָה
נִפְשׁוֹ הַכֶּרֶת תִּכְרֶת.

והנה, שירים אלה של ר' משה ׳ן מוסה משלימים להפליא את ידיעותינו על פרשת היחסים שבין ק"ק פורטוגזים לק"ק מוסתערבים בתוניס, שנשתבשו בראשית המאה הי"ח והגיעו עד כדי שנאה ופירוד. בואיָה, קונסול צרפת בתוניס (1729—1733), כתב בזכרונותיו שאנשי ליוורנו נוטרים שנאה לוותיקים והם נבדלים מהם בלבושם, חובשים כובע ופאה נכרית כמנהג הנוצרים.¹² אותה שעה כבר נפרדו הקהלים. הפורטוגזים בנו בית כנסת ובית מטבחים לעצמם ונשאו בשליש הוצאות הקהילה. המחלוקת הגיעה למרומיה בשנת תק"א, כפי שאנו למדים מן ההסכמה שהתקינו חכמי המוסתערבים בשבעה מנחם-אב אותה שנה, ועליה אנו שומעים מנוסח שאלה של פרנסי קהילת המוסתערבים:

שמאז [נפרדו] אין לנו הנאה מהם אלא גם הם היו נהנים משלנו, שבני קהלתנו היו קונים תבשר משלהם וזהו גזל גמור הגזול מחיית החכמים והעניים, שבוה מתמעט הריח ביד גזבר קהל עדתינו ומתבטל החילוק של החכמים והעניים. וכשראו רבני קהל עדתינו של הדור ההוא זלה"ה ובראשם הרב הגדול ר"מ ור"מ ר' אברהם טייב... גזרו... שלא יוכל ולא יורשה שום אחד מקהל עדתינו לקנות בשר מבית המטבחים שלהם.¹³

מן המקורות הללו אתה שומע על ההפרשים וחילוקי הדעות שבין שני הקהלים. אנשי ליוורנו היו עשירים מן ה'תואנסא' והללו מצאו עצמם מקופחים. ההספקה למוסדות הקהילה שלהם ולתלמידי החכמים נצטמצמה מפני שרבים קנו בשר שנשחט במקולין של הפורטוגזים, והכנסות הגאבילה של ה'תואנסא' נתדלדלו מאוד. היחסים בין שני הקהלים נתערערו לגמרי ושוב לא היתה לחכמיהם ולפרנסיהם שפה משותפת. כלום אין זה מסתבר שפרנסי ה'תואנסא' שמו פניהם כלפי קהילת האם, ליוורנו, ושליח מיוחד שיגרו לעיר זו, כדי שההסכמה שנקבעה אותה שעה תקובל גם על הקהל הפורטוגזי, רוצה לומר שיימנעו מלמכור בשר למי שאינו מיחידי קהלם, ולבל ייפול עיקר העול של הציבור על שכמם? רגליים לדבר שר' משה ׳ן מוסה נבחר לשליחות זאת ולשם כך נסע כנראה באב תק"א. הדעת נותנת שתבע את דין המוסתערבים בפני רבני קהילת ליוורנו ופרנסיה שהשפעה יצאה מהם על בני קהילתם שהתיישבו בתוניס, ומכל מקום קשרים היו להם עמם.

מה עלתה לה לשליחותו של ר' משה ׳ן מוסה? דומה שלא השיג מה שביקש להשיג ולא בכדי כתב את שירי התוכחות שלו, שהם מן הקשים ביותר הידועים בספרותנו, בליוורנו דווקא בשנת תק"ב! בשיריו מוצא אתה על הצד השני של

שחיברם רבי משה חאגיז וספרים שהוציאם לאור, עלי ספר, ב (תשל"ו), עמ' 132—133; ג' כהן, 'לתולדות הפולמוס על סתם-יינם באיטליה ומקורותיו', סיני, עז (תשל"ה), עמ' סב-צ.

12 עיין ח"ז הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, ב, ירושלים תשכ"ה, עמ' 133.
13 משכנות הרועים, שם.

המחלוקת, לא על עמדות שני הצדדים שכל אחד מנסה להשיג הטבות לקהל, אלא תיאור דמותם של ראשי קהל הפורטוגזים, כפי שנצטיירה בעיני חכם מוסתערבי: הם בעלי תכונות מושחתות; ברוב עושרם תיעבו את העניים ותלמידי החכמים המוסתערבים, התרברבו בהידור לבושם ובאורחות חייהם כשל הנוצרים באיטליה. ההמון המוסתערבי ביקש להלך אחריהם ולהידבק במידותיהם וחכמי המוסתערבים ביקשו למנוע זאת. השנאה בין אנשי הקהלים היתה כה עצומה עד שר' משה ן' מוסה סבר שלא תימצא תקנה ליהודי תוניס אלא בהשמדת פרנסי הפורטוגזים ולא רק הם אלא גם חכמיהם ודייניהם שתמכו בידיהם. ואכן, המצב הזה נמשך גם שנים רבות אחר כך, עד שבשנת תקמ"ד חודשה הסכמת תק"א והוכרו חרם גם על המוכרים בשר למי שאינו יחיד של קהל הפורטוגזים.

מאלג'יריה לצפת

כשלוש שנים אחר כך יצא ר' משה ן' מוסה בשליחות להדפסת ספרי אביו ועשה בקהילות אלג'יריה,¹⁴ ושוב לא חזר לתוניס. פיוט שחיבר באלג'יר ציין את זמנו: "ג' באלול תק"ה" (101א).¹⁵ דרכו היתה מתוניס לקוסטאנטיין. הוא יצא בחודש ניסן.¹⁶ לא ידוע כמה זמן שהה בקוסטאנטיין. בדיוואן נמצאים שלושה שירים שכתב בהיותו בקהילה זו (54א, 54ב, 71ב). מכאן יצא לעיר אלג'יר ובדרך חיבר בקשה אחת (71א). הוא נתעכב בעיר מדיאה ואפשר שהיה שם בחודש אלול שכן חיבר 'בעיר למדיא' פיוט לימים נוראים (53א).

לקהילת אלג'יר הגיע כאמור בסוף אלול תק"ה,¹⁷ וכאן חיבר גם תוכחה לעשרת ימי תשובה בשנת תק"ו (82א), ושיר בי"ב בכסליו (85א). בימי השובבי"ם עשה הפסקות שישנה ימים אף על פי שהיה 'חולה בחולי הלב'.¹⁸ אף כתב שיר לפורים (145א) ולפסח (156ב) ודומה שישב שם עד לאחר הפסח. מלבד זה חיבר בהיותו באלג'יר בומן הזה חמש בקשות¹⁹ ושלושה שירי הזדמנות לכבוד 'החכם השלם' החסיד העניו איש אלהים קדוש הוא ה"ה ה"ר משה בן מאמאן יצ"ו.²⁰ דומה שהוא סוכן המלך בפאס, שבשנת תצ"ז נתפס למלכות ואולי ברח לאלג'יר.²¹ פזמון אחר שחיבר שם הוא לכבודו של 'איש חכם ונבון אהובינו חמודינו ה"ר יעקב שלמא' (132ב).

מאלג'יר יצא כנראה למוסטאגאנס, עיר גמל שבצפון-מערבה של אלג'יריה,

14 ראה לעיל, עמ' טז. גם מספרו 'עובר לסוחר' יוצא שבשנת תק"ה היה בתוניס.

15 הוא כתב חרוזים לפרוכת בעיר זו באותה שנה (94א).

16 'בקשה ותחנון שחברתי בדרך בצאתי מעיר תונס ללכת לעיר קצנטינא' (73א). בשיר נזכר חודש ניסן.

17 במקום אחר יזכיר שהיה באלג'יר בכ"ה באלול תק"ה (109ב). וראה מ' בניהו, 'שירים על האר"י' (לעיל, הערה 5).

18 דיוואן, דף 104א. ועוד בקשה חיבר שם בימי ההפסקה, דף 103א.

19 שם, דף 82א, 85א, 87א, 89א.

20 שם, דף 125א, 134א, 124ב. בפזמון זה יכנהו גם 'הגביר המרומם'.

21 עיין עליו ח"י הירשברג, תולדות היהודים, עמ' 291–292.

ושם חיבר שתי בקשות (54א, 59א). הדעת נותנת שביקר גם בוהראן (אוראן) הסמוכה לה, שבה היתה קהילה יהודית חשובה; עשה בתלמסאן השוכנת מדרום לוהראן, ומשם עמד לשוב לאלג'יר. בשיר שכתב אז יאמר: 'הנה לא ינום ולא יישן העירני בצאתי מעיר תלמסאן לחזור לעיר ארג'יל... לחבר שיר חדש... חדש זיו חדש ניסן' (108א). חודש זיו הוא אייר, ואולי קראו ניסן על שם גס שאירע לו, שאם לא כן אי-אתה יכול לומר שהיה הדבר בשנת תק"ו, שכבר ראינו שבאדר ובניסן היה באלג'יר.

סופו שנשתקע ר' משה נ' מוסה באלג'יר.²² בשנת תק"ח קנה באלג'יר את מצוות הנחת הרימונים בספר תורה, וכאומרו 'היא שלי בשנה זו' (18א). הוא נמנה על חברת ד'אר בן נהוראי או ד'אר שראב שבראשה עמד ר' יוסף קרשקש. בימות החורף הוסיף לעשות 'הפסקות' של שישה ימים ושישה לילות רצופים. בליל שבת שלאחר ההפסקה ראה בחלומו את האר"י והוא השביעו לעלות לארץ-ישראל ולדור 'במקום שקבור הרשב"י'.²³ למחרת בבוקר הלך לבית הכנסת של החברה הנ"ל, הוציא ספר תורה מן ההיכל ונשבע בנקיטת חפץ בספר תורה לגור בצפת וכי יצא בספינה הראשונה שתפליג לאלכסנדריה.

לא עברו ימים הרבה וקיים את שבועתו. הוא נסע לעיר מאהון, בסיסו של הצי

22 רמז לדבר בהקדמה לספרו 'עובר לסוחר'. במקום אחד הוא מציין: 'ע"כ בתונס', ולהלן: 'בשנת עלו"ת... בארג'יל' (כ"י ירושלים 8'1632, דף 22). וכן ראה בפ' השיר לכבוד האר"י שנכתב באלג'יר בכ"ו באלול תק"ה, שזכר לעיל, בהערה 5.

23 גם ר' יהודה עייאש, ראש לחכמי אלג'יר וידידו של ר' משה נ' מוסה, יספר בהקדמתו לספרו 'בני יהודה' שגמר אומר לעלות לארץ-ישראל מפני חלום: 'יום אחד נדמה בעיני כדמות איש של צורה עומד לנגדי... ויעירני כאיש אשר יעור משנתו לאמר... לדיך קיימא שעתא לבא אל המלך... כיש את נפשך... כי מן השמ' הסכימו, והם אמרו תכין לך הדרך ובמסילה, תעלה אל ארץ חפץ ולקבוע ישיבתך ולהיות עומד בין ההדסים אשר במצולה, אלו הצדיקים רבני תקיפי... ותכף ומיד ולאחר עמדותי ונתחזקתי ונכנסתי לבית המלך יר"ה ודברתי עמו פנים בפנים בלב חזק ואמיץ... ויענני ויאמר לי לא יתיצב איש בפניך קום עשה מה שליבך חפץ. ויצאתי משם בשמחה... וכל העם רואים המה ראו כן תמהו... כי נצטערו מאד מפרודתי מקטנם ועד גדולם... הנותן בים דרך הראני ידו הנפלאה... נודמנו לי אנשים טובים... בתשלום שכר הספינה עלי ועל כל אנשי ביתי וכל ההוצאות... מלבד זהירות וזריזות בצו לצו לשון זירוז מהקונס"ול להקפט"אן על מי מנוחות ינהלני. ועשה כן ככל דברו הטוב אשר דיבר הקונס"ול יר"ה... והלכנו דרך ישרה בדרך קצרה דרך ח' ימים ונכנסנו בטיבורה של עיר, עיר ליוורנו יע"א... (בני יהודה, ליוורנו תקי"ח, דף ז, א). ברם, בתשובה, סי' קכד שזמנה ז' אלול תקט"ו (דף רג, א), נאמרו דברים אחרים. הוא השתוקק לעלות לארץ-ישראל מעת היותו בן עשרים וחמש שנים. כעשרים ושמונה שנים שימש רב ודיין באלג'יר 'ורבו הפרוצים והחצופים שמעיון פניהם בפני הבין דן' (דף קצד, ד). משום כך ומפני פרצות וקלקלות אחרות שבקהילה נשבע כמה פעמים לעלות לארץ-ישראל ובכל פעם עיכבו ראשי הקהל בעדו. גם הימים היו ימי מלחמות האנגלים בספרדים והדרכים היו משובשות. לסוף נסע באלול תקי"ז לליוורנו 'ונעשו לי נסים הרבה אין ספורות למו'. דומה שהסיבות החיצוניות אין בהן כדי לסתור דבריו על החלום והסיבה הפנימית, החלום, היא שהגמילה בו את ההחלטה לעלות לארץ-ישראל.

האנגלי באי מינורקה,²⁴ ומשם הפליג לליוורנו. כאן חיבר בקשה ובראשה כתב: 'התחלתיה בהיותי על ספר עיר מאעון לבא לליגורנא ללכת לצפת את"ל [אמת תכון לעד] והשלמתיה באלג'ריתו²⁵ דליגורנא כ"ג לסיון ש' שלחני כי עלה השח"ר לפ"ג' (ב3). הנסיעה מאלג'יר לארץ-ישראל היתה דרך ליוורנו. ר' משה נ' מוסה שהה בקהילה זו כמה חודשים,²⁶ כלום ביקש להבטיח לו תמיכה או לחזור ולנסות להדפיס את ספרי אביו? ²⁷ כנראה בראשית תק"ט חזר למצרים כדי לעלות משם לארץ-ישראל, והרבה הרפתקאות עברו עליו. מאלכסנדריה הפליג באונייה כדי להגיע משם לרשיד, היא רוזיטה בפה המערבי של הגילוס. האונייה נתקלה בסלע ונבקעה. וכך יספר בספר שיריו:

בקשה שחברתי בעוברי בים דרך מנא אמון לראסיד, ובאמצע הדרך יש שם כפר שנקרא בקר, וסמוך ונראה באור בקר יום הששי ר"ח חשוון ג' ימים בו שנת והשיב לב אבו"ת על בנים לפ"ק, נשברה האניה על אבן אחת ועברו לפנינו כמה אניות, ורב החובל והמלחים צועקים ואינם נענים. ועברה אניה אחת וצעקנו ונענינו. ונס בתוך נס היה שכל חפצי היו מקובצים במקום א' וגדול בעל הנסים שהציל נפשות ונכסים. וגם הבוגאו היה עז שהוא מקום חיבור מים מלוחים עם מים מתוקים של מי גילוס. וברוך המאציל המציל. ולזכרון הנס שיהיה חקוק על לוח לבי חברתי בקשה זו יום ו' הגז"ל. (90א)

מרשיד הפליג ר' משה נ' מוסה לקהיר, ובהיותו בגילוס 'כמעט שנשברה האוניה ליל ששי עשרה ימים לחשוון שנת התק"ט' (91א), ובהיותו שרוי בפחד חיבר 'בקשה' להצלתו. בקהיר נשאר כמה חודשים, ספק המתין לאונייה המפליגה לחופי ארץ-ישראל ספק עשה בה לצורך. כנראה שבחודש אדר הפליג מקפוטקיה באונייה היוצאת לעכו. ושוב אירע לו מקרה בלתי צפוי. האונייה עגנה ביפו ולא בעכו, וזה היה יומיים לפני הפסח. הרהוריו אותה שעה רשמו בפירושו לאותה בקשה:

וידוע תדע שהלכתי בספינה מקפוטקיא לעכו ללכת לצפת את"ל, ועברה הספינה דרך יפו ושם הורידה הסחורה, והיה זה ב' ימים קודם פסח ש' התק"ט. ולא יכולתי לעלות לירושלים מתרי טעמי, חדא ועוד אחת משום חסרון כס, שהיתה עמי אשתי ומשרתי, ועוד בה משום שבועת צפת כנז"ל. והלכנו בספינה קטנה מלאה על כל גדותיה ובה סוס גדול, והים הולך וגדל. וגדול בעל הנסים שהביאנו לעכו ערב פסח קודם חצות ועשיתי בקשה על זה (4א. וראה להלן).

ר' משה נ' מוסה עשה בצפת בחודש אייר. ימים אחדים ישב במירון, ובל"ג

24 ר' יהודה עייאש כתב בתשובה לשאלה משנת תק"ח בעניין שלוחי ארץ-ישראל: 'שעיר מאהו'... עיר חדשה ליישוב ישראל עם קדוש ומקדמת דנא אין בה יישוב אלא לעכו' אנגלי'ז'. גם השלוחים עברו בה בדרכם לליוורנו (ר' יהודה עייאש, שם, סי' נא, דף קלא, א. ועיין הירשברג, תולדות היהודים, עמ' 62).

25 לאזאריטו, מחנה הסגר. 26 גם בליוורנו חיבר בקשה (דיוואן, דף 56א).

27 ראה דברי ר' יצחק נוגיס ואיס בפרק על אביו, לעיל, עמ' יט.

לעומר ובמ"א בו חיבר פיוטים לל"ג לעומר ולכבוד רשב"י (א1—ב). אחר-כך עלה לירושלים להשתטח על המקומות הקדושים וביקר גם בחברון.²⁸

במצרים

ביקש ר' משה אבן מוסה להתיישב בצפת ולהגות בה בתורת הנסתר, קפצה עליו דרישת פרנסי העיר לצאת בשליחות למערב הפנימי (מארזקו). תקופה זו היתה קשה ליהודי צפת. כבר בשנת תק"ב כתב ר' חיים ׳ן עטר: ׳שראיתי צפת... שיש בה הרבה פחדים וצרות רבות׳²⁹ ומטעם זה לא התיישב בה. חיל הפחה של דמשק שעלה לצור על טבריה לחץ על יהודי צפת ואחר כך היתה בצורת שנמשכה חמש שנים. בשנת תק"ח נשלח למערב החיצון (אלגיריה, תוניסיה וטריפולי) ר' אברהם טריויס וסמוך לכך זוג השלוחים ר' יצחק פראג'י ור' משה שפירא, והללו אף עשו במארזקו.³⁰ ר' משה אבן מוסה נשלח, אפוא, מיד לאחריהם, ואכן כך נהגו פרנסי הקהל בארץ-ישראל: משבא חכם לעיר שנודע במקומו מיד שלחוהו בשליחות.³¹ אותם ימים היו ימי מצוקה לקהילות מארזקו. בשלושים שנות המהומות (1728—1757) בימי ואלאי עבד אללה סבלו היהודים קשות. בהגיע ר' משה ׳ן מוסה לנא-אמון שמע ׳שעדיין המערב לא נתיישב׳ (א5), ביטל שליחות צפת וישב באלכסנדריה.³²

ר' משה ׳ן מוסה נתוודע לר' חיים ששון, מעשירי הקהילה באלכסנדריה, וישב בביתו. הוא הגה בתורת הנסתר והתרועע עם ר' ברוך צ'אני ועם בעל הבית שלו. ר' חיים ששון היה חתנו של ר' נסים פרובינצאל אחיו של ר' יצחק פרובינצאל שביתם היה פתוח לתלמידי חכמים ובו היו מתאכסנים שלוחי ארץ-ישראל. ר' משה נג'ארה מרבה להללם.³³ גם החיד"א נתקבל בביתם בכבוד גדול והוא מספר בשבחם. אף ר' יצחק פרובינצאל השיא בתו לחכם מובהק מירושלים הוא ר' שלמה חסאן.³⁴

28 בשיר שחיבר לכבוד ר' שמעון בן יוחאי יאמר: ׳התחלתי בהיותי במירון ושכחתי וכשבאתי לחברון הוספתי בו מעט בתים ושכחתי וכשחזרתי לירושלם אחרי מופלג שנת התק"ב...׳ (ב2).

29 א' יערי, אגרות ארץ-ישראל, תל-אביב תש"ג, עמ' 265. על מצבה של צפת באותן השנים וריבוי השלוחים עיין א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 437—445.

30 יערי, שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 440—441.

31 ראה דברי ר' יהודה גירון מפירנצי באיגרתו לר' בנימין הכהן בשנת תפ"א, שפי' ש' אסף, ציון, ו (תש"א), עמ' 156.

32 גם ר' אברהם סורנאגה שיצא בשליחות לירושלים בשנת תק"ח שלח איגרות לקהילת תיטוואן לפי שלא היה רשאי לכתת רגליו לשם מחמת שיבוש הגייסו' והעיר עצמה באה במצור (ר' יהודה עייאש, בני יהודה, סי' נא).

33 בהקדמה לס' ׳מאור עינים׳ לר' יאשיהו פינטו, מנטובה תק"ג. פיוט ליום חתונתו של ר' חיים ששון חיבר ר' משה בערבית. ראה: מ' בניהו, ׳פנקסים בכתב-יד לחכם מדמשק׳, קרית ספר, לה (תש"כ), עמ' 531.

34 ראה עליהם מ' בניהו, רבי חיים יוסף דוד אזולאי, ירושלים תשי"ט, עמ' כב—כג, שצ, תט.

ר' חיים ששון שילם כסף רב לסופרים להעתיק לו כתבי קבלה וידוע מבוא שערים שהעתיקו למענו ר' אברהם אלחדיף בשנת תקכ"א.³⁵ ר' משה ה' מוסה חיבר שיר לכבוד 'המו"ן [המעולה ונבון] הגביר המרומם ה"ר חיים ששון נר"ו בהיותי מתאכסן אצלו ש' התק"י לפ"ג... וסודו נאמר על מלך המשיח' (159א).

ר' ברוך צ'אני היה רבה של אלכסנדריה ומחכמי דורו המופלגים. הוא היה סג"י-נהור והיה מכתוב דברי תורתו לתלמידים. הרביץ תורה הרבה והשפעה גדולה נודעה לו בכל ארץ מצרים. חיד"א הכירו בהיותו באלכסנדריה ומאז נקשר עמו בקשרי ידידות מופלגים ועליו יאמר 'והיה מעין גדול ביושר ועומק העיון חריף ובקי'.³⁶ על עיוניו בקבלה עם ר' ברוך צ'אני כתב ר' משה ה' מוסה בהגהותיו לס' 'עץ חיים', בשער הראשון על בריאת העולמות. וזה לשונו:

כתב זה כתבתיו שעה עשירית יום ששי פ' יתרו שנת תנוחמ"ו שנת התק"י, בהיותי בהפסקה גדולה של ששה ימים וששה לילות רצופים. הלא כה דברי כאש אני הרמב"ם, פ"י ה'נשבר ר"ח מ'שה אב"ן מ'סא, המאור הקטן, גר המערב, בן לאותו צדיק הרב המובהק גר ישראל עמוד הימני פטיש החזק המקובל האלהי הדיין המצויין אברהם אבן מוסא תנצב"ה. הגהתי הספר הזה בהיותי עסוק בהני כבשי דרחמנא עם המאור הגדול גר המזרחי החכם השלם והכולל כמה"ר ברוך צ'אני גר"ו. ועשיתי לו סי' כתונת ב"ד קודש³⁷ ר"ת ב"ד ברוך ד'אני. וספר זה הוא של החכם השלם ממשפחת רם אלימלך ה"ר יצחק פרובינצאל גר"ו וסי' מילתא היא: מציון מכלל יפ"י אלהים הופיע, ר"ת יפ"י יצחק פרובינצאל יצ"ו, אח לאותו צדיק איש הביניים החכם המרומם נסים פרובינצאל גר"ו, חותן המלך הנבון הנישא ונעלה הגביר המרומם והוא כאלונים חסון ה"ר חיים ששון גר"ו בעל הבית שלי. יאריך ימים על ממלכתו אמן ויזרע יצחק באר"ץ ההיא מאה שערים ויברכהו ה'. על כן מהתיכונות מהאר"ש נאצל. וכל העוסק בתורה לשמה נעשית לו סם חיים משלו אשר משל. [22ב] וכל העוסק בתורה שלא לשמה טוב שלא גברא, כי כח הסכל כשל, ליטריקה חוייא דרבנן והכה אותו האר"י בנח"ש שרף ועקרב, שלא יעסוק בספר זה ולא יוסיף בו אפי' אות אחת, הלא זה אוד מאש מוצל. ובעוסקו לשם שמים ישלח ידו בזרוע נטויה במ"ט [במעשים טובים] לעשות לה' במי"ם ובשל מבושל. ואל תהי נבהל להשיב על דברי כי כתבתים בעיון נמרץ בדרישה וחקירה בחיפוש אחר חיפוש ואחפש את ירושלים בנרות, וקולמוסי ממשל רב משל, והברזל מן הע"ץ נשל, אוד משריפה מוצל. ושומ(י)ע לעצה חכם ושומע לי ישכון בטח. והיה זה שלום. והמאציל העליון הוא המעיד שלא הגהתי ספר זה לשם ממון כי אם לשם שמים. ולבעל החוטם אני מתפלל הוא יפתח לי את אוצרו הטוב הלא לי ברכה אצל. וכשם שביערת קוצים מן הכרם והרחקתי עולה מאהלי, כן יסיר ה'

35 שם, עמ' תט.

36 עיין מ' בניהו, 'אגרות מצרים', ספר החיד"א, ירושלים תשי"ט, עמ' ח-י, יג.

37 גם החיד"א יכנהו כך. ראה ספר החיד"א, עמ' ח.

ממני כל חולים חולי הנפש וחולי הגוף וחולי העוני, שאכלגני הממני היבהילגני. והבוטח בה' חסד יסובבנו וישב על כסאו ומשל ולהבין משל, משל הקדמוני אכ"ר.

ורוב הגהתו היתה בבית הכנסת ובית המדרש של החכם המרומם הגביר הנישא ונעלה כמה"ר אברהם ארון³⁸ גר"ו. קנצי למלין שס' זה הוגה בקדושה ובטהרה, ועל כן יאמר בס' מלחמתה של תורה, שכל העוסק בתורה שלא לשמה, אלא לקנטרה ולכבוד ולתפארה, [א23] לא ינקה חי נקי מאלתי, שלא יעסוק בו, יואר במארה, ומשם הבארה. ובעוסקו לשמה, עיר אשר ה' שמה, יאר ה' לו פניו במאור תורה, ומגלין לו רזי תורה מפוארה, וספרי וספרא, ומים ועד ים משל. וזאת חתימת אות בריתי ברית קודש הרמב"ם ס"ט (א22). נמצינו למדים שר' משה ה' מוסה עיין בכתבי האר"י בבית הכנסת של ר' אברהם ארון ואין ספק ששם היה בית-מדרשו של ר' ברוך צ'אני. כתב-היד הזה של 'עץ חיים' נכתב בידי ר' שם טוב גבאי ממארוקו, מתלמידי ר' חיים ה' עטר שעלה עמו לירושלים, ודאי לשמו של ר' יצחק פרובינצאל, והוא העמידו לרשות תלמידי חכמים. ההגהות נכתבו תוך משא ומתן עם ר' ברוך צ'אני.³⁹ ארח לחברתם גם ר' יצחק פרובינצאל עצמו. וכך אתה שומע מלשונו זה של ר' משה ה' מוסה: 'החכם השלם ה"ר יצחק פרובינצאל הליץ על הרב צמח' (א129). משעלה בידי ר' משה ה' מוסה לתרץ קושיה גדולה עלץ לבו, ובשמחתו אמר: 'שורה זו מפוארה בעיני כל חכם לב ובעל צורה ושוה בעיני עשר אלפים רבוא זהובים סיכנוס וינשיאנוס. וה' ישלח לי כשם ששלח לבעל הספר הזה, הזאת העיר שיאמרו כלילת יפ"י בן הגבירה לתרץ קו' עצומה שהייתי מצטער עליה כל ימי' (א243). כמה הגהות כתובות בכתובה מצרית⁴⁰ וכיוון שאי-אפשר להניח שר' ברוך צ'אני הסג"מ נהור כתבן, אפשר להניח שמידר' יצחק פרובינצאל הן. כשנתיים וחצי עשה ר' משה ה' מוסה באלכסנדריה עד שחזר לארץ-ישראל, ולא שב לצפת אלא לירושלים. בהגיעו לירושלים השלים שיר שכתב על מירון והגליל, ובו ציין: 'ובאתי לירושלים תוב"ב והיה יום י"ב לטבת ש' התק"ב אשאל משם יב"ק... שיריק לי ברכה עד בלי די שלא לזוז עוד מירושלם' (א5). אין במשמע זה שבי"ב לטבת הגיע לירושלים, שכן יום קודם לכן חיבר פזמון אחר בירושלים.⁴¹

38 קרובו הוא 'המו"ן הגביר המרומם ה"ר שם טוב ארוך'. ר' משה ה' מוסה חיבר לכבודו שיר 'בלקחתו אשה חדשה' (דיוואן, דף 159ב).

39 הוא מזכירו בכמה מקומות, כגון: 'כתנת ב"ד קדש הק'... ותרג... ותירוצו כך עלה במחשבת' (א33). וכן: 'והרב הגדול ה"ר ברוך צ'אני גר"ו (וסי) כתנת ב"ד קדש' השלים הענין (כל חסד דעבדין לגרמיהו עבדין' שבהקדמת עץ חיים) טוב לגבר וגו'. יעסוק בפשט וע"י עסקו טוב ויחל וגו' יבא המשיח ובא לציון גואל וק"ל' (דף א8). ועיין גם דף 89ב, א106, ב208, א212.

40 דף א113, א202, ב247.

41 עוד כמה שירים חיבר בירושלים (כגון דף א92, א93). באחד ציין ב' ניסן תקי"ב

בירושלים נמנה ר' משה ו' מוסה על חברי ישיבת גדולת מרדכי שיסד הגביר מדרכי טלוק ממארוקו. בראש ישיבה זו עמדו ר' יצחק זרחיה אולאי אבי החיד"א, ר' יונה נבון ור' שם טוב גבאי. בחדש סיון תקי"ב דרש בישיבה ובמליצה הזכירם לטובה.⁴² על חייו בירושלים לא נדע אלא זאת שחלה 'בחולי הקדחת' (92א). אכן, כל ימיו ידע ר' משה ו' מוסה עוני ודוחק, חולי וסבל. ורבים הם השירים שבהם שפך שיח לבו על מר גורלו.⁴³ כנראה שלא האריך בירושלים ימים. ברשימת חברי ישיבת 'גדולת מרדכי' משנת תקי"ח אין שמו נזכר,⁴⁴ ואפשר שנפטר ערירי.⁴⁵

הנהגות חסידות וכתירת הקולמוס

בחיבוריו של ר' משה ו' מוסה אתה מוצא על חוויותיו ומאמציו הרוחניים והם שער להבנת עולמו הפנימי ולדרך יצירתו. הוא לא כבש נסיונותיו לעצמו אלא הוא מספרם. כל מעייניו היו בתורה ובה הגה יומם ולילה. נהג בדרכי חסידות מופלגים. הרבה לבכות ולהתפלל על החורבן ועל גלות השכינה, התענה ועשה 'הפסקות',⁴⁶ ועצם עיסוקו בקבלה היה כדי לנער את השכינה מעפרה. 'הפסקה גדולה' עשה בכל מקומות שבתו ויש בספריו עדויות על אלג'יר, ארץ-ישראל ומצרים. גם בהיותו חולה וגם כשהיה תשוש ביותר לא חדל מכך. בעשותו מעשי חסידות אלה ציפה ר' משה ו' מוסה להשיג השגה. על תחושתו בימי ההפסקה כותב הוא בכמה מקומות בספריו. בהיותו שרוי בסופה של הפסקה גדולה, בליל שישי פרשת שמות (כב טבת) תק"ו, חיבר פזמון לכבוד השבת ובפתיחה לשיר יאמר:

שיר חדש שחברתי בארגיל יע"א שנת ותע"ל שועתם אל האלהים לפ"ק בפ' שמות שעשיית הפסקה של ששה ימים רצופים, והייתי חולה בחולי הלב, וסייעני המאציל ב"ה על קדוש שמו והשלמתיה בגוף שלם. וככתי או כחי עתה נתתי לאל ב"ה הודאה על זה. וזה הפזמון חברתיו ביום ה' וידעתי שה' עמי להשלימה ויסדתי פזמון זה שהכוונה בו שאלולי עזר אלהי לא איפשר

(א7), ואחר-כך הוסיף בו שני בתים 'מנחה להחכם השלם ה"ר שמואל הדס ה"י' (דף 8ב).

42 דיוואן, דף 17א. והדפסתיה במאמר: 'אגרות החיד"א לאביו רבי יצחק זרחיה אולאי', סיני, מג (תשי"ח), עמ' רלה. ועיי' שם, עמ' רכו.

43 במצרים התפלל שבזכות רוב השתדלותו בלימוד הקבלה 'יסיר ה' ממנו כל חולי, חולי הנפש וחולי הגוף וחולי העוני שאכלני הממני היבילני' (ראה למעלה), וכן בהסברו לשיר העשירי על ארץ-ישראל: 'אולי יחנן ה' צבאות ועניות ממנו יחדל' (להלן, מקורות, א, עמ' פח).

44 ר' שלמה חזן, המעלות לשלמה, נא-אמון תרנ"ד, דף קג, ב.
45 בעלותו לארץ-ישראל לא הזכיר אלא שהיו עמו אשתו ומשרתו. בפתיחה לשירי העלייה 'בקש מה': יברך ויפרה וירבה אותנו, ובהסבר לשיר י הוא חוזר ומבקש על 'בני תי ומזוני ברי מלכי ואפרכי... בני חיי ושירי' (להלן, מקורות, א, עמ' פח).

46 קבלת תענית בימים רצופים על לילותיהם. שני ימים ושני לילות רצופים עולים לארבעים תעניות. עיי' שולחן ערוך, אורח חיים, סי' תקסח, ד.

ע"ד טבע לאדם להתענות ששה ימים וששה לילות ויחיה. ויש בו סודות נפלאים ידועים לידועי חן (א104).⁴⁷
 כלום עשה ר' משה נ' מוסה מעשי חסידות אלה בהיותו בחבורה? בכל מקום שהוא מדבר על התעוררות נפשו אין הוא מזכיר איש, מלבד מקום אחד בספרו 'אשת חיל' שנכתב בשעת השראה. וזה לשונו:

ומדאמר א' מאלף מצאתי, ש"מ שמ"ש אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי הוא ענין זה, ר"ל בקשתי לעשות חברים הרבה ולא מצאתי אלא א' מאלף. וזה אמרו קהלת. ולדידי אפשר שהוא מוהרש"ך נר"ו. ועדיין לבי נוקפי אם בדור הרע הזה יש אפי' אחד מעשר מאות אלף רבוא. ובוהן לבות וכליות אלהים צדיק הוא ישלים עמי מוהרש"ך נר"ו, אולי ינחם על לבי.⁴⁸
 שומע אתה מכאן שלא נמצא לו אלא חבר אחד ואף עליו לא ידע אם יש לסמוך. כנראה שנתגלעו ביניהם חילוקי דעות ור' משה נ' מוסה חשש שתתפרד החבילה. לא ידוע מיהו חברו זה וממה שלא הזכירו במקום אחר, כלום ניתן להסיק שאכן לא עמדה חבורתם במבחן החברות? מהרש"ך היה בלי ספק באלג'יר. במצרים מצא ר' משה נ' מוסה איש כלבבו, הלא הוא ר' ברוך צ'אני.

בימי 'ההפסקה', ובייחוד בסופם, כלומר בליל שישי או ביומו, וכן בשבת שלאחריהם, התעורר בו הכוח הרוחני והתחזק ביותר ואז חידש חידושים בקבלה וכתב פיוטים ושירים. בשעת כתיבתו היה מרבה בבכייה ומוהל את הדיו בדמעותיו. בהקדמה לשיר על מצוקות ישראל שכתב ר' משה נ' מוסה בליל יב בכסלו תק"ו הוא משמיענו על חבלי יצירתו. ואלה דבריו:

סוד בקשה הלזו לא ידענא כי אם בעל החוטם. וידיע להוי לך מלכא, שבכל בית ובית הייתי בוכה בדמעות שלישי, וקודם שאכתוב הבית הייתי מניח הדמע בדיו וכותב. וידוע תדע שכ"ד פסוקים באנ"ך של דמעה ובאו מהם ג' הרי כ"ו, לרמוז שכל השערים ננעלו חוץ משערי דמעה. וכנגד זה חברתי כ"ו בתים בבקשה זו לרמוז שהם הוי"ה שעולה כ"ו, תמיד משגיח בדמעות העשוקים (א86).

בעל החוטם הוא ביטוי הנמצא בגמרא (תענית כט, א). שלוחו של הקיסר שבא לבית המדרש לבקש את רבן גמליאל אמר: 'בעל החוטם מתבקש'. ברם, בזוהר הוא כינוי לקדוש ברוך הוא. כשהיה רב המנוגא סבא מתפלל, 'אמר לבעל החוטם אני מתפלל לבעל החוטם אני מתחנן... לעתיק יומין אמרו.⁴⁹ כינוי זה מצוי לרוב בכתבי נ' מוסה ודומה שבכל פעם שהוא מזכירו הוא בעניין גילויי רזין שאינם נמסרים לבני אדם. והדבר יוצא גם מלשונו זה: 'סוד בקשה זו שחברתי באור הבוקר... לא ידענה כי אם בעל החוטם יוצר בוקר. ודוק. ודי למבין' (ב88).⁵⁰

47 כיצא בזה כתב גם בהקדמה להגהותיו על ס' עץ חיים. ראה לעיל, עמ' נד.

48 אשת חיל, דף 16ב.

49 זוהר, נשא, דף קל, ב. וראה שם, דף קלח, א.

50 'בקשה' אחת כל עניינה תפילות לבעל החוטם. בראשה כתב: 'בקשה וסודה לא ידע

גילויים היו נמסרים לר' משה נ' מוסה גם בחלום, וכבר נאמר למעלה שגם לאביו היו מתגלים סודות תורה בחלום. עתים היה רואה בחלומו אחד החכמים מבני דורו או בדורות שקדמו לו ומקבל מהם. בליל שבת, אחרי 'הפסקה' של שישא ימים, ראה בחצות את האר"י והוא ציווהו לעלות לצפת (18א). הוא ייחל לכך שמרן ר' יוסף קארל יתגלה אליו בחלום ויאמר לו אם כיוון לדעתו (להלן). ופעם ראה בחלומו את ר' חיים אבואלעפיא מאיזמיר, בעודו בחיים חיותו, ואז חיבר את שירו על האר"י (דף 108ב). אחד מחכמי זמנו שנפטר נתגלה אליו בחלום ופירש לו פסוק. כלשונו: 'א"ל איש חכם ונבון ה"ר יוסף גג' נ"ע בחלום הלילה'.⁵¹ הגילוי היה על-ידי קול שהיה שומע. מאלפים הדברים שכתבם בראש שער 'דרך הצפון' שבספרו 'אשת חיל':

ויאמר משה [אבן מוסה] אני שכבתי ואישנה. ואשא עיני ואראה בסעיפים בחזיונות לילה, גים ולא גים הוינא, תיר ולא תיר הוינא. ואשמע מאחורי הפרגוד קול דממה דקה שא"ב של א"ח [אשת חיל] מדברת על הנשמה. הקיצותי ואמרתי אני בלבי כי ה' יסמכני לפרשה על הנשמה הטהורה זכה וברה, והבא ליטהר מסייעים אותו.⁵²

הדברים היו נרמזים לו. העיקרון היה נמסר לו ועל פיו היה פועל בהקיץ. ההתעוררות הרוחנית היתה מלווה מכאובים, נדודי-שינה וייסורי גוף ונפש. מתוך מכאוביו נפקחו עיניו לראות דברים שלפני כן לא היה מסוגל לראותם. במקום אחד יספר על כגון זה:

וזה הפי' הרכבתי אותו, לפי שלא אליכם היה לי חולי רע וכל מה שאוכל ושותה אקיאנו. ופי' זה הפ' עלי, כי לפני לחמי, קודם שאוכל, אנהתי תבוא, שעכשיו יוקיניני! [מאכל זה ואקיאנו, ויתכו כמים שאגתי תרתי משמע: אם אשתה מים לבדו אקיאנו. וכשפי' זה עלה בדעתי ענין הגלגול וששתי כעל כל הון, כי אמרתי שלא בא לי חולי זה כי אם לפ' זה].⁵³

עתים היה מתלבט בהכנת הדברים שנמסרו לו. הוא חש בנשגביותם אבל טרם נתחוויר לו כדבעי. לבו מתמלא פחד שמא לא יגיע עד תכונתם, ואז הוא פותח

אותו כי אם בעל החוטם, כי הוא סוד נכמס ודוק היטב, היטב הדק' (דף 83ב). בכלל תפילותיו יאמר: 'לבעל החוטם מחשבותי פונים, יסיר ממני מחשבות מים ודונים, יסיעני לעשות כוננים... אשא כפי יפתח לי שער התשובות...'. (דף 84א). ועיין גם בפתיחה לשירי העלייה שלו (להלן, עמ' פה) ולשיר שבדף 153א. בשיר אחר מוצא אתה בגופו 'בעל החוטם תפאר'ת ישראל' (דף 90א). וראה המובאה מספרו 'אשת חיל', דף 57ב, להלן.

51 אשת חיל, דף 111א. תופעה מעין זו מוצא אתה אצל חכמי צפון אפריקה. המקובל ר' מסעוד שלום ב"ר יוסף ארווח כותב בספרו 'מרחיב גד' שבכ"י שאור ליום ה' יא בשבט נגלו לו בחלום בהיותו באלבילדא צירופים המרמזים על האר"י הרח"ו והרש"ש (כ"י ירושלים 8², דף 290א. עיין ג' שלום, כתיב"ד בקבלה, ירושלים תר"צ, סי' 132, עמ' 170).

52 אשת חיל, דף 110א. שם המשפחה שאחרי שמו נמחק עד בלי הכר.

53 אשת חיל, דף 114ב.

בתפילה שההשראה תוסיף לשרות עליו בעת כתיבתו עד שהתעלומה תתגלה לו בשלמותה. על דברי הירושלמי במס' מעשרות יאמר: הלשון 'הנפלא הזה והנורא כי לא ידעתי מהו, ואתחנן אל ה' יסייע קולמוסי על דבר כבוד שמו להשלימו'.⁵⁴ מלשון אחרת שלו אתה שומע שדבר מה נתעורר בקרבו. הוא מבקש להבין כוונתם של פסוקים ומחכה שתוך כדי כתיבה ירד לעומקם ויתגלה לו סודם. ואלה דבריו: ובענין נשים צדקניות אדברה וירוח לי במשלי ב' מעניות שבכל א' מהם נזכר פ' של האשה. וזה החלי ואלהים ה' יעזור לי, והבא ליטהר מסייעין אותי. ואני אפתח לו פתח כחודו של מחט והוא יפתח לי פתח כפתחו של אולם. והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, סמוכים לעד לעולם עשויים באמת וישר סי' י"א וסי' י"ב ומחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה...⁵⁵

לשון זה דומה שיש בו מלשונם של בעלי-מגידים.

בשעת לימוד הקבלה היה ר' משה נ' מוסה חש בהתעלות רוחו, נפשו היתה מתלהבת וקולמוסו היה ננהר בידו. דברים הרבה שכתב, בייחוד בספריו 'עובר לסוחר' ו'אשת חיל', ניכר שנכתבו ברהיטות רבה בחינת הקולמוס כותב יותר משהדעת נותנת. עתים נדמה לו שרוח הקודש מדברת עמו. בהקדמה לשיר על האר"י, שכתבו באלג'יר בשנת תק"ה, יאמר: 'והיום... נצנצה בי רוח הקדש' (109ב). אם אין כאן רוח הקודש ממש מעין רוח ממרום שצולחת עליו יש כאן.⁵⁶ עתים הוא מחכה שתנוח עליו הרוח, כגון באומרו: 'וכעת הזאת צ"ע [צריך עיון] עד יערה ה' עלינו רוח ממרום'.⁵⁷ ברי, שלשון כגון זו מוצא אתה לאו דווקא אצל בעלי-מגידים, אבל מצירוף ידיעותינו עליו אין אתה יכול לפרש את דבריו אלה אלא כפשטם. כשהוא מוציא מתחת יד קולמוסו פירוש נכבד או שלדעתו ירד לעומקם של דברי קבלה, הוא מציין בהתלהבותו 'עין לא ראתה'.⁵⁸ כיוצא בלשון זה הוא אומר בסיפור החלום שבו נתגלה לו האר"י: 'ומלין לצד עילאה ימלל הקולמוס', ובהקדמה לשיר העלייה השביעי הוא חוזר על לשון זה ומוסיף — 'כי מאת ה' היתה זאת' (19ב).

במקום אחד מצוי אצל ר' משה נ' מוסה לשון חותמת: 'וזה החלי בדרך האמת, ואלהים ה' יעזור לי וידו חותמת. ידוע תדע שהבינה נקראת מי...'.⁵⁹ מן ההקשר מובן שרצונו לומר: כותבת. לשון זו אינה מצויה בכתבי בעלי-המגידים אלא בספרי

54 אשת חיל, דף 55א.

55 שם, דף 162ב.

56 הוא נוקט גם בלשון 'רוח הקדש נוססה בי' (אשת חיל, דף 119א. וראה להלן המובאה בשלמותה, בעמ' ס).

57 שם, דף 15ב. וכן בדף 52א. וראה המובאה להלן.

58 ראה דרך משל דייוואן, דף 7א.

59 שם, דף 127ב. שמא הסבר לביטוי זה יש למצוא בהמשך דבריו: 'ונודע שהמלכות נק' שדה ונודע שעי' החותם שבמ' לא עבר זר בתורה... והחותם הוא מאימא...'. (דף 129ב).

השימוש, והיא במשמעות שמות הקודש והשבעות.⁶⁰ אפשר ששימושיו של ר' משה נ' מוסה הוא במובן השכינה והמלכות.

הלשון המצויה ביותר בכתביו לעניין הגילויים היא 'קולמוס'. אף 'קולמוס' מטבע מצוי הוא בספרי השימוש ושיעורו השבעה.⁶¹ ידוע ביותר הלשון 'השבעת הקולמוס', אבל בכל ספרי המגידות אין אתה מוצא שגילויים נכתבים על-ידי קולמוס בהוראת 'מגיד', כלשון השגורה בפיו של ר' משה אבן מוסה. בס' 'המלאך' המשיב לר' יוסף טאיטאצק מוצא אתה על סוד הכתיבה בשני אופנים של גילויים מלמעלה, כתיבה ביד וכתיבה בלי יד ובלי קולמוס,⁶² אבל אין להוראה זו אותה המשמעות המדויקת.

הדעת נותנת שהיה עושה איזו פעולה בקולמוס. ידוע שסופר הכותב ספר תורה צריך, לפי קבלת האר"י, 'לקדש הקולמוס'. ר' משה זכות, ב'תיקוני ספר תורה' שלו, מורה כיצד לעשות זאת. ואלה דבריו:

התיקון הו' הוא קידוש הקולמוס וז"ס נפלא, והוא שיקח הקולמוס מתוקן לכתוב וישים ראשו בפיו ויגלגל אותו בריר הפה, ויאמר: כשם שזה הריר הוא טהור קודם צאתו מן הפה, ככה יהיה הקולמוס הלזה טהור, שאכתוב בו ס"ת הזה הקדוש והטהור... וכשיטבול הקולמוס בדיו יכין קולמוס בגי' אריאל, והוא הנשפע מאור העליון מאור הכבוד מרומז בדיו שחור... עכ"ל הרב. והנה נלע"ד להסביר טעם לנו' בענין הריר... שיכין להאיר בקנה שהוא יסוד אי' מהארת זוג הנשיקין שמשם סוד הקול שהוא שורש התורה.⁶³ כלום אין זה מסתבר שר' משה נ' מוסה סיגל לו דרך זו או כיצא בה כדי לזכות בגילויים ולהבין סתרי תורה? ואם אין הדבר יוצא מפורש מפיו, מוצא אתה אותו

60 כך אתה מוצא בס' 'שושן יסוד העולם' לר' יוסף ב"ר אליהו תירשום 'חותם שלמה הע"ה והם שמות' (מ' בניהו, 'ספר שושן יסוד העולם לרבי יוסף תירשום', טמירין, א [תשל"ב], סי' תקלד, עמ' רלב). וראה שם, סי' תקפה: 'חותמות לקשור בירכו' (עמ' רלד); 'חותם ובראשו כתוב בערבי מר' יצחק דמן עכו והוא לרות רעה ולשדים ולמזיקים וכו' (סי' תשנח, עמ' רלט); 'חותם גדול וכתר נורא' (סי' אלף יא, עמ' רמז).

61 כגון 'קולמוס אוריאל'. מועיל לכל מה שמועיל קולמוס הב"ה; 'קולמוס של הב"ה לכל דבר ולאבהה ולחן ולחסד ולשים שלום בין איש ואשה' (שם, סי' תכח, תלב, עמ' רכח ור' גם סי' תכט—תלא, תלג—תלו, תלט).

62 ר' לפי שעה ג' שלום, 'המגיד' של ר' יוסף טאיטאצק, ספונות, יא, עמ' פג—כה. 63 תיקוני ספר תורה, הדפיסם ר' יצחק צבע בסוף אם לבינה, בספר שנקרא בשם כולל 'שערי בינה', חלק ב, שאלוניקי תקע"ג, דף צט א. בהקשר זה שמא ראוי להביא גם את דברי ר' שלום בוזאגלו שכתב בשם האר"י: 'שקולמוס ה"ס אימא, גם ידוע שענין הכתיבה הוא בסוד חג'ת שהם בסוד הידים הכותבות, כמ"ש בכוונת ר"ה. ולפ"ז נבין שיסוד התבונה המתגלה שם הוא הקולמוס והוא נעש' מקנה שה"ס שם קנ"א אשר שם עם ארבע אותיותיו. א"נ מנוצה של כנ"ף קנ"א ע"ה [עם הכולל]. וכתב הרב ז"ל ששם קולמוס הוא אריאל העולה קולמוס. וארי"ה ע"ה גימטריא תר"ט' (מקדש מלך, כי תשא, דף קצג, ב. ד' אמשטרדם תק"י, דף קנה, א).

אומר מעין זה, שבעת שהיה כותב היה בוכה ומניח הדמעה בדיו וכותב (ראה למעלה).

קשר ברור בין הקולמוס ורוח הקודש ונבואה מוצא אתה בלשונו זה של ר' משה ׳ן מוֹסֶה :

ומי אמר לך כך ? לעולם שהגואל יבוא אף בתשובה ע"י יסורים. ורוח הקדש נוססה בי וששתי כעל כל הון בקולמוסי שעוסק בתורה לשמה תורת ה' תמימה. והקולמוס שעוסק בתורה לשמה פי' הפ' בזה האופן : תורת ה' כשתהיה תמימה, תורה לשמה, כאשר ציוני ה' אלהי, אז משיבת נפש מדרכי מיתה לדרכי חיים, כי העוסק בתורה לשמה נעשית לו סם חיים... וראה בעיניך כי לא תעבור מדברי קולמוסי שנתנבא ב' נבואות.⁶⁴

פעמים שרות הנבואה היתה שורה על קולמוסו מבלי שעשה ר' משה ׳ן מוֹסֶה כל פעולה. בפתיחה לשירי העלייה שלו העיד על עצמו : 'והקולמוס בלי ידיעתי ומחשבתי עשה בשירי ז'... וניבא וידע מה ניבא, ואנא תניא דמסייע ליה' (19א). רוצה לומר אחרי שנתגלו לו דברים באמצעות הקולמוס נפקחו עיניו ויכול היה להבינם ולאששם.

ר' משה ׳ן מוֹסֶה טיהר את נפשו והודה עם התורה וכל עיסוקו בה לא היה לשם כל פנייה אלא לשמה. תחושתו זאת אמורה מפיו גם בהקדמה לספרו 'עובר לסוחר'. ספר זה החל לחברו בהיותו בהפסקה :

היום הזה יום ר"ח חשון [תק"ו] בו ביום, ויהי בחצי הלילה נתעברה בו בקולמוסי רוח חדשה ונתקיים בי מ"ש [מקרא שכתוב] וביום השלישי יקימנו. וגמרת בדעתי אם יגזור ה' בחיים, בעזר המאציל העליון, לחדש דבר מה בש"ס בדרך העברה בעלמא... שע"י החידושים של התורה נשברת הקליפה גם בתר א', ר"ל קולמוסי אול בתר אין סוף ב"ה לסייעו בסיוע אלהי בעסק התורה לשמה. (22ב)

לא בכדי השתמש בתואר 'המאציל העליון', והריהו אומר בסוף דבריו במפורש שה' שם דברים בפי קולמוסו, ו'רוח חדשה' אין ספק שרוצה לומר מעין רוח הקודש. תורה לשמה היא לשון נרדפת לחכמת האמת. אפשר משום שבצד העיסוק בה אין פרנסה מצויה, הפך מחכמי הפשט שהציבור מעלה להם שכרם, ואולי משום שלדעתו היא המעלה העליונה של לימוד התורה. דומה שר' משה ׳ן מוֹסֶה נגרר אחרי דברי הרח"ו בהקדמה לס' 'עץ חיים' שדרש זאת על פי מאמרו של ר' מאיר : 'כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה... ומגלים לו רזי תורה ונעשה כנהר שאינו פוסק' (אבות ו, א). קולמוסו הוא העוסק בגילוי רזיה והוא המפרש לו סתרי הקבלה, אף הוא גורם שרוח הקודש תתנוסס בו.⁶⁵

64 אשת חיל, דף 119א. כיוצא בזה: 'וקולמוסי נתנבא וידע מה נתנבא' (שם, דף 121א). ובלשון זה ממש גם בדף 45 (ראה להלן, עמ' סג).

65 בהקשר זה עיין בדבריו שבהגהות ס' 'עץ חיים' (למעלה, עמ' נג) ובראש פיוט בקבלה שלא ידעו 'כי אם לבעל החוטם': 'ג מכילין דרחמי הם ירחמו עלי ועל כל חכמי ישראל העוסקים בתורה לשמה' (153א). וכן: 'ועתה בוא בני ברוך ה' ושמע

כוחו של הקולמוס נמשך מלמעלה, וה' הוא שמודיע לו תעלומות: 'ועוד יש לאלוה מלין בענין הנשמה איה"ב [אם יגזור ה' בחיים] כי הוא הנותן לקולמוס כח לעשות חיל, כי הוא יודע תעלומות לב, שתמיד עוסק בתורה לשמה סם חיים ותורת חסד א"ח תתפ' על נשמת ב"ת.⁶⁶ לשון אחרת: 'ואחר העיון מצאתי און לי משער המוחין... וששתי כעל כל הון שקולמוסא דאבן מוסא יפה את רעיתי כתרצה'.⁶⁷

במרן דיברה המשנה, קולה היה מתנגן בפיו והיה שומע אותה ממלמלת. כאן הקולמוס אומר וכותב ואין לאדוניו שליטה עליו אלא ר' משה נ' מוסה סר למשמעתו ורושם את דבריו. רוצה לומר הקולמוס מוסר לו את הגילוי וידידו שלו כותבות. כך אתה מוצא אצלו את הלשונות 'אמר הקולמוס', 'דברי הקולמוס'. ראוי להביא קטע זה הנקשר עם המובאה שלמעלה: 'אמר הקולמוס: עזרי מעם ה' או"א [אלהינו ואלהי אבותינו] עושה שמים וארץ זו', כי כל העוסק בתורה לשמה נעשית לו סם חיים והוא יתן גבריאל, ע"ה רנ"ב סוד הנקבה';⁶⁸ 'זוה הוא פשט הענין, כי מה שאמ' הקולמוס לעיל הוא דרך רמז';⁶⁹ 'הקולמוס אמר בעת הזאת... כנודע לידועי חן';⁷⁰ 'יש סוד נכמס בזה... ואני אגלה לך סוד זה... ע"כ דברי הקולמוס';⁷¹ 'ע"כ הגיע הקולמוס בדרך צדקה';⁷² הוא השער הנקרא בשם זה. ולפעמים הוא מביאו כמי שמעתיק דבריו: 'אמר הסוחר כן אמר הקולמוס';⁷³ 'ואגב ריהטא דיבר הקולמוס בכבוד התורה';⁷⁴ אף לשון נראה לי מצויה בפי הקולמוס. אחרי שיוכיר מה שכתב בספרו 'בסוד אדכרנא ההוא יומא דתלגא דאזדרעו

דברי קולמוסי, כי בתחלת פ' א' באשת חיל זו של דרך ים סוף, אמרתי אני בלבי לבעל החוטם אני מתפלל לבעל החוטם אני מתחנן שיסייעני על דבר כבוד שמו לכתוב בא"ח זו מאמר א' מכל מס' מהש"ס, מים שאין להם סוף, וכן היה. ונפש עמל עמלה לו, הוספת מים הוספת קמח תוספת טובה מא' א' מהש"ס ירושלמי מכל המ' הכתובות בע"י [בעין יעקב]. וידעתי בני ידעתי כי תמיד עוסק קולמוסי בתורה לשמה וה' מסייעו על דבר כבוד שמו, ורחמנא ליבא בעי' (אשת חיל, דף 57ב). גם בסיפור החלום על האר"י יאמר: 'ושלום רב לעוסקים בתורה לשמה העיר אשר ה' שמה, ימין ה' רוממה'. וביחלו להדפיס ספרי אביו אמר, שאם יזכה לכך יעשה 'יומא טבא לרבנן סבוראי העוסקים בתורה לשמה חכמת הקבלה' (ראה פירושו לשיר על האר"י, סוף בית טו, במאמר הנזכר לעיל, הערה 5). וראה הגהותיו לס' 'עץ חיים', דף 22א—ב. שם, דף 117א.

67 הגהות עץ חיים, דף 43א.

68 עובר לסוחר, דף 30א. ודבריו טובים על דברי הגמרא יומא עז, ב: 'עמד גבריאל מאחורי הפרגוד ואמר... נשותיהן של תלמידי חכמים שמגדדות שינה בעולם הזה וזוכות לעולם הבא'.

69 שם, דף 18א.

70 שם, דף 3ב.

71 אשת חיל, דף 64א. וראה לעיל המובאה בשלמותה.

72 שם, דף 109ב.

73 עובר לסוחר, דף 37א.

74 אשת חיל, דף 92ב.

פולין לנ"ב עיבר, כתוב: 'וכעת נ"ל הקולמוס דתלג חיוור בעתיקא שכולו רחמים גמורים וזהו לבושיה כתלג חיוור, כתר לבוש לא"ס'.⁷⁵ הקולמוס אף מדבר ומתריע על מצב הדור:

בעטרה שעטרה לו אמו... ב' עטרות מ"ת וסימנא מילתא היא נוטריקון מתן תורה, מת שאין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, ובזמן הזה כתר תורה שפל עד העופר ומת ול"ל [ולעתיד לבא] תקרא ת"ם נוטריקון תורת משה, תורה תמימה, כי אז יהיה כתר תורה תם עונג בת ציון, והקולמוס הוא המדבר מרוב עלבון, ה' יעשה למענו ועל דבר קדשו יעזרנו אכי"ר. ועוד ענין המשכן או ענין המילואים או ענין תכלת וארגמן השתא ששם פסק בנתים מ"מ תלת. ודי בעת הזאת.⁷⁶

פעמים שיש דו-שיח בין הקולמוס לבין בעליו: 'הקולמוס פתח בש"ס, וא"ל [ואמרת לי: פסוק לי פסוק]. ענה ואמר: וה' ברכ את אברהם בכל, בבתרא פ"ק דף י"ו ע"ב.⁷⁷ ויש שהם נושאים ונותנים ביניהם: 'הקולמוס לבו נוקפו מאי קמ"ל בזה. ואומר אני מעשי למלך, דהא קמ"ל... שעיקר האדם וקיומו להיותו אדם שלם אינו אלא באשה.⁷⁸ ר' משה נ' מוסה היה, אפוא, מדובב את הקולמוס ולפעמים גם מכון אותו.⁷⁹ בס' 'אשת חיל' פונה ר' משה נ' מוסה אל הקולמוס ומבקשו לפתוח את פיו ולגלות לו רזים או שהוא משתיקו וקורא לו לחזור לאחוריו. לעניין הראשון:

בטח לב בעלה שתמיד שלל, שפי' רוח, לא יחסר, דהפוך בה והפוך בה וכולא בה וסובלת כל הפירושים. והיום תבין בה מה שלא הבנת אתמול ואלו ואלו דא"ת [דברי אלהים חיים]. וכל הפי' סובלת התורה, משא"כ [מה שאין כן] תורת האומות שלא תתפ' [רש] כ"א [כי אם] פי' א'. ואמר: מי יתן שתמצא, ר"ל מתפלל על ביאת הגואל שיגלה לנו ה' דברים הסתומים והנעלמים ממנו היום הזה, והיום ההוא השער הסגור יפתח ומלאה הארץ דעה. ולפי שקראתי לדרך זה דרך הרוח, שהוא דרך הנבואה, ואז"ל: אע"פ שניטלה נבואה מן הנביאים מן החכמים לא ניטלה,⁸⁰ אדבר כאן בכבוד התורה איה"ב [אם יגזור ה' בחיים]. פתח פומך וינהרון מילך קולמוסי העוסק בתורה לשמה. (193ב)

ומביא דברי הלכה מן התלמוד והרמב"ם ושולחן ערוך. וכמה דפים קודם לכן בא משפט זה: 'תוב לאתריך קולמוסא דאבן מוסה' (189ב), ללא הקשר ומובן. ואחר-כך: 'קולמוסי ולבי הם המדברים, כי יש בהם דברים נסתרים, ואקוה ואחזור ואקוה, ואם יתמהמה אחכה לו לרפאות לב נשברים, ויפקח עינים עורים, בכשויות

75 עובר לסוחר, דף 341.

76 אשת חיל, דף 39.

77 שם, דף 65א.

78 שם, דף 40ב.

79 אבל לא תמיד כך. ראה למעלה, עמ' ס.

80 בבא בתרא יב ע"א.

מוציא אסירים' (190א). דומה שכאן פעולת שניהם, קולמוסו והוא. ר' משה ו' מוסה מבליג וכובש עצמו לבל יגלה נסתרות שבפניו הן נגלות עד שהשעה תהיה כשרה לכך, כנראה בזמן הגאולה. כיוצא בזה הוא מזהיר את קולמוסו בתוכחתו לדייני זמנו: 'קולמוס קולמוס חזור לאחוריד כי לא עת האספ' המקנה, עד יערה ה' עלינו רוח ממרום'.⁸¹

קולמוסו בקי בכל מכמני תורת ישראל; הוא מעיין ומפרש, וכך ידמהו ר' משה ו' מוסה:

אמר הסוחר קולמוסי דומה לסוחר כותי שמוכר פרקמטיא שלו ומחזר על הלוקח להוסיף לו פרוטה משלו. כך קולמוסי בתחלה פרפראות ואח"ך מקראות ואח"ך נסתרות. שיר המעלות לשלמה, מלך שהשלום שלו,⁸² בינה אמר דוד סוד המ' דאצי' שיר מצד הדין שיר דלויים, אע"פ שיש לי מעלה ממוחי הבינה עדין יש אחיזה לחיצונים, אם ה', אבא, לא יבנה בית, מ', ה' בחכמה יסד ארץ, בחכמה יבנה בית, אבא יסד ברתא, שוא עמלו בוניו בו... ואם ה' אימא לא ישמור עיר, בסוד החותם, שוא שקד שומר שהוא זעיר.⁸³ והוא ממשיך להסביר זאת בהרחבה בדרך הקבלה. כיוצא בזה הוא כותב: 'ומהאי טעמא נק' הת"ח אשת חיל. וקולמוסי ניבא וידע מה ניבא שדרש אשת חיל על הת"ח, שעל התורה פשיטא זה נאמר במ"א [במקום אחר] בהדיה שהתורה נק' א"ח. אך הת"ח בעצמו קולמוסי אמר לי שגם הת"ח יקרא בשם א"ח. ויגע ומצא שכ"כ הש"ס'.⁸⁴

על עיונו של הקולמוס אתה שומע גם מדבריו אלה: 'יידוע תדע כי קולמוסי עוסק בתורה לשמה, ואחר שיכתוב מה שעלה במצודתו יבקש באמתחות הספרים. ואשא עיני ואראה שהרב הגדול כמה"ר חיים אבולעפייא תנצב"ה נתעורר בלשון התו' — — — ואחר העיון ראיתי שיש מי שתירץ... מה שתירץ קולמוסי, ע"ש בס' מקראי קדש. וששתי כעל כל הון'.⁸⁵ כאן הזהות בין הקולמוס ור' משה ו' מוסה היא ברורה עד כדי כך, ששתי האישויות מיטשטשות.

הגילויים שימחותו והלהיבוהו. דומה שחש שהוא הולך ועולה במעלות התורה. בהגהה לדברי האר"י שכתבה במצרים בהיותו שרוי ב'הפסקה גדולה' ביום שיש פרשת יתרו תק"י בשעה העשירית, כלומר לקראת סוף 'ההפסקה', הוא מזהיר מי שאינו עוסק בתורה לשמה שלא יעסוק בספר ואם יעסוק 'לא ינקה חי', ואת דבריו חתם כך: 'וזאת חתימת אות בריתי קדש הרמב"ם ס"ט'.⁸⁶ הסבר לראשי-התיבות מצוי בראש דבריו: כתבתי זה... בהפסקה גדולה... אני הרמב"ם, פי' ה'נשבר ר'וח

81 ר' להלן, עמ' סח.

82 תהלים, מזמור כז. ועיין במדבר רבה יב, ד.

82 תהלים, מזמור קכז. ועיין במדבר רבה יב, ד.

84 אשת חיל, דף 45א.

85 אשת חיל, דף 57א—ב. הוא מביא מספרו של ר' חיים אבולעפייא 'מקראי קדש' (איזמיר תפ"ט), דף קכד, א—קכה, ב.

86 ראה למעלה, עמ' נט.

מ'שה אב'ן מ'וסה, המאור הקטן נר המערבי'. אף במקום אחר שבו יאמר שהאר"י למד מפי אליהו, כתב: 'והעוסק בתורה לשמה נעשית לו סם חיים ומגלית לו רזי תורה וכל רז לא אניס ליה. וה' יאיר עינינו ויערה עלינו רוח ממרום. אני המגיה הרמב"ם'⁸⁷ ואין ספק שהתכוון על עצמו, שרזים מתגלים לו והוא זוכה לרוח הקודש. אבל כאן הוא מפרש את פשר כינויו ככינויו של הראש והראשון לחכמי ישראל: 'פי' הנשבר רוח משה בן מוסה. אבן מאס"ו הבונים היתה לראש פנה, מלכה ותרצה. ודי למבין'. באופן בלתי מודע ייחס ר' משה 'ן מוסה לעצמו גם תוארו של הרמב"ם 'הנר המערבי', וזה לעומת ר' ברוך צ'אני, שהוא מכנהו הנר המזרחי: 'ולזה אני מסכים הנר המערבי הרמב"ם'⁸⁸.

חתימתו בצורתה זו אינה אלא במקום שאתה מוצא שהוא מחדש דבר שלדעתו הוא חשוב, כלומר בתחושת ההתעלות. ואכן לשיא הגיע בספרו 'אשת חיל'; אחר שכתב שקולמוסו ניבא שתי נבואות, אמר: 'והמאור הגדול הרמב"ם אשר שמי בקרבו אני הנשבר ר' משה ב'ן מ'וסה הסכים לדעתי בסברה א'⁸⁹. משל היה בזמנו ובדרגתו. אמת שבפענוח ראשי התיבות הוסיף מלים שיש בהן קורטוב של צניעות: 'הנשבר רוח', 'המאור הקטן', אך אין בכך כלל כדי לעמעם את הרוח הגבוהה שפיעמה בו בהיותו שרוי ב'הפסקה' וכשנתגלו לו פירושים לדברי קבלה, ולא לחינם נהג לציין את היום והשעה.

מעתה חלה עלינו חובת בירור השאלה: כלום באו הגילויים לר' משה 'ן מוסה אך ורק לשם הבנת סתרי הקבלה, או נועדו גם לכוון את מעשיו, וכלום היתה להם השפעה על אורחות חייו? דומה שמעשים שעשה כווננו על-ידי הכוח הזה. עלייתו לארץ-ישראל לא באה אלא אחרי החלום שבו נתגלה לו האר"י והשביעו על כך. גם נסיעתו ממקום למקום נפעלה שלא ממחשבתו בלבד, ותעיד על כך הלשון: 'הנה לא ינום ולא יישן העירני בצאתי מעיר תלמסאן לחזור לעיר ארג"ל'⁹⁰. לשון כיוצא בזה אתה מוצא לרוב לאו דווקא בהקשר של השפעה מלמעלה; ברם, דומה שלגבי ר' משה 'ן מוסה המשמעות היא כפשוטה.

ה ק ב ל ה

עיקר עיסוקו של ר' משה אבן מוסה היה בקבלה, שהיא לדעתו הדרגה העליונה של לימוד התורה. בספרו 'עובר לסוחר' הוא עוסק בוויכוח הידוע אם תורת הנסתר עדיפה על תורת הנגלה.⁹¹ אף בספרו 'אשת חיל' הוא נזקק לנושא זה, ודבריו

87 הגהות עץ חיים, דף 95א. ועיין גם חתימתו להלן, מקורות, טז, עמ' קכג.
88 הגהות עץ חיים, דף 212א. 89 אשת חיל, דף 119ב. 90 דיוואן, דף 108א.
91 עובר לסוחר, מדף 37א ועד סוף הספר (46א). במקורות שלהלן יובאו דבריו שבדפים 42א–44א, שבהם הוויכוח הוא מרוכז וסדור. ראוי להעיר על הקבלות מעניינות בדבריו לדעתו של רמח"ל. ראה: מ' בניהו, רמח"ל וחוגו, כתביהם בקבלה (בדפוס). ושניהם נוקטים לשון 'אין סוף ברוך הוא'.

כתובים בנעימות שונות.⁹² מה ששנו חכמים 'ולעולם הוי רץ למשנה' (בבא מציעא לג ע"א) לדעתו אין כוונתם אלא 'למשנה העליונה, מ' דאצילות, ששם הקבלה, שאותיות משנה הם אותיות נשמה'. ואומר: 'שאל יעלה על שכלך שמשנה זו היא משנת היצירה, אלא משנת האצי' שהיא נשמת כל העולמות סוד הקבלה'. גדולה, אפוא, מעלתה של הקבלה מן הגמרא, שהגמרא היא מעולם הבריאה, 'משם יצאו כל הסיגים' ושם הקליפות, מה שאין כן עולם האצילות, שהיא הדרגה העליונה אחרי הברור.

העסק בתלמוד רובו רע:

ולעולם הוי, הוי ואבוי, רץ למשנה יותר מן הגמרא, שהבריאה רובה טוב אבל היצירה חציה טוב וחציה רע. והוי רץ, בהסתלקות היסוד שהוא יורה כחץ, הא גופא קשיא, הא לחמא עניא, סוד העשיה, מ' המקנת בעשיה כולה קשיא, רובה רע, סוד הקושיות שהם הקליפות, וגוף העשיה כולו קשיא,

שרובו רע ואולינן בתר רובא.⁹³

כשהיה האר"י מעיין בגמרא היה מקשה בכוח עד שהיה מזיע.⁹⁴ 'הרי שתלמוד בבלי יש בו תורה של רשעות, שהם הקושיות, שה"ס הקליפות. ומהאי טעמא אמרו בפ' זה בורר בסנהדרין: במחשכים הושיבני, א"ר ירמיה זה תלמודה של בבל,⁹⁵ שתלמוד בבלי יש בו סוד החשך שהם הקליפות'.⁹⁶ ר' משה נ' מוסה גולש אל מעבר לדברי הרח"ו בס' 'עץ חיים', מחריף את דבריו ומוציאם מכוונתם והביטוי 'תורה של רשעות' אינו מצוי אלא אצלו. הוא מפתח תורה שהשבתאים דרשוה

92 ראה בייחוד דפים 48–64א.

93 עובר לסוחר, דף 38ב, ולהלן עמ' סז.

94 ר' משה נ' מוסה מביא דברי הרח"ו אלה (אשת חיל, דף 48ב) על-פי ספרו של ר' עמנואל חי ריקן, משנת חסידים.

95 סנהדרין, דף עז ע"ב.

96 וראה דברי ר' שלום בוזאגלו בפ' לזוהר בלק, דף קפת, א: 'שכאשר הוא [האר"י] ז"ל היה לומד ההלכה ומפלפל היה יגיע ומזיע לשבר כח הקליפה. והענין הוא כי התלמוד ה"ס שכינה בגלות, ולכן עליו נדרש פ' במחשכים הושיבני. ואמר' ז"ל: מיום שחרב בה"מ אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, דווקא בזמן החרבן, על כי ירדו הניצוצות לחיצונים וצריך לשבר כח הקליפה בהחליש כח הגוף החומרי שנמשך ממנה כדי להעלות הניצוצות. והוא ע"ד גלות מצרים בחומר ובלבנים ודבר זה מבואר בזוהר ובתיקונים, שבתירון הקושיות מסיר ומבדיל הקש והתבן מן החטה שנשארת סלת נקייה, וה"ס אותם הניצוצות שמתקן ונבדלת הקליפה ממנו. ואם בהלכה צריכה יגיעה כ"ש כשיהיה העסק באיזה קושיא בדבר החיצונים, שכאשר תתורץ יתברר ויסתלק איזה ניצוץ מהם עד שלכן הם מתעוררים נגד העוסקים בעניינם' (מקדש מלך, במדבר, אמשטרדם תק"י, דף ק, ב). ר' שלום בוזאגלו מביא גם דברי הרח"ו בס' הליקוטים 'כי קבלה באצילות, ותלמוד שהוא פ' המשנה בבריאה, ומשנה ואגדה ומדרש ומימרות של האמוראים שאינם פ' המשנה ביצירה. ומקרא בעשייה. והכוונה שבאצילות יש שם אפי' הקבלה כ"ש האחרים, והבריאה חסר הקבלה לבד, וביצירה חסר הקבלה והתלמוד, ובעשייה יש מקרא לבד' (שם, דף עא, א). ועיין גם בספרו כסא מלך, אמשטרדם תקכ"ח, דף קג, א.

לביטול תורה דבריא שהיא ההלכה ולהצדיק את מעשיו של שבתי צבי שהמיר דתו ונכנס לקליפות. אלא שר' משה אבן מוסה הולך בכיוון אחר לגמרי, וכל כוונתו להעמיד את תורת הקבלה בראש החשיבות של לימוד התורה, וספק הוא אם כתבי נתן העזתי והשבתאים היו נושרים מחיקו. בידו נמצאו ספריו של ר' מאיר ביקיאים וס' 'חמדת ימים'. הוא לא עמד על טיבם השבתאי אלא תמה על תורות שלא מצא להן אחיזה בכתבי האר"י.

הדמיון בהתפתחות הרעיונית שבין שיטת ר' משה נ' מוסה לשיטת השבתאיות ראוי לתת עליו את הדעת. נביא מקצת דברים שלו בס' אשת חיל :

ו"ש שא"ח [וזה שאמרו שאשת חיל] שהוא הת"ח, צופיה הליכות בני ביתה, שהלכו אחרי אלהים אחרים ועשו את העגל, ותורה של אשת רשעות לא תאכל, שכתב הראב"ע, ולחם אשת עצלות. ובמדרש אמרו א"ת [אל תקרי] עצלות אלא רשעות...⁹⁷ כמו בניה שהם בעלי התלמוד, שהם בני מרע"ה שהוא רב לכל העולם כולו... ויאשרוה, שאמרו פעמים שביטולה של תורה הוא יסודה. בעלה, הקב"ה, ויהללה, שא"ל למרע"ה ישר כחך ששברת... וז"ש אשת חיל שהיא הנשמה הקדושה, צופיה הליכות בני ביתה שהם בעלי התלמוד, והילכות כתיב ותורה של עצלות לא תאכל אלא בכל יום שונה הלכות, כמו בניה בעלי הש"ס שנק' בנאים ויאשרוה, שאמרו מובטח לו שהוא בן העה"ב... שא"ח שהיא כ"י [כנסת ישראל] צופיה הליכות בה"מ [בית המדרש] וצופיה הליכות בה"מ, חד גריס ולא דייק וחד דייק ולא גריס.⁹⁸ והדין הוא תורה שיש בה רשעות לא תאכל, דהא נ"מ חורבא.⁹⁹

חשובים בייחוד 'דברי הקולמוס' שלו על 'בית שמאי ובית הלל שנחלקו ויצאה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלהים חיים':¹⁰⁰

נודע בשערים בעלה הקב"ה, בשבתו עם זקני ארץ העליונה, כי יש סוד נכמס בזה שאמר הריטב"א.¹⁰¹ ואני אגלה לך סוד זה, כי גם את זה לעומת זה עשה האלהים. וכל הפרצופים שיש בקדושה יש בקליפה, וכשהיו העולמות מתוקנים היה הטוב נפרד מן הרע ולא קרב זה אל זה ועץ החיים ממנו תאכל. וכשנתערב טוב ברע עץ הדעת והקליפה יונקת מהקדושה יותר מכדי חיותה, מוכרח תהיה ההכרעה ע"י התחתונים והכל היה גלוי וצפוי לפניו. וע"כ אף בזמן התיקון, בימי שלמה שהיתה השכינה פנים בפנים לבנה במילואה והיתה יונקת יניקה תמה משע"ה נהורין, היתה ההכרעה ע"י התחתונים ע"ש [על שם] העתיד, שכן היה שנחבר בית אלהינו. ול"ל [ולעתיד לבא] כשיבנה ב"ה ב"ב אכ"ר תהיה ההכרעה ע"י העליונים, קרח

97 לא ידעתי היכן נמצא מאמר זה.

98 בבא בתרא כא ע"א.

99 אשת חיל, דף 49ב.

100 עירובין יג ע"ב.

101 ראה דבריו ב'עין יעקב', שם.

הוא טהור הוא, ובלע המות לנצח ושוד מלכים תינקי ובהרת בחיים. ודי למבין. ובזמן הזה ההלכה כהלל סוד החסדים. ול"ל ההלכה כשמאי סוד הגבורות שיהיו ממותקות. ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים. ע"כ דברי הקולמוס.¹⁰²

הדעה שלעיתיד לבוא הלכה כבית שמאי אינה חידוש של ר' משה נ' מוסה. כבר לפניו אמרה המקובל ר' משה בן מנחם גראף מפראג: 'בזמן הזה הוא הלכה כבית הלל מפני שהעולם מתנהג על פי החסד... אבל לעתיד יהי' הלכה כב"ש. כמו כן הרשב"י, לפי הרוב אין הלכה כרשב"י בגמרא לפי שאין העולם ראוי לכך בזמן הזה.¹⁰³ השבתאים הירבו להשתמש בספר זה ויש בו דעות חדשות שאינן על-פי קבלת האר"י אלא פיתוח רעיונות והרחבתם. ר' משה נ' מוסה עיין בו ואף חש בסטיותיו מקבלת האר"י ודחה את דבריו.¹⁰⁴ אפשר שדברים שקרא בס' 'ויקהל משה' ונשתמרו במוחו חזרו ויצאו מנוסחים מתחת קולמוסו.

ר' משה נ' מוסה יוצא חוצץ נגד נטיית בני דורו לעסוק בלימוד הגמרא וההלכה ולהתרחק מן הקבלה. וכך הוא כותב: 'ות"ח... שגגות נעשות להם כזדונות, שזה שאינם עוסקים בחכמת הקבלה הוא שוגג בעיניהם והוא עון פלילי שמונע השפעת מירשאל'. לדבריו חכמי הפשט הם שונאים את חכמת האמת, ובפירושו ל'אשת חיל' יאמר: 'אמר הכותב כאן אדבר עמך בקיצור נמרץ, כי החכמה הזאת היא שנואה בעיני חכמי הדור הרע הזה וכל א' לדרכו פנו ותהי האמת נעדרת'.¹⁰⁵ הוא מכנה את החכמים שאינם עוסקים בחכמת האמת בכינויים משפילים וקורא להם אוילים ופושעים.¹⁰⁶

העסק בגמרא עמו כישלון וחטא, שהתלמוד 'היא מדה גדולה שאין למעלה ממנה להטיב ואף להרע ג"כ. הוי זהיר ששגגת תלמוד, אם שגית בהוראה, עולה זדון'. אבל השוגה בעיסוקו בקבלה אין עליו תרעומת. בזה חידש ר' משה נ' מוסה חידוש גדול, שכן הרבה הזהירות הזהירו חכמים לנכנס לפרדס הקבלה לבל ייכשל ויקצץ בנטיעות. ר' משה נ' מוסה יורה בבעלי סברה זו את חצי זעמו. ולא זו בלבד אלא שלא רק שאין איסור לעמי הארץ לעסוק בקבלה, אלא אדרבה רצוי הוא להם ומועיל. ברם, עמדתו זאת איננה עקבית ובדונו במעמד הפשט והקבלה בלימוד התורה יכתוב שבטרם יעסוק האדם בקבלה עליו להיות בקי במקרא, במשנה ובגמרא: כמנהגינו בזמן הזה שמערבים מקרא ומשנה וגמרא בזמן א', דגירסא דינקותא לא תשכח מפי זרעו, והרבה עשו כן ועלתה בידם... ואח"ך דוקא

102 אשת חיל, דף 64א.

103 ויקהל משה, דעסוי תנ"ט, דף נד, א. והעירני מר יהושע מונדשיין שר' שלום בוזאגלא מביא זאת בשם האר"י (מקדש מלך, על זוהר בראשית יז ע"ב, אמשטרדם תק"י, דף עא, ב).

104 ראה להלן.

105 אשת חיל, דף 127א.

106 ל"ב רשעים כמעט בחסר ל"ב ימותו... תועבת ה' עקשי ל"ב ונעוה ל"ב יהיה לבון, הדוחק ואינו עוסק בחכמת הקבלה ועבד אויל לחכם ל"ב העוסק בחכמת הקבלה' (בסוף פ' לשיר על האר"י). ראה מ' בניהו, 'שירים על האר"י' (לעיל, הערה 5).

קאמר דרוש וקבל שכר, עסוק בעסק חכמת הקבלה, וחכמה זו אין האדם לומדה עד שימלא כריסו בשר ויין מקרא ומשנה וגמרא ויהיה בעל מ"ט [מעשים טובים], אז יש לו רשות לטייל בפרדס הגסטרות לה' אלהינו ולדרוש במופלא ובמכוסה, כמ"ש כל הפוסקים וה' לפניכם ומלכם בראשם הרב האר"י ז"ל.¹⁰⁷

חכמי ההלכה שעוסקים אך ורק בה אינם עושים זאת אלא משום רדיפת בצע ותועלת,¹⁰⁸ שהקהילות מעלות לרבני הקהילות ולדיינים שכר הרבה והציבור מייקר אותם ומכבדם, ואף מעמד השוחטים והחזנים יפה:

אל תתאו למטעמותיו והוא לחם כזבים.¹⁰⁹ ר"ל לפי זה תורת כזבים שאין לת"ח זה כי אם כרס וזקן, חצי רבן, וכדייני הדור הרע הזה שכמה דיינים יש בכל עיר ועיר אשר לא ידעו בן ימינם לשמאלם ובהמה רבה, והם בראש מרומים עלי קרת, ובנו להם שם, שמות הבעלים. אוי להם אוי לנפשם. קולמוס קולמוס חזור לאחוריק כי לא עת האסף המקנה עד יערה עלינו רוח ממרום.¹¹⁰

לעומת בעלי ההלכה ששפר עליהם חלקם אין איש שם על לבו מצבם של בעלי הקבלה, אין מספקים להם צורכיהם והם מעונים ומושפלים, רעבים ללחם ונודדים. משום כך רבו ראשי ישיבות שלא לצורך וללא תועלת:

כי צר לי מאד... שבקו כולה עלמא מתניתין שהיא מ' דאצי' סוד הקבלה ואולו בתר גמרא... הדור הרע הזה אינם עוסקים כי אם כל אחד להיות שורר בביתו ויבא הביתה לעשות מלאכתו, מלאכתו ממש להנאתו ולטובתו... היכן עיני העדה חרובי קרתא להעלותם ראשונה במלכות לקנות שם, וכסף הרבו להם וזהב עשו לבעל התורה... ודונו דייני דינא רבא ודינא זוטא ודון מינה ומינה דאולי בתר דינא דממונא לתת להם פרס מבית המלך... מנה אחת אפים. ואנשי אמת שונאי בצע הגיעו לעונת הפרוטות שנים עשר פרוטות בכל יום איש ואשתו... והפרנסים פריצים לא עושים ולא מעשים... וראשי ישיבות ראשי סנהדראות הלוך וגדל עד כי גדל מאד, הרצים בסוסים המטהרים והמתקדשים, ובעיניהם כקוצים העוסקים

107 אשת חיל, דף 172א. וראה להלן, עמ' סט.

108 גם בהקדמה לשיר על האר"י יאמר: 'כל א' עוסק במלאכתו שלא לשמה והניחו תורת ה' מושלכת בעפר', והוא קורא עליהם 'עם סכל ואין ל"ב'.

109 משלי כג: ג.

110 אשת חיל, דף 52א. ביסודו של דבר מוסבים דבריו על תלמידי חכמים שלא למדו ושלא שימשו כל צורכם והם מורים שלא כהלכה ומכשילים את הרבים. אבל הדבר בותק מהקשר זה ותפס לו מעמד לעצמו. אכן יש בדבריו גם לשונות אלה: 'ווי"ש אשת חיל, שהוא רב העיר הממונה על חיל עם ישראל. צופיה הילכות ביתה... זו תורה... צופיה הליכות רוב בני ביתה ורובם ככולם, שאם יוכלו כולם להלוך הילוך א' הנה מה טוב; ותורה של עצלות לא תאכל וגזירתה גזירתה ותקנתה, ואם לאו ותורה של רשעות לא תאכל, אחר שאין רוב הציבור יכולים לעמוד באותה גזירה' (שם, דף 52ב—53א).

בפרדסים, העומדים בין ההדסים, כי חכמת הקבלה אולא ונתדלדלא סורה וגולה.¹¹¹

בעניין זה כבר קדמו הרח"ו, שכך כתב בהקדמה לס' 'עץ חיים': 'ובפרט בזמנינו זה בעו"ה אשר התורה נעשית קרדום לחתוך בה אצל קצת בעלי תורה אשר עסקם בתורה ע"מ לק"פ [על מנת לקבל פרס] והספקות יתירות וגם להיותם מכלל ראשי ישיבות ודיני סנהדראות להיות שמם וריחם נודף בכל הארץ ודומים במעשיהם לאנשי דור הפלגה'. ברם, גם כאן יש הפלגה רבה בדבריו של ר' משה ו' מוסה, כנראה על פי מה שראה בדורו.¹¹² דומה שהוא עצמו נכווה בשל כך ויש בדבריו קובלנא וזעקה נגד ראשי הקהל שהוניחוהו לנפשו עני ואומלל: 'ועדת עריצים בקשו נפשי לכל חפציהם... וגם דמי הגה נדרש כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה'. דבריו אלה נכתבו בעיר אלג'יר אבל נראה שאין הם מכוונים דווקא לעיר זו ותלונתו היא על הליגורנזים שבתוניס. מסתבר שהשנאה למקובלים ולקבלה היתה נחלתם ואילו המוסתערבים דבקו בקבלה.

הוויכוח על לימוד הקבלה ומעמדה של הקבלה בסולם הערכים של תורת ישראל קדום הוא וחזר וניערר בעוצמה רבה בסיבתה של התנועה השבתאית. והנה בשעה שלימוד הקבלה נתרבה ונתעצמה השפעתה ותפסה מקום נכבד בסדר העבודה של בית ישראל, דווקא אז זועקים העוסקים בגסתרות על מיעוט לומדיה. אי-אחת יכול לומר אלא שאמרו דבריהם כנגד אותם חכמים שביקשו לבלום התפשטותה של הקבלה והפיכתה לנחלת כל העם מחשש שגם מי שלא הכין עצמו לכך מבחינת העיון ולא הכשיר את נפשו ללימודה יעסוק בה ויימצא מקצץ בנטיעות. תנאים על גבי תנאים הערימו על הרוצה לעסוק בתורת הנסתר וכדי להרים מכשול מדרך המבקש ללימוד קבלה יצאו מקובלים שעיקר עיונם בנסתר בכתבי הגנה חריפים על לימוד הקבלה. אלמלא כך כיצד יכול אתה להסביר את דברי הרח"ו שהובאו למעלה ופולמוסו של ר' אברהם מיראנדה משאלוניקי שלדבריו לא בא לכלל זה אלא בראותו 'שחכמי הדור ותלמידי חכמים אינם מטים און כלל לכל דברי הזוהר ואף אם ילמדום לא יעשו בהם רושם כלל'.¹¹³ והדברים נאמרו בעת שהמתנגדים היו מתי מעט, קולם היה קול ענות חלושה, שנחלש וירד. כוונתו היתה, אפוא, לחכמים שאין כל מעיינם בזוהר ובקבלה, אוחזים הם גם בהם אבל אינם שמים אותם עיקר בלימודיהם.

אפשר שגם ר' משה ו' מוסה תפש הרבה ודרש לקבלה כמה מונים כנגד כל שאר מקצועות התורה. ברי, שבמקומות שבהם התגורר לא דחו את הקבלה ולא התנגדו אליה, אלא הוא קינא לה קנאה גדולה, קנאה של מעמד וחשיבות להעמידה כראש ועיקר לתורת ישראל, שבה תלויים גורלו של עם ישראל וגאולתו.¹¹⁴ מבחינת

111 ראה להלן, מקורות, טו, עמ' קטז.

112 עיין גם דבריו של ר' משה ב"ר מנחם גראף בספרו 'ויקהל משה', דעסוי תנ"ט, בייחוד בדף יב, ד ואילך.

113 מ' בניהו, התנועה השבתאית ביוון, ירושלים תשל"ג, עמ' קפא—קפד.

114 כל השפע היורד לישראל הוא מכוח לימוד הקבלה. הקבלה מצילה את ישראל מן

העמדת חכמי האמת כנגד חכמי הפשט הוא קיצוני יותר מכל בני דורו וקודמיו, ודומה שלא הגיעו להריפות דבריו אלא דברי בעל 'רעיא מהימנא' על שתי בחינות התורה, עץ הדעת טוב ורע – התלמוד, ועץ החיים – הקבלה, ור' שלמה לבית טוריאלי מחכמי המגורשים בצפת, שהמשיך המשך אסכטולוגי של רעיונותיו של בעל 'רעיא מהימנא' בזמן פריחת הקבלה, וכתב בהעזה רבה, שהמשיח עתיד לשלוט על בעלי הפשט והתלמוד אבל בעלי הקבלה לא יהיו משועבדים למלך המשיח.¹¹⁵

דומה שפולמוסו של ר' משה אבן מוסה אין בו דבר מתוצאותיה של התנועה השבתאית ומספחיה אלא כולו על טהרת הרעיון ויסודו במצב ההיסטורי שבו הוא והמקובלים חבריו נמצאו בתוניס ובאלג'יר. שוב אין אנו שומעים הנימוקים שאין לעסוק בקבלה ב'ארץ העמים', שהיא טמאה ואווירה מטמא, ולא שאין מי שיורה ושראו לסמוך עליו אף לא גילו של הלומד. כנראה שהללו כבר היו בבחינת מאן דכר שמייהו, אבל יחיד הוא שכותב להלעיט דברי זוהר וקבלה גם לעמי הארץ.¹¹⁶ בזה רחוקה עמדתו גם ממקנאי קנאתה של הקבלה הגדולים.

התפשטות קבלת האר"י בצפון אפריקה

דברים שנאמרו למעלה דומה שיש בהם כדי ללמד על דרך התפשטותה של קבלת האר"י בצפון אפריקה. נושא זה ראוי בלי ספק לקבוע לו מחקר לעצמו וכאן אין אנו באים אלא לפרוץ דרך אליו.

הקבלה נתעצמה מאוד במארוקו כבר בדורות שלפני ר' משה אבן מוסה ובקהילות הרבה נמצאו חוגים וחבורות של חסידים ומקובלים וכמעט לא היה רב ודיין במארוקו שלא עסק בקבלה. אבל קבלת האר"י לא כבשה את עולמם של מקובלי מארוקו אלא אחרי שר' אברהם ב"ר מרדכי אולאי עלה לארץ-ישראל בשנת ש"ב בערך. הן בזמנו לא היו מצויים כתבי האר"י בפאס וכתבי הרמ"ק

גלות: 'שמעו אלי אבירי ל"ב השיבו פושעים... דברו על ל"ב ירושלים לעסוק בחכמת הקבלה המצלת אתכם בחיותה מהגלות הרע הזוה' (מ' בניהו, 'שירים על האר"י', [לעיל, הע' 5]). ואין תקנה לגלות ואין תשועה לישראל אלא בלימוד הקבלה: 'כי אין בן דוד בא אלא בעסק חכמת האמת... ואם כל חכמי ישראל יתעסקו בחכמה זאת בפלפול וסברא... אחת מהנה לא נשארה מעובדי זרה עבדים משלו בנו פורק אין מידם ואין ברירה כי אם בסתרי תורה'. והוא משתמש בדברי הזוהר החדש: 'עבדים משלו בנו וגו' שהם חכמי הפשט, ופורק אין מידם אלא בחכמת האמת'.
 עיין ג' שלום, 'דרוש על הגאולה לרבי שלמה לבית טוריאלי', ספונות, א (תשי"ז), עמ' סג.¹¹⁵

קריאה בספר הזוהר ובייחוד באדורות לשם תיקון התירו חכמים שלפניו, אף שיבחו זאת. הרמ"ז בהגותיו ל"ס' הכוונות' כתב, שבלייל שבועות גם עמי הארץ יקראו 'בספר הזוהר באדרא דנשוא דווקא. וגם כי סתומים וחטומים הדברים אל נא תמנע מקריאתם, כי ברית כרותה לשפתים הנוטפות מר באימא ורעותא דלבא בהני כבשי דרחמנא שאינם חוזרו' ריקם, מעורר את האהבה עד שתחפץ בליגלוג וגמגום, איש¹¹⁶

שבכתב־יד לא הגיעו לידם ומשום כך עלה ורק בחברון באו לידו כתבי האר"י.¹¹⁷ כתבי הקבלה של חכמי צפת הפיצו במארוקו ר' אלישע חיים אשכנזי, אביו של נתן העוזי. בימי שליחתו השנייה במארוקו מטעם ירושלים בשנת ת"ל בערך (הוא נפטר במכנאס בשנת תל"ג). מידו בא למקובלי מארוקו ס' 'ירח יקר', פי' הזוהר של ר' אברהם גאלנטי ומעתיקי ס' הכוונות במארוקו התהדרו שהעתיקוהו מטופס של ר' אלישע חיים.¹¹⁸ אכן, מהקדמת ר' יעקב ׳ מאראג'י לפירוש הזוהר נראה שקבלת האר"י לא נודעה אלא מקרוב. דומה שהחשוב שבחבורות המקובלים שהגו אך ורק בקבלת האר"י היה חוגו של ר' יעקב ׳ מאראג'י בתיטואן. ממנו יצאה השפעה על המקובלים בסאלי, העיר שבה חיו המקובלים ר' משה ב"ר יצחק ׳ צור ור' חיים ׳ עטר.¹¹⁹ ואף ר' אברהם ׳ מוסה עצמו וכנראה גם ר' משה בוזאגלו, אביו ורבו של ר' שלום בוזאגלו.¹²⁰ וממנו נתפשטה למראכיש שבה היו ראשי המדברים בקבלה ר' אברהם ב"ר ישראל אזולאי וחברו ר' שלמה עמאר, שאף הוא עשה זמן מה בפאס, ואפשר שהיה תלמידו של ר' יעקב ׳ מאראג'י.¹²¹ ר' אברהם אזולאי העמיד תלמידים הרבה. ר' שלום בוזאגלו מחבר הפירוש הנודע לזוהר 'מקדש מלך' קיבל ממנו וכך כתב על בית־מדרשו:

ותורה מחזרת על אכסניא שלה ובעיר מארואיקוס מצאה בית וקן לה...

- הוגה ושוגה באהבה ק"ו... ואף כי סוכני בתי חומר פשט סוד הזוהר אין בידם להכנס לטרקלין בית המלך פנימה, ומה גם אשר לא יזכה לפרשת הדברים והבנת המלות וכ"ש המסתפק בקול הברה כלועז ששמע אשורית יצא, שכרו אתו, כי כמה פנים לפנים הנוראים והתורה מעידה עליו הקול קול יעקב' (כ"י מכון בן־צבי ז"ל, סי' 204, דף פו, ב. וראה למעלה, עמ' סז). ב'תיקון ליל שבועות' שלו כתב בקיצור: 'צריך לקרות בס' הזוהר... אע"ג דלא ידע מאי קאמר, כי תיקון גדול ועצום מאד למטרוניא ולגשמתו כנודע מכמה טעמים' (בסוף ס' 'טוב הארץ' לר' נתן שפירא, ויניציאה תט"ו, דף עה, ד). וב'תיקון ליל הושענא רבא' יאמר שאחר חצות 'צריך לקרות בס' הזוהר פ' האזינו באדרא זוטא ובספרי קבלה דווקא ולא בדבר אחר ואע"ג דלא ידע ולא מבין מאי קאמר מ"מ הלשון של הזוהר הוא מסוגל כל כך לשכינתא ולגשמתא לקרוא בו יותר מכל עסק התורה' (שם, דף עו, ב).
- 117 ראה הקדמתו לס' אור החמה, ירושלים תרל"ו.
- 118 כגון כ"י מכון בן־צבי ז"ל, סי' 204 (ראה למעלה, כתבי ר' אברהם ׳ מוסה, עמ' כד). על ס' 'ירח יקר', עיין ג' שלום, כתב־יד בקבלה, סי' 41, עמ' 104; ועל שליחתו של ר' אלישע חיים: א' יערי, שלוחי ארץ־ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 281–282.
- 119 ר' משה ׳ צור מביא שמועה מפיו וכותב: 'ששמעתי מפי חכם... המקובל האלהי כהר"ר יעקב מראג'י ג"ע' (מערות שדה המכפלה, ירושלים תר"ע, דף נח, ב).
- 120 ר' שלום בוזאגלו כותב על אביו בהקדמה לספרו מקדש מלך: 'למד ולימד... כל ימי חייו והשאיר אחריו ברכה חברת תלמידיו אשר אור תורתם זורח היום במבצר מתא סאלי' (חלק א, אמשטרדם תק"י, דף 4א).
- 121 עיין שם הגדולים, ערך ר' אברהם אזולאי; מלכי רבנן, דף קיג, ד ודף קיז, ד. ועיין למעלה, בפרק על ר' אברהם ׳ מוסה, הע' 17. ר' שלום אבוזאגלו מזכיר את ר' שלמה עמאר ברשימת המקובלים שמהם הביא פירושים בספרו (ראה ההערה הבאה). ואכן בחלק בראשית אתה מוצא: 'מלשון זה דקדק הרב כה"ר שלמה עמאר, זלה"ה' (דף קנא, ב).

הלומדים מתוך דוחק וחמס... ובראשם הרב הגדול המפורסם חסידא קדישא המקובל האלהי כמוהר"ר אברהם אזולאי זלה"ה לרב לי עשיתי וממנו זאת החכמה למדתי ובספר הזה בשם מוריניו לו הזכרתי... ותלמידיו הרבנים לחברים לי קניתי וגם מהם סתרי תורה למדתי... ה"ה מעלת החכם השלם המקובל האלהי כמוהר"ר יעקב פינטו יאריך ימים על ממלאכתו... כמוהר"ר ישעיה כהן ואריה דבי עילאי... ויחדיו נמתיק סוד תורה באהבה ואחוה... מעלת החכם השלם הדיין המצויין כמוהר"ר יעקב גדליה זלה"ה.¹²²

ר' יעקב גדליה העתיק דירתו לאגאדיר,¹²³ ודומה שהוא שעשה לביסוס לימוד הקבלה בעיר זו.

עד בואו של ר' אברהם אבן מוסה לא היה העיסוק בקבלת האר"י נפרץ בתוניס. הוא עשה לה אוניוים והפיצה ברבים ותמה אני אם היו לפניו מקובלים שעיקר מעיינם בקבלת האר"י ושהיו ממפרשיה. כבר נזכר למעלה החוג שלו שחבריו היו אחר כך מחשובי הרבנים בתוניס. בעת שביקר החיד"א בתוניס, בשנת תקל"ג, מצא בה מקובלים ומהם שהשתמשו גם בשמות הקודש. הוא מזכיר 'כת המקובלים' שבאה אליו וביקשה לעסוק עמו בקבלה. אף הוא יספר שהקאייד ר' יהושע כהן טנג'י התקוטט עם המקובלים שבעירו ו'שם בבית הסוהר לגדוליהם ושלח לביתם ולקח כל ספרי קבלה שלהם והיה זה בטענה שהם עושים ליוהרא ושלח לשמה.¹²⁴

כלום בוקע מלשון זה הד הוויכוח על לימוד הקבלה, ושמה נהג הקאייד על פי מה שעשו קודמיו? דומה שיש רגליים לדבר, שכן בכל מקום שאתה מוצא שר' משה נ' מוסה מזכיר עיסוקו בקבלה שם אתה מוצא הכרותו שכל עיסוקו בתורה לשמה. ומי יודע אם לא נזקק לכך להוציא מלבם של מתנגדיו?

בזמנו של ר' משה נ' מוסה ולאחריו נודעו חכמי תוניס בעיון הקבלה וקשרים הדוקים היו להם עם מקובלי ארץ-ישראל והם היו פונים לחכמי מדרש חסידים ק"ק בית אל ומריצים להם שאלות בכוונות האר"י ובכתביו למן הרש"ש ועד כמה דורות שלאחריו. מה שאין כן לפני כן. מספר כתבי האר"י שנעתקו בתוניס מאז זמנו של ר' אברהם נ' מוסה הוא רב ועצום, וכתביידי חשובים ביותר ובכללם

122 מקדש מלך, שם, דף 33. שלושה החכמים הראשונים נזכרים גם בשער חלק ויקרא. ר' יעקב בן יצחק פינטו כתב הסכמה לספר בשנת תקי"א והיא נדפסה בסוף ס' דברים (אחרי דף פב). המחבר יכנהו 'המאור הגדול המופלג ריש מתא וריש מתיבתא דק"ק מרואיקוס'. הגהותיו לכתבי האר"י נדפסו בס' 'מקום בינה' ו'שערי בינה' והן מרובות וחשובות, בהן יזכיר תדיר את ר' יעקב מאראג'י (עייני גם מלכי רבנן, דף סט, ד). בלוח ראשי התיבות בסוף חלק א מוצא אתה שמות החכמים שר' שלום בוואגלו הביא מפירושיהם בספרו ובכללם ר' יעקב מאראג'י ותלמידיו הנ"ל, ר' שלמה נ' עמאר, ר' שלום נ' צור ור' חיים נ' עטר. ר' יעקב נ' מארג'י נזכר בחלק שמות, דף קלה, א.

123 ר' שלום בוואגלו כותב: 'נשאלתי מגבר עמיתי בתורה החכם השלם הדומ"מ [הדיין ומצויין] ריש מתא וריש מתיבתא של ק"ק אגאדיר יע"א בעוברי דרך מחנהו לכאן לונדון יע"א, ה"ה אחד מבני עלייה כמוהר"ר יעקב גדליה זלה"ה, טעם לכוונת ז' משמות' (השמטות לחלק ב, דף עא, ב).

124 מעגל טוב השלם, ברלין תרפ"א, עמ' 58, 64.

אוטוגרפים של גדולי המקובלים בארץ־ישראל חזרו והגיעו מתונים לירושלים. לעומת זאת מעט מן המעט ידיעות הגיעו לידינו על לימוד הקבלה באלג'יריה, ודומה שיש בכך כדי ללמד שלא היתה רווחת בה כבתונים וכבמארוקו.

מכתביהם של ר' אברהם ו' מוסה ובנו ר' משה אנו למדים עד מה עמקו שורשיה של קבלת האר"י בצפון אפריקה. כל שאינו משל האר"י ומשל תלמידיו הנאמנים נדחה, ואין ניתן להבין את דברי הזוהר אלא מתוך תורתו של האר"י, שלו בלבד נתגלו סתרי. ר' יעקב ו' מאראגי כותב זאת בהקדמה לפירוש הזוהר שלו וכמותו תלמידיו. לפיכך כל כתבי הקבלה של ר' משה ו' מוסה מושתתים על קבלת האר"י. הוא כתב הערות ופירושים לס' 'עץ חיים' ויש להניח גם ליתר החיבורים, ואף היה בדעתו לחבר 'תפלות כל השנה והנהגותיה' על פי כוונות האר"י ממש שלא כסידור 'שערי רחמים' (תעודה טו). בקיאותו בכתבי האר"י היתה כה גדולה ומופלגת עד שלא היסס לתקן גירסאות מדעתו על פי מה שהוא באמת מתורת האר"י או לא ולדחות דברי מקובלים ידועים. משהגיע לידי ר' יהודה עייאש, גדול חכמי ההלכה באלג'יר, סידור 'שערי רחמים' המיוחס לר' חיים הכהן, ביקש מר' משה ו' מוסה לעיין בו ולהודיעו מה טיבו. ומכאן אתה שומע שהכיר בו שהוא בר־סמכא לכתבי האר"י.

לדעת ר' משה ו' מוסה שניים הם שכל תורת האמת, שהיא יסוד היסודות של תורת ישראל, נשענת עליהם: הרשב"י שחיבר את ספר הזוהר ושני עמו בגדולה ובחשיבות האר"י.¹²⁵ אותו יכנה בתארים מופלאים הלקוחים מתוארי הגבורה שלא נאמרו על שום מקובל זולתו: 'איש אלהים קדוש הוא מורינו מלך מלכי המלכים האר"י ו'ל.¹²⁶ האר"י הוא גלגולו של משה, והיה ראוי שבזמנו תצמח ישועה לישראל,¹²⁷ כפי שכבר נאמר עליו מפי הרח"ו. כל סודות התורה נגלו לו ולא נעלם מחכמתו דבר. וכך הוא כותב בראש ספרו 'עובר לסוחר':

"אמר ה'מוכר ו'הקונה ה'בו יקר למלכא משיחא, דליה אתגלי רעוא דמצחא. מצח הרצון דע"י [דעתיק יומין], גלי עמיקתא ומסתרתא דמלקדמין, והוא ידע מה דבחושה ונהורא עמיה שרי ואו"א זיווגיה תדיר לא מתפרשן לעלמין, ודלא כזו"ן דלזמנין גיימין ולזמנין שלימין... ויצא מן בת ציון כל הדרה... תורתו של איש אדוני הארץ איש האלהים, גבוה על כל גבוהים, עייל לגנוי מלכא בלא בר, ולא עשה ה' אלהים דבר, כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. ה"ה... חסידא ופרישא, בוצינא קדישא, האלהי הרב יצחק

125 ראה הקדמתו לשיר על האר"י (מ' בניהו, 'שירים על האר"י' [לעיל, הערה 5]).
126 דיוואן, דף 35א. וכן בהגהות לס' 'עץ חיים': 'וכעת זכינו ה' לראות הדבר מפורש בדברי מלך מלכי המלכים הקדוש מורי הרב האר"י' (דף 257ב). אף הוא יכתוב: 'כמ"ש [כמו שכתבו] כל הפוסקים וה' לפנייה ומלכם בראשם הרב האר"י ו'ל' (אשת חיל, 172א). בכינוי האר"י בתואר 'מלך מלכי הקדוש אלקי', קדם לו ר' ברוך ב"ר שמחה קאלימאני (מ' בניהו, ספר תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 284, 286).

127 ראה בפירוש לשיר על האר"י, בית יד (מ' בניהו, 'שירים על האר"י').

לוריא תנצב"ה ואשר יצק מים ע"י אליהו תלמידו מ"ו הקדוש האלהי מוהר"ח ז"ל אשר הוציא לאור תעלומות חכמה ביד רמה, ויוצא פרח ויצץ ציץ נזר הקדש זית שמן ודבש ויצא החוצה, ריחו נודף מסוף העולם ועד סופו, ועל כל מוצא פי האדון יחיה האדם, האדם העליון העוסק בתורה לשמה נעשית לו סם חיים ומותר האדם.¹²⁸

ר' משה נ' מוסה השתוקק לראות את האר"י בחלום. בהביאו דבר מכתבי האר"י בספרו 'אשת חיל' יאמר: 'עין בדברי האר"י ז"ל אם תזכה לחכמתו. ה' יזכני עם חסידי עמו לראותו אפילו בחלום'.¹²⁹ דברים אלה כתבם בהיותו באלג'יר בשנת תק"ו ואכן לא יצאו שתי שנים עד שנגלה אליו בחלום והשביעו לעלות לארץ-ישראל.

הקדמות האר"י הן המפתח להבנת רזי הקבלה ושום חכמה לא תעמוד למקובל בלא שיינק מתורתו. בהגהותיו לס' 'עץ חיים' יאמר: 'אך אצוך בני שבחכמה הזאת לא יועיל הפלפול כי אם בהקדמות הרב ולא לבנות בניינים מחמת העיון. ואין להאריך'.¹³⁰ בשעה שהוא מתקשה בהבנת דברי קבלה ומנסה לפרשם ולבררם ואין הדבר עולה בידו, הוא כותב: 'ואין ברירה עד שתשרה עלי רוח טהרה מפי האר"י, ומפיו אבקש תורה מפוארה'.¹³¹ הוא ירה חצי זעמו על אותם מקובלים שלא דבקו בהקדמות האר"י. על ר' שלמה ב"ר יעקב ארדיט, מבני חבורתו של ר' מאיר ביקיאל באיזמיר, כתב: 'ומה שאמר שם החכם¹³² שכתר דמ' יש לו מעלה יותר מג"ר דז"א, הנה כשגגה היוצאת מלפני השליט, שטעות הוא בידו לבדות הקדמה חדשה מלבדו, שעל זה הזהיר מוהר"ח ז"ל. ולשרי לן מר. וד"ל'.¹³³ במקום אחר הוא מחריף דבריו על מה שכתב ר' שלמה ארדיט בס' 'אוצר שלום' (הגהות על ס' 'אוצרות חיים')¹³⁴: 'לשרי לן מר, דבריו צריכים ביטול וביעור, וצריך לבערם מן הספר, שגם ירידת החו"ג דיסוד הם במקום שירדו האחרים וכולם דינם שיה במקום מ' דאצי'. וזה פשוט לדרדקי דבי רב, ובמקום שאמרו לקצר אין להאריך, דכד הוה נים שינת קבע אמרה למלתי, ולא תיר ולא תיר הוה. ודוק'.¹³⁵ ואכן ר' מאיר ביקיאל היה שבתאי מובהק.¹³⁶

ס' 'חמדת ימים' היה בידי ר' משה נ' מוסה, אבל כל שהוא מזכירו הוא בעניין

128 עובר לסוחר, דף א1.

129 אשת חיל, דף 53ב.

130 כ"י עץ חיים, דף 5א.

131 שם, דף 60ב.

132 בס' דברי שלמה שבסוף ס' מאיר לארץ לר' מאיר ביקיאל, שאלוניקי תק"ז, דף יא, ד.

133 כ"י עץ חיים, דף 70ב.

134 נדפס בסוף ס' מגן אבות לר' מאיר ביקיאל, שאלוניקי תק"ח, דף י, ב.

135 כ"י עץ חיים, דף 58ב. ספר זה הוא מזכירו גם בדף 62ב. הוא דוחה גם תירוצו של

המחבר לקושיה של ר' נתן שפירא (דף 75א).

136 מ' בניהו, התנועה השבתאית ביוון, והוא ספר יובל לגרשם שלום, ירושלים תשל"ג,

עמ' רב-רד.

מעשה יהודית,¹³⁷ ופעם יביא בשמו דבר קבלה אבל ידחהו.¹³⁸ אף אין הוא מקבל דברי ר' משה ב"ר מנחם גראף מפראג בעל ס' ויקהל משה, שכמדומה אין תורתו נקיה מתורות שבתאיות.¹³⁹ הוא הדין בסידור 'שערי רחמים' לר' חיים הכהן (שאלוניקי תק"א) שמשגיג לידי ר' יהודה עייאש באלג'יר, כנראה בשנת תק"ו, שאל דעת ר' משה ו' מוסה עליו. וכך השיב לו: 'כי מלבד שלפעמים הם הפך כוונת האר"י ז"ל, ולפעמים אף שמסכימים דבריו לדברי האר"י ז"ל הם קצרים וחסרים, ולפעמים הכוונה יכחידינה תחת לשונו'.¹⁴⁰ ואכן, אין ספק שסידור זה אינו מסידורו של ר' חיים הכהן תלמיד הרח"ו, אלא מיוסד בעיקרו על ס' 'חמדת ימים'.¹⁴¹ לא זו בלבד, אלא כל דבר שאינו עולה בקנה אחד עם דברי האר"י או שלא נמצא בכתביו ואי אתה יודע מה היתה דעת האר"י, יכול אתה לחלוק עליו, אף על פי שאמרו מקובל גדול. וזה לשונו של ר' משה ו' מוסה: 'ודבר שלא אמרו הרב בפי' יכולני לחלוק עליו באומדנא דמוכת, וכמ"ש הרא"ש שכל דבר שלא בא בפי' בש"ס יכול קטן שבקטנים לחלוק על כל הפוסקים. ואיהו בדידיה ואנן בדידן. ואל תהי נבהל להשיב כי כונת עסקי בתורה היא לשם שמים'.¹⁴²

כתבי האר"י שנעתקו בדורו וסמוך לו מידי סופרים בלתי מומחים הם, שמחמת שלא הבינו בקבלה יצאו מתחת ידם משובשים. כיצד, אפוא, ניתן להבינם? על כך כותב ר' משה ו' מוסה בכמה מקומות: 'כבר הוחזקו הספרים של החכמה הזאת המועתקות בזמן הזה בט"ס, ולכן מוטב לעשות ט"ס מלעשות אגדות חלוקות'.¹⁴³ אם אין הדברים מובנים חזקה שטעות נפלה בדברי האר"י מידי המעתקים ועל המעיין לתקן את הנוסח על-פי המצוי והמובן בכתבי האר"י. אין ללכת בדרך היישוב והפירוש בדוחק, שאם אתה עושה כך נמצא שתורת האר"י מסתלפת. על דברי ר' מאיר פאפירש בהקדמה לס' 'עץ חיים' על מהדורותיו של הספר: 'ואם ירצה המעיין לשנות במ"ק [במהדורה קמא] רשאי אחר העיון גדול, אבל בב' מהדר' ראשונות וב' לא תגע בהם יד כי כן נמצא מכ"י הרח"ו ז"ל, כתב ר' משה

137 אשת חיל, דף 70א.

138 וזה לשונו: 'ובס' חמדת ימים בפ' ויחי בהדרת קודש סוף הס', עיין מ"ש שם בפ' גור אריה יהודה שהמ' נתעלפה ע"ש. וכל הכתוב שם אינו מוסכם עם הכתוב בס' זה [בשער הכללים]. וה' יאיר עינינו אכ"י ר'. (הגהות עץ חיים, דף 13ב. וראה בהערה הבאה).

139 על דברי הרח"ו אלה בשער הכללים: 'עתה שנשבר היסוד נתגלה האור ובא האור מיסוד בגילוי ובחזוק אל המל' ולכן גם היא נשברה ולא לגמרי, העיר ר' משה ו' מוסה: 'וזאת השמועה שנכתבה כאן היא כתובה בס' ויקהל משה המחובר על אדם דאצילות ע"ש. ולא ידעתי פי' איך א' מהנה נשברה ולא עד גמירא, דהיכי דמי, כי אין לדבר זה על מה לסמוך עד שיפורש בהדיא. וק"ל' (דף 13ב). ובעניין זה עצמו השיג על דברי ס' 'חמדת ימים' (ראה בהערה הקודמת).

140 להלן, מקורות, טז, עמ' כג.

141 עיין: בניהו, התנועה השבתאית ביוון, עמ' קפא, רע.

142 הגהות עץ חיים, דף 105ב.

143 שם, דף 71א.

ן' מוסה: 'א"ה כשתהיה כתיבת יד הרח"ו בידך, ובטחתי כי יש תקוה, אבל מהעתק להעתק, העתק והעמק שאלה ועשה כל מה שלבך חפץ אם תהיה בקי בחכמת העיון בחכמת הדקדוק בחכמת הקבלה, ואל תהיה נבהל להשיב. ודי למבין.¹⁴⁴ מבקש הוא לומר: אין לחשוש מכלל זה שכללו ר' מאיר פאפירש. ואימתי יש לנהוג על-פיו, כשיתגלה כתב-ידו של הרח"ו עצמו. או אז יש תקוה שאכן הגירסא נכונה ואי אתה רשאי לגעת בה, אבל כל שהוא העתק אפילו מכתב-יד הרח"ו הרשות נתונה לתקן הגירסא, בתנאי שתעיין היטב ואם יתברר לך אחר כך שאין מוצא לפירוש דברי האר"י בדרך ישרה, תתלה זאת בנוסת. דברים אלה כתבם בהיותו באלכסנדריה, והרי באותם הימים נמצאו כתב-היד של הרח"ו במצרים.¹⁴⁵ תפיסת שיעור קומתו של האר"י ומעמדו ביהדות עולה בידינו גם משיריו, ועל כך ייוחד הדיבור בפרק לעצמו.¹⁴⁶

שירים

חכמי תונים וביותר חכמי מארוקו שלחו ידם בשיר והרבו לכתוב שירים משירים שונים לא רק על מאורעות הכלל והפרט, אלא גם דינים וענייני קבלה וריון. נמצאו בהם שכתבו בשיר תמצית תורתו של האר"י ותוכנם של ספריו. דרך זו היו לה מהלכים במאה הי"ח ומתקופה זו הם מרבית הכתבים שבדרך המליצה.¹⁴⁷ ר' אברהם ן' מוסה ובנו ר' משה חיברו שירים על דרך הקבלה גם בארמית. הבן הרבה לעשות ואף היה נוהג לכתוב פירוש לשירי הרזים שלו. מר' אברהם יודעים לו שירים ומבנו קעג. כולם, להוציא שירים מעטים ביותר, כלולים בדיוואן שבכתב-ידו של ר' משה ן' מוסה שבאוסף בניהו. לא ידוע אם גם ר' אברהם חיבר דיוואן, אבל אין ספק שגם בידו היו מקובצים שיריו, שכן קבע להם בנו מדור בספרו.

לא כל השירים הגיעו לידינו. כמה שירים היו בדפי כתב-היד שאבדו. דומה שמלבדם היו עוד כמה וכמה שירים של האב, שאולי לא הגיעו לידי הבן, ושל הבן שלא כללם בדיוואן שלו, אם משום שכבר היו חטיבה לעצמה ואם מחמת שלא ראה טעם לחזור ולהעתיקם. כנראה שיריו הראשונים לא נכללו בדיוואן זה. כעין ראיה לדבר הוא הפיוט 'מלכותא יקר ורבותא' לשבת (120א), שלראשונה חיברו ר' משה ן' מוסה 'על גביר א' בתונים ואגב העתקת השיר בצורתו החדשה סיפר על כך והעתיק חלק משירו הראשון. הוא הדין בשיר על האר"י (108ב), שבשל מעשה שהיה חזר וכתבו במהדורה אחרת וסיפר בו. מעטים הם, אפוא,

144 שם, דף 110.

145 חיד"א, מעגל טוב השלם, עמ' 58—59.

146 מ' בניהו, 'שירים על האר"י' (לעיל, הערה 5).

147 על כתיבת ענייניו של ס' 'אוצרות חיים' בדרך שיר ראה במאמר הנזכר בהערה הקודמת.

השירים בדיוואן זה, שנכתבו לפני שנת תצ"ז ואין ספק שכבר בבחרותו שלח ידו בשירה,¹⁴⁸

ר' משה נ' מוסה נוהג לפרט סיבת התחברות השיר, מקומו וזמנו ואף מצבו הרוחני באותה שעה. ידיעות אלו הן המקור העיקרי לתולדותיו ולהכרת הלך רוחו ולפעמים חשיבותן של הכותרות מרובה מן השירים עצמם. שירים אחדים עלו במחשבתו בשבת ובמועד ובעת שכתבם שינה את נוסחם והוסיף עליהם ולא תמיד העלים על הכתב. ויש שירים שחיברם בשעת ההשתטחות על קברי הצדיקים ולא תמיד נשארו בידו.¹⁴⁹

השירה מילאה את חלל לבו של ר' משה נ' מוסה, היתה עיקר יצירתו וליוותה אותו בכל דרכיו ומעשיו. כל מאורע בחייו ומה שנתחדש בבית-מדרשו הובע בשיר. מספר שיריו מרובה הוא מכל משורר בצפון אפריקה בזמנו, אף על פי כן לא היה הגדול שבהם וספק אם בכל מקום ובכל שעה שנטל קולמוסו לידו צלחה עליו רוח השיר.

מבחר שיריו הם אלה שבהם זעק את זעקת הגלות, ביכה את שפלות ישראל וענותו בין האומות וגעגועיו לגאולה. אין שיריו עשויים מקשה אחת. יש בהם בתים נאים המתעלים לדרגת שירה אמיתית ובצדם מליצות וחרוזים עמומים שלא מרוח השירה. שירים הרבה אינם אלא צירופי מלים מספר תהלים כפשוטם ובהפקעת משמעותם לצורך העניין וההקשר. ברם, בכמה מקומות חלוקתם ופירודם כפי שטבעם ר' משה נ' מוסה עולים יפה ונראים כמעשה ידי אמן. שיריו השקולים הם מעטים ורובם אף אינם במשקל ההברות. ברם יש בשיריו דברים הראויים לציון. כל מילות הבית מתחילות באחת מאותיות הא"ב, והיא הבקשה 'אדון אדיר אלף אושר אקור' (להלן, מקורות, ד) או שהחרוז חורז בכל מלה שבבית כגון: 'מבטחי כחי וגחי' (להלן, מקורות, ה).

שיריו מקיפים נושאים רבים ומגוונים: שירי תוכחה ותפילה ושירי הודיה והילול, שירי שבת ומועד: מעלת השבת, מוצאי שבת, ימים נוראים, פסח, שבועות, סוכות, חנוכה ופורים; לברית מילה, תפילות לעצירת גשמים, הודאה על הרפתקאות שעברו עליו בשביה והתנפלות שודדים בלב ים, מחלות שנתרפא מהן וסבלו מאויביו ואף לסיום מסכתות וחנוכות בית כנסת; שירים לכבוד אישים, שירי קינה ועצבות. במקום אחד ריכוז יג שירי תהילה וגעגועים לירושלים ופירשם (20ב—36א), ונושא זה חוזר כמעט בכל שיריו. שירים אחדים הם לל"ג לעומר, לכבוד בר יוחאי והקבלה ונכתבו בעת ההשתטחות על קברי הצדיקים. בשיריו הארמיים מתקה הוא את שירי האר"י ואף הם לשבת, אבל יש גם לחנוכה ולפורים.

148 בכותרת לשירו 'אדון אדיר' (49א), נמצא כתוב: 'זאת בקשה ראשונה שחברתי בלקלעא יע"ה ביתד ותנועה'. ספק אם יש במשמע כך שהוא שירו הראשון. מסתבר שראשון הוא לשיריו שחיברם בקהילה זו.

149 וכך 'אמר על הפיוט בר יוחאי: 'התחלתיו בהיותי במירון ושכחתי, וכשבאתי לחברון הוספתי בו מעט בתים ושכחתי'. לבסוף השלימו בירושלים (22ב).

שירי הקבלה הם מסובכים וקשים עד שהוא עצמו ראה שלא יובנו אלא אם יפרשם, ויש שירים שהוא מתגנדר בעומק רויהם שלא יידעם ולא יבינם אלא 'בעל החוטם'¹⁵⁰ הוא כינויו של הקב"ה. על שיריו אלה יאמר ר' משה נ' מוסה: שלפי שהרב ציוה שלא לומר יגדל לפי שאינו כתוב ע"ד האמת, ולא היה הרב מגנן כי אם בפזמונים הכתובים ע"ד האמת,¹⁵¹ לכן כל הפזמונים שלי והקינות והבקשות רובם ככולם יסדתי נטעתי שורק בקשר אמיץ ע"ד האמת. ואעפ"י שלא כתבתי פירושם המשכילים יזהירו כוזהר הרקיע להבין אמתת הענין (120א).

וכך יאמר בבקשה אחרת שחיברה באותו הזמן אחרי 'ההפסקה': וידוע תדע כי הפשט תמיד לא יופשט, וכל הקינות והבקשות והפזמונים שחברתי יתפרשו ע"ד הפשט ועיקר חיבורם הוא ע"ד האמת, והמיעוט הוא ע"ד האמת לבד שאין בו שום פשט כלל. ואתה תחזה. ומיעוט מן המיעוט ג"כ הוא ע"ד הפשט לבד. ושומר הקדמה זו על לוח לבך ובין תבין את אשר לפניך. שכל המאורעות שאירעו לי כולם רמוזים בכל מה שחברתי. (388ב)

שירי הרזין שלו נתחברו כשהיה שרוי ב'הפסקות' בליל שישי או ביומו לעת ערב,¹⁵² כלומר בסופן, ויש למחרתו, ביום השבת. אותה 'בקשה', 'איש צר', נכתבה בליל שישי ועל מצב רוחו באותה העת יאמר: 'שבכל בית ובית הייתי בוכה בדמעות שלישי, וקודם שאכתוב הבית הייתי מניח הדמע בדיו וכותב' (86א). אין צריך לומר ששירים אלה יותר משעניינם פיוט עניינם קבלה.

את שיריו ביקש ר' משה נ' מוסה להפיץ ולהחדיר לסדר העבודה בבית הכנסת. הוא כתב שירים לקדיש ולנשמת וכיוצא בזה. אף חיבר לרובם ככולם לחנים ויש יותר מלחן אחד, כלומר לקולות שונים. יש שהלחן איננו של שיר עברי, אלא ערבי מוסלמי. כך הוא בפיוט 'אל קנא יה חסין' (117א), וכך בפיוט 'מה לך יונתי גדה בין העמים' (117ב) ובפיוט 'מלכותא יקר ורבותא' (119ב). והללו הם לשבת. אבל לא ידוע אפילו שיר אחד שלו שנתקבל ואף לא מצאתי ששיר משלו יהיה נכלל בקובצי השירה והפיוט של יהודי צפון אפריקה שבכתבי־יד ומכל שכן שבדפוס, מה שאין כן שירי אביו, שכמה מהם אתה מוצא באוספי שירה של יהודי צפון אפריקה ואחד מהם היו נוהגים לשורר בבית הכנסת בחג השבועות.¹⁵³

גיבא ר' משה נ' מוסה ואולי ידע מה שגיבא, שחכמת המסכן בזויה ושמו ומעמדו לא יעמדו לו להפיץ פיוטיו. הוא, שהיה קנאי לשמו ובכל שיריו רימז את

150 בהסבר לשירו 'איש צר אויב גדר הרס', כתב: 'סוד בקשה הלזו לא ידענא כי אם בעל החוטם' (86א); וכן ראה בקשה אחרת: 'וסודות נסתרים, ופשט הדברים הם פשוטים' (101א). כיוצא בזה: 'סוד בקשה זו שחברתי באור הבוקר... לא ידענה כי אם בעל החוטם' (388ב).

151 עיין תולדות האר"י, בשער הנהגות האר"י, סי' 35, עמ' 326; סי' 19, עמ' 337.

152 ראה למעלה, עמ' נה.

153 ראה למעלה בפרק על אביו, עמ' כו.

שמו, משביקש ששירו על האר"י יתפשט, עמד ויסד בראשי הבתים שמו של חכם נודע, ר' חיים אבואלעפייא,¹⁵⁴ אך לבו לא נתנו וגם בשירים שנתייחסו לאחרים הבליע בעלותו עליהם.

חיבורים

ר' משה נ' מוסה היה גדול גם בנגלה; הן היה חבר בבית-מדרשם של ר' יצחק זרחיה אזולאי ור' יונה נבון בירושלים. עם שהיתה דעתו שיפה כוח הקבלה מכוח הפשט, התמיד בלימוד התלמוד וכמה שירים שלו הם לסיומי מסכתות. בשנת תק"ו החל לרשום חידושים על התלמוד בסוגיות בודדות ומזה נתהווה ספרו 'עובר לסוחר'. בהקדמה יאמר שגמר בדעתו 'להשלים כל הש"ס' (ב2), והחל במסכת בבא בתרא. גם הוא כאביו מרבה לתקן גירסאות גם מסברא. על שיטתו בלימוד דומה שאפשר ללמוד מדבריו אלה: 'שהאדם צריך שילמוד הרבה תחלה כדי שיהיו לו ההקדמות מצויות, ובעת העיון לא יעיין כי אם בדבר א' ולא יזוז ממנו.¹⁵⁵ מתרחק הוא מן הפלפול. על ר' אברהם נפתלי הירץ שפיץ בעל 'מלא רצון' (פרנקפורט דמיין ת"ע) יכתוב:

דאע"ג דקב"ה חדי בפלפולא מ"מ אם הפלפול יהיה מורכב ע"ד אמת ועונה צדק, אך זה הבל ורעות רוח ובמקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד לרב. שדיבור זה השני של התו' נאמר על מ"ש הש"ס שם בע"ב... וזה הוא הפשט הנאמר בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה ותו לא מידי. והרב בעל מלא רצון כשחיבר ספר זה לא היה נותן דעתו בכל הש"ס כי אם בא"ד וא"ד [באיכא דאמרי ואיכא דאמרי] ובהדי הוצא לקי כרבא. ואם היפך הדף וקרא הוצא לא הוצא מעיינותיו חוצה. וזה פשוט.¹⁵⁶ עניין רב יש בדבריו על סוגיא במס' בבא בתרא, דף יט ע"א: 'איבעיא להו וסד בסיד'. וזה לשונו:

וביום ששי ט' ימים לח' כסלו שנת ותע"ל שועתם אל האלהים לפ"ק ראיתי שכתב התי"ט בריש פ"ב דבתרא, דב"י¹⁵⁷ כתב מבוכה דבעיא קאי אסיפא ע"ש. ולא ידעתי מה זאת המבוכה. וראיתי בב"י וישבתי ג' ימים וג' לילות ועליתי לשמי רקיעים וירדתי לעמקי תהום ולא ידעתי מאי קאמר. ואעפ"י שדרכי דרך ישרה, שאחר העיון אינני מתפחד משום אדם בעולם חוץ מבעלי התלמוד, מ"מ סברתי בדעתי שאעפ"י שהרב ב"י היה ישן שינת קבע לא יכתוב זה, ואיך יעלה על השכל שמי שיש לו מוח בקדקדו ויש לו כח לשלוח ידו בעט סופר שלא ידע מאי קאמר. ואחר העיון ראיתי בפ"ט מה' שכנים

154 בדיוואן מצוי גם שיר שבראשי הבתים יעקב שלמא (1132) ואולי גם השיר על שם יעקב שפורטש (1113) משלו הוא.

155 אשת חיל, דף 22ב.

156 עובר לסוחר, דף 4א.

157 בית יוסף, חושן משפט, סי' קנה, ח.

שכל מה שנתקשתי נתקשה בו הל"מ [הלחם משנה] וסוף דבריו כתב שלא ירד כלל לדעת ב"י. ועלה עשן באפי יותר ויותר כהנה וכהנה, וישבתי עד יום ששי שהם י"ו בכסליו, והאיר השם עיני ואמרתי שכצ"ל: וע"כ אין לומר וגו' קאי להרחקה דבור וצ"ע עכ"ל. והכוונה — — — והתייטט שכתב מבוכה לכאורה הדין עמו, וכן הל"מ, אך תמתי על הל"מ איך עבד לב"י קטיל קני באגמא, ולדידן רווחא שמעתתא וסלקא אליבא דהלכתא — — — ועל זה הלשון נאמר יגעת ומצאת האמן, שחזור חזור ואל תצטריך לבלדור,¹⁵⁸ והרב ב"י יעבד לי יומא טבא דרבנן סבוראי שלדעתי ירדתי לסוף דעתו, שהדעת הא' שפי' בדבריו שמצאתיה בל"מ לא תעלה על הדעת, כי זה אין ראוי ליכתב כלל, שאיך קולמוסו לא היה יודיע מה מוציא מפיו. ולבעל החוטם אני מתפלל ולבעל החוטם אני מתחנן שיתגלה אלי בחלום הלילה ויעשה לי סעודה פנימית ואחזה את האלהים ואוכל מסעודה פנימית ואשתה מיין המשומר בענביו ויגלה לי דעתו אם נתכוונתי אל האמת, ורחמנא ליבא בעי. ואם שגיתי אתי תלין משוגתי, כי לא בשמים היא. ודוק ותשכח דאבא משכח וברא מפקח, עינא פקיחא תשגח עינא עלי במאור תורה אמן.¹⁵⁹

ואלה הם חיבוריו:

א. 'פלא יועץ'. כנראה ראשון לחיבוריו הידועים, שכן נזכר בספרו 'עובר לסוחר': 'עיינ מ"ש בספרי הנק' פלא יועץ בסוד אדכרנא ההוא יומא' (א41). חיבור זה אבד.

ב. 'עובר לסוחר'. כ"י בגנזי ציון וירושלים של ר' יצחק בדאהב, ס' 169 (פרדס התורה והחכמה, ירושלים תרנ"ח, דף ה, ב; תרס"ד, ס' קפט, דף ז, ב; וכן ייחסו בטעות לאביו). עתה בגנזי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ס' 1632⁸. שני קונטרסים ובהם 46 דפים בכתב-יד המחבר. בראשו: 'בע"ה אתחיל לכתוב ס' עובר לסוחר, בעזר אשר בירושלים בוחר' (א1). ראשיתו נכתבה בתוניס. בדף 2 כתב: 'ע"כ בתונס. אמר הסוחר היום הזה יום ר"ח חשון [תק"ו] בו ביום ויהי בחצי הלילה נתעברה בו בקולמוסי רוח חדשה... בארגיל יע"א'. כוונתו היתה לכתוב חידושים על הש"ס ככל שיעלה בדעתו בעת העיון, 'בדרך העברה בעלמא', ועל כן קרא לספר בשם 'עובר לסוחר'. התחיל במס' בבא בתרא. חידושיהם הם עד דף כא ע"א, והם בדרך העיון והפשט. ברם ההקדמה כולה בדרך קבלה.

הקונטרס השני (א14—46) מתחיל גם הוא בדף א וכולו קבלה. בראשו: 'אברך את ה' אשר יעצני להתחיל הספר הנכבד והנורא הזה הנק' עובר לסוחר'. כנראה כולו הקדמה ולגוף הספר לא הגיע. עיקרו סובב על מעמד ההלכה והקבלה

158 על לשון זה עיין מ' בניהו, 'על ה"בלאדור" היפה לזכרון', סיני, לו (תשט"ו), עמ' סח.
159 עובר לסוחר, דף זב—88. ולהלן יכתוב: 'בוה איני מחניף לי דלא מחניפנא אפי' לגברא רבה כוותיה, דפשיטא דהויקא דמתונא עדיף מהויקא דזבלא ודוק... והכ"מ שכת מ"ש בב"י ס' קנ"ה סי"ח בדין זה בעצמו... ואם הוא ז"ל חזר מדיבורו אני איני חוזר מדיבורי וק"ל' (א9).

על פי תורת הנסתר והחלק העיקרי מודפס להלן, בחלק התעודות. קונטרס זה נכתב בלי ספק בצלוח הרוח על המחבר. דבריו כתובים באריכות יתירה ובריהיטות. שם הספר הוסבר למעלה בדבריו. בדף 29ב יאמר עוד: 'אמר הסוחר. קולמוסי דומה לסוחר כותי שמוכר פרקמטיא שלו ומחזר על הלוקח להוסיף לו פרוטה משלו, כך קולמוסי בתחלה פרפראות ואח"ך מקראות ואח"ך נסתרות'.

בסוף קונטרס א שירים (11ב—13ב) שספק אם נכתבו בידי ר' משה ו' מוסה. מכל מקום לאחר זמן. הראשון: 'לעשרה הרוגי מלכות יסדה מוריני ורבינו עטרת ראשינו הרב הכולל כמהר"ר שלמה צרור זלה"ה. תחילתו: 'הגשם חלף הלך / גם כשלו כל ברכים'. וסימנו: 'אני רפאל ידידיה שלמה צרור חזק נצח לעד'. השני שיר קינה בערבית מר' יהודה עייאש על ר' שלמה צרור: 'נתבקש בשיבה של מעלה כ"ז ימים לחדש כסלו שנת וערבה לה' מנח"ת יהודה וירושלם. באל ערבי יסדה החכם השלם הדיין המצויין כמהר"ר יאודה עייאש זלה"ה על פטירת מוריני ורבינו הרב הכולל כמהר"ר שלמה צרור זלה"ה. מרתיה: סמעו ואנג'מעו יא חודאר נגות ליכום'.

ג. דרושים על פסוקי 'אשת חיל'. כ"י בגנזי ציון וירושלים של ר' יצחק בדאהב, ס' סב (גנזי ציון וירושלים, ב [תר"ס], ס' סב, דף א, ב; וברשימתו 'פרדס התורה והחכמה', תרס"ד, ס' צו, דף ד, א ייחסו בטעות לאביו). נמצא בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי וס' 16338. בכתב-היד 196 דפים. מקצת דפים חסרו בראשו. נחלק לעשרה 'דרכים'. כל 'דרך' הוא פירוש ארוך בדרך פרדס על הפסוקים בכללותם ובפרטותם והוא חוזר ומפרשם בדרך אחרת. ראשיתו של 'הדרך' הראשון חסרה. ואלה שמות 'הדרכים': ב. 'דרך נתיבה' (19א). תחילה כתב 'דרך ים סוף', 'דרך נשים בוטחות', ומחק שמות אלה, האחד משום שקרא לשער השלישי בשם זה והשני אולי קרא בו את השער הראשון החסר. ג. 'דרך ים סוף' (36א); ד. 'דרך עץ החיים' (59א); ה. 'דרך פקודיך' (67ב); ו. 'דרך פנו דרך' (88א); ז. 'דרך צדקה' (98א); ח. 'דרך הצפון' (110א); ט. 'דרך הקדימה' (127א); י. 'דרך הרוח' (152א). אחרי שכתב את החיבור נתן טעם לשם הפרק, לעתים בשולי הדף למטה ולעתים מתחת לכותרת.

חיבור זה נכתב באלג'יר בשנת תק"ו, מיד אחרי 'עובר לסוחר' או תוך כדי כתיבתו. וכך הוא כותב בדף 129א: 'ע"כ מה שהגיע קולמוסי ביום שבת אחרון של חדש סיון שנת ותע"ל שועתם וגו'. ולהלן: 'אמר הסוחר זה שאכתוב הוא מה שחדשתי יום שבת קדש שהוא ר"ח תמוז יה"ל שנה הנז"ל'.

החיבור נכתב בתנופת יד אחת ואין ספק בכוח הקולמוס. רובו בדרך קבלה והשאר פשטים ודרשות, ויש בו בקיאות רבה בתלמוד ובכתבי האר"י. עוסק הרבה בענייני גאולה ומשיח והיחס שבין תורה שבכתב ושבעל-פה לבין חכמת האמת. ראוי לציין שגם ר' אברהם ו' מוסה בשיטתו על מס' סוטה (דף כא ע"ב) מאריך מאד בפירושו 'אשת חיל' (כ"י המוזיאון הבריטי, דף 76—85ב). בדור שלאחריו חיבר חכם אחר, ר' יצחק ב"ר ישעיה עטיא מחלב, ס' 'אשת חיל', דרושים על פסוקים אלה (ליוורנו תקפ"א).

ד. 'המלך שלמה'. כ"י בגנזי ציון וירושלים של ר' יצחק בדאהב, סי' 93 (פרדס התורה והחכמה, תרג"ח, דף ג, ב. ובמהדורת תרס"ד, סי' קד, דף ד, א). 88 דפים. והוא כ"י בית הספרים 1631 8°, אלא שאבד ומצוין ברשימתי: 'דרושים, מחולק לדרכים: א. דרך האתרים; ב. דרך בנים; ג. דרך גבר בעלמא; ד. דרך תשובה לנו הורית. בסופו תוכחה לענין התשובה. סי' אני משה אבן מוסה, כתובה ארמית ובדרך הקבלה. דומה שניתן לשער שנכתב אחרי 'אשת חיל' ועניינו על האיש מישראל וענייני תוכחה ותשובה.

ה. הגהות ס' 'עץ חיים'. כ"י בדאהב (פרדס התורה והחכמה, תרג"ח, סי' 175, דף ה, ב; תרס"ד, סי' קצה, דף ז, ב). בדאהב כותב שס' 'עץ חיים' נעתק 'מגוף הכתב של מוהר"ח' ולא מצאתי בו דבר זה. דברים מכ"י זה הביא בקונטרסו 'גן ירושלים' (מצורף לספרו הפרדס, זכור ליצחק, 'ירושלים תרפ"ח, עמ' יג—טז). שם מעתיק הספר נמצא בסופו: הצעיר הכותב שם טוב בלא"א יעקב גבאי ס"ט (226ב). חכם זה היה מבני חבורתו של ר' חיים אבן עטר ועלה עמו לירושלים והיה מחברי בית-מדרשו 'כנסת ישראל'.¹⁶⁰ טופס זה היה של העשיר ר' יצחק פרובינצאל באלכסנדריה.¹⁶¹

בגליון הגהות הרבה ממנו ומאביו ר' אברהם ו' מוסה. בראשו 4 דפים הערות אב"מ (4ב—7ב) בהעתקת בנו ובהן שילב הגהותיו על דברי אביו. פעמים מנסה הוא לתרץ קושיותיו ובדרך כלל משיב עליהן ולא נמנע מלסתור דבריו;¹⁶² אף חוגג את נצחוננו על אביו, באומרו: 'אמר הבן יקיר לו, הבן נצח האב. וששתי כעל כל הון כי מה שעלה במחשבה מצאתי ראיתי בס' מה"ש [מבוא השערים]' (114א). וכן: 'יבזה אין אנו צריכים לדחוקי אנפשינו לפ' כמ"ש האדון אדוני אבי ז"ל' (150א). פירוש אחר שמצא משם אביו הוא דוחהו בתוקף ותולה הקלקלה בכך שאחר ייחסו לאביו: 'כתב ידי אבי אני מכירו אבל מצאתי בס' אחר משמו שלא בכתב ידו... ואני איני מאמין שהגהה זו היא הגהת אדוני אבי חלילה' (196ב). ו. 'כוונות התפלות לכל השנה'. הוא כותב שהחל לחברו (ראה להלן, מקורות, טז, עמ' קכג) ולא ידוע אם נצטרפה מחשבתו למעשה.

ז. שירים ופזמונים. הוא כ"י בדאהב 245 (פרדס התורה והחכמה, תרג"ח, סי' 245, דף ז, ב). דברים אחדים העתיק בדאהב בקונטרסו 'גן ירושלים', המצורף לספרו 'הפרדס', 'זכור ליצחק', עמ' יג—יג (עתה באוסף מ' בניהו). 159 דפים. כולל גם שירים הרבה משל אביו וכן: פיוט סי' 'אני יעקב שפרטש חזק'. תחילתו: 'אקוד על אפי אכרע במורא' (113ב) בדרך קבלה. כתב-יחיד היה כנראה בישיבת 'חסד לאברהם ובנין שלמה' בירושלים שכן בשני מקומות (84ב, 85א) נמצאת חתימה מסולסלת של שם הישיבה כדמות חתימות חכמי הספרדים. חתימה זו של

¹⁶⁰ עיין: מ' בניהו, 'לתולדות בית המדרש "כנסת ישראל" בירושלים', ירושלים, ב (תש"ט), עמ' קה—קז, קטו. כ"י 'עץ חיים' אחר, בהעתקת ר' שם טוב גבאי, נמצא באוסף יהודה שבבית הספרים, סי' 185. בסופו (דף שג ע"א) ציין שהעתיקו בשנת התק"ב.

¹⁶¹ ראה למעלה, עמ' נד. ¹⁶² עיין למשל בדף כב.

הישיבה ראיתי בכמה ספרים. כן נמצאת בו חתימת-ידו של החיד"א (א86) ושל יאודה בכר שאלתיאל (א84, ב115) ויאודה ניניו ס"ט (ב7, ב8, ב151) ואפשר שהוא-הוא; ושל חיים מאיר ניניו (ב16). בדף 84 מליצה לאיגרת בכתובה ירושלמית כנראה בכתב-ידו של ר' יאודה בכר שאלתיאל החתום באותו מקום. מלבד השירים כלולים בכתב-היד הלצות לדרושים ומליצות לאגרות שכתב ר' משה נ' מוסה, כנראה לצורך שליחותו: הלצה לגמילות חסדים (ב6); הלצות לאגרות א' ע"ד א"ב (א9); 'מליצה זו היא ממני. מאדוני אבי ז"ל מני ומניה תסתיים מליצתא לדרושים' (א10); הקדמה להכנסת אורחים ע"ד א"ב (א12); מליצה לחכם לאגרות או לדרושים (ב13); מליצה ע"ד א"ב לדרושים (א14); מליצה לחכם (א15); להכנסת אורחים (ב15). וכן סגולות: סדר פדיון נפש על החולי ב"מ (א37), לרוח סערה בים (ב37) ושאלת חלום (א38). בדף 95: 'אזעק בייא בייא על ערי טורקיא ועיר קושטנטניא עיר ואם בישראל, אנשי אמונה אבדו במכת הדבר'. ואפשר שהיה בתורכיה ושם כתב קינה זו.

ר' משה נ' מוסה העתיק בוודאי גם כתב-יד של אחרים. כבר נזכר למעלה שאפשר שמידו הגיעו לנו כמה מחיבורי אביו. כ"י מוסאיוף 167 יש בו 'פירוש א"ז קדישא מחסידא ופרישא כמה"ר יעקב מאראגי זלה"ה' (א123—א156). ותצלומו במכון לתצלומי כ"י עבריים) ונראה שהוא בכתב-ידו. בהשלמות הכתובות בידי אחר נמצא: 'אה"ש¹⁶³ סיום זה הענין עד אמר אברהם יתחייבון בגלותא יש לי כתוב בכ"י מ"ז מהרי"ם ז"ל כמו שתראה לקמן בס"ד' (ב160). כ"י שו"ת הרדב"ז שבאוסף בניהו נכתב בידי סופר אמן בתוניס ובידי ר' אברהם נ' מוסה.¹⁶⁴ מהעתקתו לא שרדו אלא הסי' שכד—שעב (א10—א19).

163 אמר הצעיר שלמה? ואם כן שמא הוא המקובל ר' שלמה עמאר. עיין למעלה והע' 119.

164 כמו בכ"י חידושים על מס' סוטה לאביו. ראה לעיל, עמ' יט.

דיוואן רבי משה ׳ מוסה
כ״י בניהו

מקורות

שירי עלייה וגאולה

א

[18א] מעשה שהיה כך היה בארגיל יע"ה בשנת שלחני כי עלה השח"ר¹ לפ"ג, חר"ש חכם יבקש לו² לפ"ק. רח"ש לבי דבר טוב.³ ויאמר ה' סלח"תי כדברייך.⁴ החר"ש והמסגר אלף,⁵ החר"ש ואאלף חכמה,⁶ בפ' ויחי יעקב, סוד הת"ח שה"ס משה כידוע לידועי חן, עיין בא"ח,⁷ עשיתי הפסקה של ששה ימים וששה לילות רצופים. ובליל שבת קודש שלאחר הפסקה סמוך ונראה, ויהי בחצי הלילה מ"מ⁸ ואשא עיני ואראה בחלומי והנה איש עומד לנגדי לברש כולו בבגדים לבנים, לבן הוא טהור הוא.⁹ ויאמר: משה משה, ואומר: הנני מוכן ומזומן לעשות כרצונך לרצון אלהינו שבשמים. ויאמר: השבעה לי כיום שבועה ברורה ללכת לא"י תוב"ב ובתנאי שתדור במקום שקבור הרשב"י ע"ה. ואשבע לו. ויען ויאמר לי: בני, בני שבועה זו לא תועיל ולא תציל כי אם שתשבע למחר בהקיץ בנקוטת חפץ בס"ת בתוך קהל ועדה, ותשבע ג"כ בתוך העדה כולם קדושים שלא תדור כי אם במקום הנו"ל איה"ב.¹⁰ ואומר לו: כן אעשה כדברייך, אמנם הגידה נא לי קושט דברי אמת מה שמך. ויאמר לי: זה שמי אשר יקראו יצחק לוריא, שאהבתי תקועה בלבך. ואשמח שמחה גדולה כשמחת בית השואבה כראות פני איש אלהים קדוש הוא האי גברא רבא, ובבשורת ארץ חמדה טובה ורחבה. ובקשתיו ולא מצאתיו. ואיקץ והנה חלום. תזאי חלמא טבא. ויהי בבקר הבקר אור אחר שהוצאתי ס"ת מן ההיכל ועשיתי לו רמונים, שמצוה זו היא שלי בשנה זו הנו"ל, כשעלה ס"ת לתיבה עליתי עמו ואחותי ס"ת בידי וספרתי המעשה לק"ק בחברת החכם השלם בר אוריין ובר אבהן ממשפחת רם אלי מלך כמה"ר יוסף קרשקש גר"ו הנק' חברת [18ב] צ'אר בן

- 1 תק"ח. בראשית לב:כו.
- 2 ישעיהו מ: כ.
- 3 תהלים מה: ב.
- 4 במדבר יד: כ.
- 5 מלכים ב כד: טז.
- 6 איוב לג: לג.
- 7 באוצרות חיים.
- 8 מעלה מטה.
- 9 ויקרא יג: יג.
- 10 אם יגזור ה' בחיים.

נהוראי, שהיום הזה נק' חברת צ'אר שראב, ונשבעתי בנקיטת חפץ בס"ת ללכת לא"י תוב"ב ולדור בצפת תוב"ב ששם קבור הרשב"י ע"ה, זכותו יעמוד לנו ולכל יש' בכל מקום שהם בכל עת ובכל רגע אכי"ר.¹¹

ונשבעתי איה"ב שבספינה א' שתלך לסכנדרייא יע"ה בה נלך לדרכי לשלום, ולכך חברתי פזמון זה להתפלל לקוני לקיים חלומי ושבועתי. ולבעל החוטם אני מתפלל ולבעל החוטם אני מתחנן שיסייענו לדבר מצוה, והבא ליטהר מסייעין אותו¹² מן השמים ורחמנא ליבא בעי¹³ וסימניך רל"ב, וד' שמות ע"ב ס"ג מ"ה ב"ן בגי' רל"ב, ר"ל מי שלבו שלם עם קונו מזווג ומחבר את האהל להיות אחד אבי"ע יחד ששם ה"ס ד' שמות קודש הנז' ושיעור קומה רל"ו, ורל"ב עם ד' שמות עולה רל"ו, ור"ת רל"ב שהוא רחמנא ליבא בעי עם ג' אותיות רל"ב, והמלא עולה רל"ו. ש"מ¹⁴ מי שלבו שלם מזווג כל איברי שיעור קומה יחד ואיש באחיה ידובקו יתלכדו ולא יתפרדו¹⁵ ש"מ.

ובהתחלה ובא' ¹⁶ עלה ברעיוני וסדרתי י"ט בתים בשיר זה סוד מלוי מ"ה שעולה חוה שה"ס המ' שה"ס ירושלים, ואח"כ הוספתי ה' בתים אחרים להשלים כ"ד קישוטי כלה. ועוד נודע שמחסד דת"ת דז"א שעולה ע"ב נעשה כתר רחל וע"ב משולש לג' חלקים כל חלק עולה כ"ד. ובזמן הזה אין לה בכתרה אלא כ"ד א' לפעמים מלא ולפעמים חסר ול"ל יהיה בכתרה ב' שלישי ע"ב בסוד ושמתי כדכ"ד שמשותיך.¹⁷ עיין בא"ח והשביע בצחצחות נפשך. ולכך בפזמון א' חברתי כ"ד בתים כנגד כתר רחל של זמן הזה. ועלה במחשבה וחברתי פזמון ב' בכ"ד בתים אחרים להשלים הכד"כ דל"ל. ועיין בשירים אלו דלקמן כמה סודות נפלאים. עין לא ראה אלהים זולתיך.¹⁸

עוד חשבתי דרכי וחברתי שיר ג' ובו כ"ו בתים כנגד שם הוי"ה וסתם הוי"ה בת"ת לחבר את האהל להיות א' ויבא יעקב אל רחל. עוד חברתי פזמון ד' ובו י"ג בתים כנגד י"ג מכילן דרחמי שיבקשו עלינו רחמים להגיענו למחוז חפצינו [19א] לחיים טובים ולשלום. עוד חברתי פזמון ה' ובו י"ג בתים להשלים שם הוי"ה ב"ה, והי"ה מחניך קדוש, זו"ן המושפעים מי"ג מדות ישפיעו עלינו רחמים פשוטים ועל כל ישראל אמן כי"ר. עוד חברתי שיר ו' ובו כ"ו בתים.

וחשבון כל הבתים שבשש שירים אלו שהם כנגד עתיק וא"א ואו"א וזו"ן הם קכ"ו שעולים ג' מ"ב בסוד עלי באר ע"נו לה שע"י ה"ס עליית העולמות, בריאה עולה לאצילות ע"י מ"ב דאצילות, יצירה עולה לבריאה ע"י מ"ב דבריאה, עשיה

11 אמן כן יהי רצון.

12 שבת קד ע"א.

13 סנהדרין קו ע"ב.

14 שמע מינה.

15 איוב מא: ט.

16 ובראשונה.

17 ישעיהו נד: יב.

18 שם סד: ג.

עולה ליצירה ע"י מ"ב דעשיה. ובעשיה אין בה מ"ב לפי שאין עולה אחר תחתיה להעלותו מעלה מעלה, והמ' שה"ס ירושלים שה"ס אדני עולה ברבוע קכ"ו. ולכן חברתי קכ"ו בתים וע"י ג' מ"ב אלו יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי.

ולפי שאין עליית העולמות אלא ע"י שם מ"ב כנו"ל גם עליית התפילות והניצוצות ... אהרן הוא על ידם. לכך חברתי פזמון שביעי ובו מ"ב בתים. והקולמוס בלי ידעתי ומחשבתי עשה בשיר ז' בד' בתים א' בסוף החרוזים סי' לוי, וניבא וידע מה ניבא. ואנא תניא דמסייע ליה מסייע שיש בו ממש עשיתי בכוונת מכוון בכל הבתים האחרים סי' לוי, ואמרתי אני בלבי כי מאת ה' היתה זאת ומן השמים יסיעונו ועליונים מבקשים בשלומינו ותחתונים מקיימים חלומי נז'. ובבית ה' מצאתי סוף החרוז למ"ד ועשיתי בסוף בית שישי ב"ת סי' ל"ב, וכן עשיתי בכל השיר (?) סוף לוי. לב חכם לימנינו אל כל אשר יחפוץ יטנו ¹⁹ ורחמנא ליבא בעי, לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי ²⁰ לדור בצפת תוב"ב אכ"ר איה"ב. וסימן כל הבתים שבשבע שירים אלו שבעה המה עיני ה', ז' ספירות הבנין חס"ק והסמ"ך מתחלפת בש"ן הוא חש"ק, שהחשק חצי העסק, כי חשקה נפשי בבית יעקב הבת ירושלים, וחשקתי בה כי היא ישרה בעיני והיתה לי לאשה. ומה' יבוא לנו הטוב. [19ב] והוא יאמר אלי כי בי חשק ואפלטתו ²¹ וטוב ה' לקו ללכל לנפש תדרשנו ²² והוא באחד ומי ישיבנו ²³ עוד יש לאלוה מלין ²⁴ לצד עילאה ימלל ²⁵ הקולמוס כי מאת ה' היתה זאת, סימן קס"ח קס"א סוד אה"ה במלוי יוד"ין ואה"ה בבינה שממנה נעשה כתר ז"א סוד אה"ה וכל חידו מיובלא קא אתי, והיא תריק ברכה על ז"ס הבנין הנותרים מקס"ח להריק עלינו ועל כל ישראל ברכה עד בלי די ויברך ויפרה וירבה אותנו אל שדי אמן כ"ר.

עוד חברתי פזמון ח', שמונה אלה בני מלכה ²⁶ וכנגד ז' מלכים כשתחשוב ממלכת נז"ה לב', עיין בדברי האר"י ז"ל. ובשיר זה י"ו בתים, י"ה באבא וא' היתר כנגד י"ה, סך הכל פק"ד ורבוע ע"ב עולה קפ"ד, ומשה ה"ס קס"א מאימא וקפ"ד מאבא, וסי' מילתא היא כל הפקודים אשר פק"ד משה, על פי ה' פק"ד אותם ביד משה, ²⁷ פק"ד יפקוד אלהים אותי, ²⁸ כי פק"ד ה' את עמנו, ²⁹ ומשמיא מיהב יהיב

- 19 קהלת י: ב; משלי כא: א.
- 20 תהלים נא: יב.
- 21 שם נא: יד.
- 22 איכה ג: כה.
- 23 איוב כג: יג.
- 24 איוב לו: ב.
- 25 דניאל ז: כה.
- 26 ראה בראשית כב: כג.
- 27 במדבר ד: מה, מט.
- 28 ראה בראשית נ: כד.
- 29 רות א: ו.

מישקלא לא שקלי.³⁰ ושלום רב לעוסקים בתורה לשמה, העיר אשר ה' שמה, ימין ה' רוממה, ימין ה' עושה חיל, יפרוש עלינו סוכת שלומו ביד הגדולה וביד החזקה וביד הרמ"ה לשכון בחצרות הר קודשו וידעו הכל כי יד ה' עשתה זאת התורה. ואחר שחברתי ח' שירים שמבינה ולמטה הם ח' ס' וטוב טעם דעת דכל חידו מיובלא קא אתי, ראיתי אחרי רואי, רואה אני את דברי, דודי צח ואדמון, לחבר את האהל להיות א', חברתי ב' שירים אחרים ונשלמו י"ס כהלכתם. וסך כל הבתים כמנין רל"ו שיעור קומה ויעש לו בתים בתי כהונה ולויה ומלכות, וגדול הרועה הוא ישדד המער[כ]ות וישפיע עלינו הברכות מהבריכות אכ"ר.

ובשיר ט' עשיתי י"ח בתים כנגד היסוד אל חי ישפיע עלינו מברכותיו הטובים, וחי חי הוא יודך כמוני איש עני, ולי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות יעשה עמנו לטובה אות ונראה בנפלאות במראות הצובאות אכ"ר. ובשיר העשירי קודש הוא לה' חברתי ל"ד בתים. [20א] עני ודל למרום עניו דל, אולי יחנן ה' צבאות ועניות ממנו יחדל, הולך וגדל בתורה ובמ"ט במוטב תלתא כחדא בני חיי ומוזוני, ברי מלכי ואפרכי וחי אריכי ומוזני רויחי ושרירי, עד כי מאד גדל ודר במגדל דוד א"י תוב"ב, ויבן בתוכה מגדל, וית' שמו על כל יתגדל, ומלוי המלוי דשם אדני עולה ד"ל ולכך גם כן חברתי ל"ד בתים כנגדו.

ודע שסוד המוחין ה"ס חיי"ם שעולים אה"ה הוי"ה אה"ה, וכדי להריק עלינו ברכה מי"ג מדות חברתי עוד ג' שירים אחרים ומשם ימשכו לנו חיים נצחיים בארצות החיים. ובג' שירים חברתי ס"ח בתים כנגד חיים בשיר י"א אה"ה בתים, וכן בשיר י"ב י"ב גבולי אלכסון, י"ב שבטי י"ה, בו אה"ה בתים, אה"ה אשר אה"ה יהיה בעזרינו. ובשיר י"ג חברתי ל"ב בתים והוספתי ששה בתים כנגד שש ספירות ז"א עולם חסד יבנה. ונשלמו י"ש כנגד י"ש עולמות, ויתקיים בנו מ"ש להנחיל אוהבי יש,³¹ מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב.³²

גם אין לך שום ספירה שאין בה י"ג מדות כנודע ליודעי חן, ולכך גם כן חברתי י"ג שירים המהודרים מן המהודרים ובהם כמה סודות לחם סתרים המפוארים, ומשפיל אף מרומם מעפר דל ירים, לשבת עם הגבורים, היושבים א' במלכות הקדושים, אשר בארץ המה דרים, אדירים אבירים אורים,³³ ברורים גבורים דרורים הורים ומורים זרים חורים טהורים ישרים כבירים כתרים לעברים לדרים מאירים מישרים מוסרים נבחרים סתרים עוזרים עוטרם פארים צירים קושרים קוצרים רירים שמורים שומרים שרים תוארים מבערים נארים צוררים פגרים כופרים. אלהינו בשמים יבער קוצים מן הכרם, כרם חמד, נרדים עם כפרים, ויקבץ נדחי ישראל מן הערים ומן הכפרים, והלויים במקדש משוררים, וישראל שירות ותשבחות אומרים, והיתה לה' המלוכה אלהי העברים. אכ"ר.

וזה החלי ואלהים ה' יעזור לי לשכון באהלי :

30 תענית כה ע"א.

31 משלי ח: כא.

32 שם יח: י.

33 אבות א"ב ומנצפ"ך.

ב

אקוה יושב שמים

[220] שיר לחן ימי חורפי אהבתני* ובו כ"ד בתים וסימנו אני משה אבן מוסה חזק הוא אמיץ יהיה, והשי"ן של משה כפולה, ואל"ף של אבן חוט משולש, ובי"ת של אב"ן מערת המכפלה,** וחזק הוא בשני בתים, ואמיץ בבית אחד. סך הכל אל ישוב ד"ך נכלם וכי'ה על שמה.

רֹקַע אֶרֶץ עַל הַמַּיִם	אֶקוּה יוֹשֵׁב שָׁמַיִם
בְּתוֹכֵי יְרוּשָׁלַיִם	אֶשְׁתַּחֲוֶה אֶרְצָה אֲפָיִם
אֱלֹהִים חַי	
לְרֹאוֹת אֶת בֵּית הַבְּחִירָה	נִכְסְפָה נֶפֶשׁ יִקְרָה
וְדַבֵּר אֶל מִירוּשָׁלַיִם.	כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה
לְצוּר הַעֲתִידוֹת צוֹפָה	יָמִים וְלֵילוֹת אֲצַפָּה
וְאֲבֹא לִירוּשָׁלַיִם.	לֵב דָּוִי רָפָא יִרְפָּא
נָתַן יְהוָה עֹז לְמַלְכוֹ	מֹשֶׁה יִשְׁמַח הוּא בְּחֻלְקוֹ
אֶת חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם.	וְשֵׁם יַחֲזֹק אֶת בְּדָקוֹ
לְשֹׁכַן וְלַהֲיוֹת בְּ[מִשְׁכְּנִי	שְׁאֵלְתִי מֵאֵת אֲדוֹנִי
אֲשָׁאֵל שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַיִם.	כָּל יְמֵי חַיִּי וְשָׁנִי
אֶעֱלֶה מֵעֵמֶק בְּכָא	שֵׁם צוּה לִי תִבְרָכָה
וְאֲבַחֵר בִּירוּשָׁלַיִם.	כִּי טוֹב יוֹם בְּחֻצְרָךְ

* לר' ישראל גנ'ארה. דוידזון 1917.

** רצונו לומר: כפולה.

1 רוקע: תהלים קלו: ו.

2 בתוכי: שם קטז: יט.

4 מיכה ד:ב.

6 ואבוא: נחמיה יג: ז.

7 יתן: שמאל א ב: י.

8 חומות: תהלים נא: כ.

9 שאלתי: ראה שם כז: ד.

10 אשאל: ראה שם קכב: ו.

11 שם צוה: שם קלג: ג.

12 כי טוב; שם פד: יא; ואבחר: דברי הימים ב ו: ו.

ה'ופיעה מציון מכלל והושיעה דל ואמלל	יפי על פרט ועל כלל בורא את ירושלים.
15 א'ל כל טוב ה' אנהר אשלם נדרי בהר	בארצי ארץ זית וצהר תקדש בירושלים.
אמת חפצתי בטוחי הוא רבי שמעון בן יוחי	לראות את ציון בן איש חי הבונה ירושלים.
20 אנהגה שם סוד יפיפה עיני תמיד היא צופיה ב'ך אל בטחתי לא אמצד בצפת יהיה לי בית ועד	תורת הרב יצחק לוריא ליושב ירושלים. ולחם לב אנוש יסעד וגלתי בירושלים.
ב'כל לבי באל אבטח אבטח ולא אפחד פתח	כי על קברי אבות אשתטח שערי ירושלים.
25 נ'פשי לבעל החוטם על לבך חן על איש תם	אמרה שימי כחותם ויבוא עד ירושלים.

- 13 תהלים נב. 14 בורא: ישעיהו סה:יח. 15 ירמיהו לא:יא.
16 אשלם: תהלים סו:יג; בהר: ישעיהו כז:יג. 17 אמת: ראה תהלים נא:ח.
20 ישעיהו כב: כא; וכאן הכוונה לה' השוכן בציון.
21 בך, ראה תהלים כו:א; ולחם: שם קד:טו. 22 וגלתי: ישעיהו סה:יט.
24 פתח: ירמיהו א:טו. 25 שימני: שיר השירים ח:ו.
בסוף יג השירים על ארץ-ישראל כתב ר' משה נ' מוסה פירוש לדברי הקבלה, ובו פירוש לבית זה. וזה לשונו: 'פי' הי"ג שירים בקיצור ליודעי חן העוסקים בתורה לשמה... השיר הא', בבית י"ג: בעל החוטם. ידיע להוי לך מלכא מ"ש אדוני אבי תנצב"ה בספרו ספר נצר מטעי בשם הקדושים אשר בא"רץ המה ולזה דעתו נוטה, שיעקר כל עבודותינו ותפילותינו הם לז"א דאצילות, והוא אלהינו ולו אנחנו כורעים ומשתחוים. ועבד אברהם אנכי משה בנו אביא לך בעת הזאת רוח והצלח בעד נאמן, וחזי מאן גברא רבא קא מסהיד על דא, ה"ה איש אלהים קדוש הוא מורינו הרב מלך מלכי המלכים האר"י ז"ל, ומאן מלכי רבנן, שכתב בא"ח ע"ש והשביע בצחצחות נפשך, שבזמן הזה השליטה היא לשם מה זעיר ול"ל [ולעתיד לבא] השליטה היא [...] פש. יטא כביעתא בכותחא שזעיר זה הוא זעיר העליון דאצילות, ומאחר שהוא השליט עמו אנו מדברים והוא מגיע הדברים למי שלמעלה ממנו עד שיושפע השפע מא"ס ב"ה, וז"א דאצילות משפיע לבי"ע ומשם יבוא לנו הטוב. וכן שמעתי מהרב ר' מרדכי בושכילא תנצב"ה שהיה מקובל גדול. ודוק ותשכח. אב"א משכ"ח וברא מפקח' (דף 35א). פתגם זה נאמר על הזית ועל השמן היוצא ממנו (ראה: הוריות יג ע"ב), וכאן במשמעות מצא.
26 ויבוא: דברי הימים ב יב:ד.

מלא משאלות לבנו	לְטוֹבָה וְהַעֲלֵנוּ
לְנַחֲלַת אֲבוֹתֵינוּ	תִּבְנֶה חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם.
וְיִודַע מִחֲשָׁבוֹת	בּוֹחַן כְּלִיּוֹת וּלְבָבוֹת
הוא יסיר כל הדאבות	הַצָּרִים עַל יְרוּשָׁלַיִם.
סִיּעֵנִי לְכָבוֹד שְׁמֶךָ	לְהָרִים קֶרֶן תּוֹרָתְךָ
חֲפִצְתִּי לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ	סְבִיבוֹת יְרוּשָׁלַיִם.
הָאֵירָה עֵינַי פֶּן אִישָׁן	הַמּוֹת, וְאַבִּירִי בָשָׁן
עֲבֹר כִּישָׁן נוֹשָׁן	כָּל גְּלוֹת יְרוּשָׁלַיִם.
חֲזַק שַׁעַר וְאַרְזֶן	בְּקִרְיַת אֶרְבַּע הִיא חֶבְרוֹן
אוֹ יִהְיֶה מֶלֶךְ בִּישׁוּרוֹן	בְּשַׁעְרֶיךָ יְרוּשָׁלַיִם.
הוּא יֵרָאֵנוּ אֶת טִבְרִיהָ	הִיא נִקְרָאת אֲבֹן שְׁתִּיהָ
כִּי מִשָּׁם יָבֹא אוֹר לְשִׁבּוּיהָ	וַיֵּשְׁבָה יְרוּשָׁלַיִם.
אַיִמָּץ אֵל צְבָאוֹת שְׁמוֹ	יָקִים אֶת סֶכֶת שְׁלוֹמוֹ
יִנְחָם ה' עִמּוֹ	וְגָאֵל אֶת יְרוּשָׁלַיִם.
יָקִים מַעֲפָר יְדִידִי	שְׁכִינָתוֹ תַעֲדָה עָדִי
לְבָשִׁי צִיָּן וּבְגָדִי	תַפְאֲרָתְךָ יְרוּשָׁלַיִם.
הֵן רָגַתִּי תִיטֵב מִשׁוֹר פֶּר	וַעֲצַת רְשָׁעִים תּוֹפֵר
נָא הַתְנַעֲרִי מַעֲפָר	קוֹמִי שְׁבִי יְרוּשָׁלַיִם.
28 תבנה: תהלים נא: כ.	
29 בוחן: ירמיהו יא: כ.	
30 הצרים: שם לו: ה.	
32 סביבות: תהלים עט: ג.	
33 האירה: שם יג: ד.	
34 גלות: ירמיהו מ: א.	
36 מלך: דברים לג: ה; בשעריך: תהלים קכב: ב.	
38 עיין ראש השנה לא ע"ב. ור' משה ן' מוסה כותב בפירוש: 'עיין בהרמב"ם ז"ל שכתב	
הגואל יבוא מטבריה'. ודוק. וישבה: זכריה יד: יא.	
40 ינחם וכו': ראה ישעיהו נב: ט.	
42 לבשי: ישעיהו נב: א.	
43 תיטב: תהלים סט: לב.	
44 ישעיהו נב: ב.	

45	יְהוָה בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל יִקְרִימֶם אֲשֶׁר חָזוּ עַל הֵן יְהוֹי שְׁלֹם בְּחִילָךְ הִרְמִי בְּכַח קוֹלְךָ	חֲזוֹן נְבִיאִיו בְּפַעַל יְהוּדָה וִירוּשָׁלַיִם. וְאֶגְוִרָה בְּאֶהְלָךְ מִבְּשָׁרְתָּ יְרוּשָׁלַיִם.
----	--	--

46 יהודה: ראה ירמיהו ז: יו.

47 תהלים קכב: ז; סה: ה.

48 ישעיהו מ: ט.

ג

אצפה לך קוני

[28b] שיר* ובו ח"י בתים לחן הגז' [יוצר יחידתי] ** וסימן אני משה אבן מוסה החזק סלה, וסלה בבית אחד.

אֶצְפֶּה לְךָ קוֹנִי לְשָׁכְנִי בְּאַרְמוֹנִי	קִבֵּל נָא הִגִּיוֹנִי עִיר יְרוּשָׁלַיִם.
נִחַלְתָּ אֲבוֹתִי מֵאֵל מְשָׁלוֹתִי	חָשְׁקוּ רְעִיוֹנֹתִי יֹשֵׁב יְרוּשָׁלַיִם.
יְדַעְתִּי גִזְלֵי חַי אֲזַמְרֶה בְּשִׁבְחִי	רַב שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחִי תוֹךְ יְרוּשָׁלַיִם.
מִשָּׁה וְאַהֲרֹן חֶסֶד יְעֻרְרֶנּוּ (?)	עַם יִשְׂרָאֵל חִבְרוֹן עַל יְרוּשָׁלַיִם.
שְׁמַע נָא תְּחִנּוֹת לְעֵלּוֹת לְחִנּוֹת	בְּעֶשֶׂר לְשׁוֹנוֹת תוֹךְ יְרוּשָׁלַיִם.

* בפירוש כתב: 'השיר הט' הדר סוד הנצח, ודוק' (דף 35b). גם בשיר זה באים בסוף התרועות פסוקים על ירושלים ולא ראיתי לציין להם.

** כנראה הכוונה לשירו של הרמ"ז. דוידזון י2211.

5 ידעתי: איוב יט:כה.

9 דברים רבה ואתחנן, א: 'עשרה לשונות נקראת תפלה'.

ה'ן יהיו לרצון ולא יהיה אסון	אמרי פי ולחשון לדור בירושלים.
אב'ניה רוצה קום נפלאות עשה	עבדך האיש משה בורא ירושלים.
15 ב'טחונו ירצה כי תמיד בך חוסה	כמו קרבן אשה בונה ירושלים.
ג'לך נעשה נא בכל מזמנה	עלית קיר קטנה תוף ירושלים.
20 מ'כתר עליון אשאל מגוי המנאל	ממכר אחיו גואל אשר בירושלים.
ושם חכמה ותבונה מחנה שכניה	ממדבר מתנה הוא ירושלים.
ס'עדי גורא עוטר בתפארה	בחסד וגבורה את ירושלים.
25 ה'דרך והודך יסד מבחך	משך על עבדך תוף ירושלים.
חי חי מאצילות משתוקק לעלות	דלה ממצלות לראות ירושלים.
30 ז'כות רב יצחק לוריא עם גברא יהלל יה	יעמד לשבועה תוף ירושלים.
ק'שר אורות עשר אירד בית היוצר	ותן לי העשר היא ירושלים.

11 יהיו: תהלים יט: טו.

13 אבניה: תהלים קב: טו.

17 עלית: מלכים ב: ד: י.

21 ממדבר: במדבר כא: יח.

30 עם: תהלים קב: יט.

ס'ל'ה עושה נסים
עושים כל מעשים
לְאִשֶּׁר בּוֹ חוֹסִים
לְשֵׁם יְרוּשָׁלַיִם.

33 פלה: ה'; ראה להלן, ד, שורה 18.

ד

אדון אדיר

[49a] זאת בקשה ראשונה, שחברתי בלקלעא יע"ה, ביתד ותנועה, ע"ד שמע קולי (א) ובחינה מתנועעה. (ב) סימן א"ב ובסופה סימן משה אבן מוסה. ובה ל"ב בתים לקיים מ"ש קונה לב אוהב נפשו. (ג)

--- ט

אֶמֶת אֶקְרָא אֶרְדּוֹף אֲשִׁי אֶמְתֶּךָ.
בְּרִית בְּחֹר בְּךָ בְּחֹר בְּחִירָךָ.
גְּדוֹל גָּאָה גֵּדֶר גֵּדֶר גִּדּוּדָךָ.
דְּפֹק דְּגוּל דְּרוֹף דְּרֶךְ דְּבִירָךָ.
הֶסֶר הַצֵּר הֶלֶא הַחֲרִיב הַדּוּמָה.
וְצַר וְאֹר וְסוֹד וְרוֹז וְטוֹבָה.
זְמִיר זֶנֶב זָעַם זָדִים זְעִימָה.

--- ט --- ט --- ט --- ט

אֲדֹנָי אֲדִיר אֶלֶף אוֹשֶׁר אֶקְנֶה
בְּקוֹם בְּעַר בְּלָב בְּעַר בְּאֶשֶׁךָ
גִּידֵעַ גָּאָה גֵּאון גִּלְגָּל גֵּאוןָךָ
דְּלָה דְלָה דְרוֹשׁ דְּמָה דְלָתָךָ
הִדּוֹם הֶקֶם הַשִּׁיב הוֹדֶךָ הַדְרָךָ
וְשׁוֹר וְצַר וְכָח וְחֹן וְזִיזָךָ
זָרַק זֹכֶר זְכוּת זֹמֵר זְמִירָךָ

5

א שמע קולי: בקשה לליל כיפור לר' האי גאון. דוידזון ש1738.

ב ובחינה מתנועעה: מפויטת בלחן שלה.

ג משלי יט: ח.

1 ה', אייחל לך שתאלפני תורה שבה מוצא האדם אושר; אמתך: על דרך: 'הדריכני באמתך ולמדני' (תהלים כה: ה).

2 בער אני, אבל אקום ואתעודד בלבי הבורע באש אהבתך. ברית בחור: יעקב, כלשון הכתובים: 'זוכרתי את בריתי יעקוב' (ויקרא כו: מד); 'בני יעקב בחיריו' (תהלים קה: ו). אבל גם דוד: 'כרתי ברית לבחירי' (תהלים פט: ד); 'הרימותי בחור עמם' (שם פט: כ).

3-4 זכור הברית והשמד אויבי ישראל. גאונך: על דרך: 'וברוב גאונך תהרוס קמיך' (שמות טו: ז). גדול-גאה: ה', על משקל 'גדול העצה' (ירמיהו לב: יט); 'אשירה לה' כי גאה גאה גאה' (שמות טו: א). שמור את האומה הישראלית אשר העמים דלדלה ודרוש מהם את דמה. דפוק: על דרך 'ודפוקם יום אחד ומתו' (בראשית לג: יג). דגול: ה'. נגוש באויב אשר נכנס לבית מקדשך.

5 הדיום: כסא, והכוונה לבית המקדש.

6 וזיזך החזר והשרה על בית מקדשך. וצר ואור: הירח והשמש, על דרך: 'והנה חשך צר ואור חשך בערפיה' (ישעיהו ה: ל); כלומר, הזרח עליו אורך.

7 זריק: כלה ה', זוכר הברית והחסד, את הזומרים בכרם בית ישראל ומכלים אותם, הם עובדי עבודה זרה, על דרך: 'והנם שולחים את הזמורה אל אפם' (יתזקאל ח: יז). זנב: הורג, על דרך: 'ויזנב בך כל הנחשלים אחריך' (דברים כה: יח).

חַתָּם חוֹתָם חָלִי חָכֶם חֲסִידָהּ.	ח'מול חנון חמוד חמדת חמודה
טָחֵן טוֹחֵן טְבוֹת טִירַת טְמוּנָהּ.	ט'עום טעמי טהר טנוף טהורה
יְחִי יִרְוֹן יָדִיד יִשְׁמַח יְחִידָהּ.	י'הי ישר יסוד ישע יסודה
כְּשִׁיר כָּהֵן כְּעַת כְּפִסָּה כְּנָפָהּ.	כ'רון כוכבי כבוד כסא כבודה
כְּסִיל כְּלָה כְּעוֹס כְּעַס כְּפִיָּהּ.	כ'עוס כלה כבולש כנפות כסודה
לָהּ לְלַחֵם לָהּ לְרֹאוֹת לְשִׁמָּהּ.	ל'חץ לוחץ לחם לוחם לכודה
מִשָּׁה מַיִם מִשָּׁה מַעֲנֵן מְקוֹרָהּ.	מ'לף מלכי משח מלף מהודה
מְקוֹם מוֹכֵן מֵאֵד מֵלֵא מְאוּרָהּ.	מ'קום משפט מכון מעז משושף
נְעוּץ נָטַע נִצּוֹר נִגִּיד נְעִימָהּ.	נ'חה נופל נקם נקמת נותה
נֶאֱוָם נָבִיא נָטוֹר נֹרָא נְאוּמָהּ.	נ'שא נשא נדוד נגד נפוצה
סֶלַח סֶלָה סַעַד סוֹעַד סְבִיבָהּ.	ס'מף סכה סגר סגור סגורה

- 8 חמדת: ארץ חמדה, ארץ-ישראל (ירמיהו ג: יט); חמודה: בית המקדש, על דרך: 'ההר חמד אלהים לשבתו' (תהלים סח: יז); חתום חותם: אבני האפוד (שמות כח: יא ואילך); חלי חכם: תכשיט, על דרך: 'גום זהב וחלי כתם מוכיח חכם על און שומעת' (משלי כה: יב). חסידה: בני שבט לוי (דברים לג: ח) הם הכוהנים והלוויים. ורצונו לומר: החזר כוהנים לעבודתם.
- 9 למד טהור, הכהן הגדול, כיצד ליטהר מטומאתו. טוחן: שונאי ישראל, על דרך: 'תדכאו עמי ופני עניים תטחנו' (ישעיהו ג: טו). טבות טירת: על-דרך: 'מה טובו אהליך יעקב' (במדבר כד: ה), ושיעורו אשר כילו טובת משכנות ישראל, בית המקדש שהוא טמנד (ראה דברים לג: יט).
- 10 ישועת עמך תהי על יסוד ישר, איתן.
- 11 כעת אשר פרשת כנפיך עליו וחסה בצילך, על דרך: 'ואפרש כנפי עליך' (יחזקאל ט: ח) ותחת כנפיו תחסה (תהלים צא: ד).
- 12 שוב וכנוס כלתך, כנסת ישראל, ופרוש כנפיך עליה, לשון חופה, על דרך רות ג: ט, וכן 'פרש כנפיו יקחהו' (דברים לב: יא). כסיל: יצר הרע כמדרשו בקהלת ד: יג. כפיר: ידיך תהייגה בהם והראם נחת זרועך, על דרך 'מכף כל אויביו' (שמואל ב כב: א).
- 13 לחץ וכו': על דרך הבקשה: 'אלהינו שבשמים לחץ את לוחצינו' וכו'. לכודה: ישראל אסירי התקווה (זכריה ט: יב); צא והילחם למענם, צא וראה בסבלותם למען שמך.
- 14 מהורה: במדבר כז: כ. מלך המשיח יהיה מניצוץ משה. משה היה משוי ממים; ומשוך על מלך המשיח מים ממקור, כלומר חסדך.
- 15 מקום וכו': כינויים לירושלים. וראה להלן, שורה 31.
- 16 נותה: בית המקדש; נגיד: דוד המלך, על דרך 'לצות אותי נגיד על עם ה' ' (שמואל ב ו: כא), שהוא נעים ומירותיך.
- 17 נשוא נשא עול הנדודים. קיים את מאמר הנביא עליו ושומר את הבטחתך לו: 'הנה ימים באים נאם ה' והקמתי לדוד צמח צדיק ומלך מלך והשכיל ועשה משפט וצדקה בארץ בימיו תושע יהודה' וכו' (ירמיהו כג: ו); 'ונשבעתי לדוד עבדי עד עולם אכין זרעך' (תהלים פט: ד-ה).
- 18 סמוך סוכת דוד; סגור האויב אשר סגר על עמך. והוא על דרך: 'והרק חנית וסגר לקראת רדפי' (תהלים לה: ג); 'ויאמר אבישי אל דוד סגר אלהים היום את איבך

- ע'וזו ע'זרי ע'נה ע'ני ע'שווקה
פ'נה פ'נים פ'דה פ'ונים פ'דותה
פ'צות פ'וצחי פ'דות פ'לט פ'וורקה
צ'פה צ'ורי צ'בא צ'מח צ'עירקה
צ'עק צ'עק צ'רור צ'ורר צ'פונקה
ק'בץ ק'וים ק'נה ק'נץ ק'רובקה
ר'עה ר'עה ר'אה ר'ועי ר'אותה
ש'עה ש'ועי ש'כן ש'די ש'שונקה
ת'מף ת'ומך ת'חי ת'ורת ת'מימקה
מ'יד מ'קדש מ'נה מס'פר מ'עונקה
ת'יות ת'יום ת'דור ת'ורם ת'מונקה
ב'בוא ב'תי ב'צל ב'יתי ב'רוכה
- 20
25
30
- ע'רב ע'בדה ע'שה ע'מו ע'נותה.
פ'רע פ'רעה פ'עול פ'על פ'עלה.
פ'תח פ'תחה פ'קד פ'רע פ'קורקה.
צ'עיר צ'אנה צ'בי צ'דיק צ'נורקה.
צ'דה צ'ידו צ'פן צ'יון צ'פירקה.
ק'קה ק'דוש ק'שט ק'שט ק'הללה.
ר'פא ר'חום ר'צה ר'נת ר'צונקה.
ש'קד ש'ומר ש'מח ש'מח ש'לומקה.
ת'נה ת'קה ת'חי ת'מיד ת'מוכקה.
ש'חך ש'חק ש'נת ש'שון ש'רידה.
א'ני א'ביון א'שש א'גיל א'הובקה.
נ'נה נ'עים נ'ה נ'חמד נ'צורקה.

- בידך' (שמואל א כו: ח). פלה: אפשר שהורתו נגזרת מלשון 'בני ציון היקרים המסולאים בפז' (איכה ד: ב), או שהכוונה לה' לסברת המפרשים שסלה עניינו נצח, וירמוז אל הפסוק: 'ה' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה' (תהלים מז: ח). וכך הוא שימוש לעיל, ג, שורה 33. סביבך: ישראל: 'גדרו ושלמו לה'... כל סביביו' (תהלים עז: יב).
- 19 ערוב: תהלים קיט: קכב. ענותך: על דרך: 'ותתן לי מגן ישעך וענתך תרבני' (שמואל ב כב: לו). והוא כאומרו: 'עשה עם עבדך כחסדך' (תהלים קיט: קכד).
- 20 פנה: על דרך 'ערף ולא פנים אראם' (ירמיהו יח: יז), בהיפוך המשמעות. פונים: ישראל, וירמוז אל הסליחה: פונים אליך בכל לב, ומבקשים שתפדם. פרע: חייב אתה לשלם להם כי הבטחתם.
- 21 פתח: על דרך: 'פתחו לי פתח א' של תשובה... ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרונות נכנסות' (שיר השירים רבה ה: ג).
- 22 צפה: ראה ה'. צמח: משיח בן דוד: 'כי הנני מביא את עבדי צמח' (זכריה ג: ח); ויכנהו צעירך כי דוד אמר: 'צעיר אנכי' (תהלים קיט: קמא).
- 23 צעוק: על האויב אשר צועק עלי. צפונך: ישראל (תהלים יז: יד; לא: כ); וכן צפירך (ישעיהו כח: ה).
- 24 קנה: על דרך: 'עם זו קנית' (שמות טו: טז); ישראל עם קרובו (תהלים קמח: יד).
- 25 רצונך: ישראל, העושים רצונו של מקום.
- 26 שכון בתוך ירושלים שהיא משוש לכל הארץ, והיא גם שלומך, על דרך: 'ויהי בשלם סוכו' (תהלים עז: ג; קכב: ו). וכן נתכנו גם ישראל (שם נה: כא).
- 27 תמימך: ישראל. תמוך בהם תמיד, על דרך: 'תמכתך בימין צדקי' (ישעיהו מא: י).
- 28 מיד: בנה; מנה: השלם מספר ישראל המעונה; שוחק: אויבי ישראל; שנת ששון: במקום רצון מפני האות, על דרך: 'לקרא שנת רצון לה' (ישעיהו סא: ב), ושיעורו – הגאולה.
- 29 הדור: ה' ההדור בלבשו (שם סג: א), היה עתה מרים קרן ישראל.
- 30 בתי: בת ישראל; נוה וכו': ירושלים הנקראת 'נוה שאנן' (שם לג: כ).

מ'קום מַפְלֵט מְשַׁפֵּט מְקוֹמָהּ
ס'גה סיני ספון סגל סגורף
ו'צא ושמח ורון ותיק וגרף.
תדר הודף תלא האיר תפודף.

31 מקום וכו': ירושלים. ראה לעיל, שורה 15. בשוב ה' את שיבת ציון או ישמחו זקן וגר.
32 בית זה קשה להולמו. ולכאורה פנה וכו', הכל הולם את משה רבנו. ואולי הכוונה שאז יקום לתחייה.

ה

מבטחי כחי וגחי

[54a] בקשה לחן אלהי עוז תהלתי * שחברתי במשתג'אנם יע"ה. סי' משה אבן מוסה.

מ'בטחי כחי וגחי
ב'שחי שחי ויחוחי
ג'דועה שועה שמעה
נטועה תרעה מושיעה.
ה'מורה צורה ינצרה
בצרה עורה פארה
ו'חילה כלה לבעלה
אפלה לילה בהלה
ז'תחנן ענן יתלונן
שאנן קנן רענן
ח'חמות רמות נעלמות
עלמות קמות רוממות.
ט'ראשון אשון באשון
ורצון הצאן יחפצון.
י'חמות רמות נעלמות
עלמות קמות רוממות.

- * לר' אליקים. דוידזון 4507.
- 1 מבטחי: תהלים כבי. גרועה: שמע שוועת האומה שנגדעה מארצה, וכן להלן יכנה את עם ישראל בכינויים שונים.
  - 2 בשחי: בתפילתי אשר היא במקום קורבן. נטועה: כנסת ישראל, על דרך 'וכנה אשר נטעה ימינך' (תהלים פ: טז), 'וה' צבאות הנוטע אותך' (ירמיהו יא: יז), 'נצר מטעי מעשה ידי להתפאר' (ישעיהו ס: כא) וכו'.
  - 3 האומה אשר נמשלה לכלה ודודה, החתן, הוא הקב"ה.
  - 4 תפארת ישראל, ה', עוזר לה בצרתה כי אתה כבודה (תהלים ל: ג), חמדתה וידידה. ואולי כבודה היא התורה שישאל חמדה ולא נטועה גם בצרתם.
  - 5 עיניה צופיות אל בעלה הראשון, ה', אשר בטרם חטאה לו היו עיניו אליה, והיא קמה בחצות ומתפללת אליו.
  - 6 בהלה: עיין איוב כט: יג. והצאן, עם ישראל, מבקש שתהא שעת רצון לפניך, על דרך: 'לקרא שנת רצון לה' (ישעיהו סא: ב).
  - 7 הוא מתפלל לחסות בצל ה', על דרך תהלים צא: א; וקשר בזה ענן ה' שסוכך על עם ישראל בצאתו ממצרים (ראה שמות יג: כא).
- 8—9 יהיה שאנן בקנו — בביתו, ורענן, על דרך 'ושקט ושאנן ואינן מחריד' (ירמיהו

10	בְּגֵרוֹנָם חָנָם בְּאוֹנָם בִּינָם קוֹנָם בְּלִשׁוֹנָם	וּמִירוֹת שִׁירוֹת הַדּוֹרוֹת אֶמְרוֹת בָּרוֹת טְהוֹרוֹת.
	נְכֻסָּה יָפָה נִרְדָּפָה עֲרִיפָה רַפָּה הַדּוֹפָה	לְחֻצְרוֹת טִירוֹת יִשְׁרוֹת וּמִזְרוֹת תְּכָרוֹת מוֹזְרוֹת.
	מ'וֹשִׁיעִי רוּעִי רַעִי וְרַעִי דְעִי מְסִיעִי	בְּמָמוֹן הַמּוֹן יִהְלָמוֹן לְעִמּוֹן אֲמוֹן וְשִׁלְמוֹן.
15	וְלִמָּה אִמָּה הַמָּמָה נַעֲלָמָה חֲכָמָה וְרָמָה	בְּכֻסָּף כְּסָף מֵאָסָף וְקֻצָּף רֶשֶׁף בְּנֶשֶׁף.
	סִגְלָה עִלָּה לְמַעֲלָה וְאִלָּה כִּלָּה וְקִלָּלָה	לְחֻזּוֹת רוֹזוֹת עֲלִיזוֹת לְעֻזּוֹת בּוֹזָת לְהַבּוֹזָת.
20	ה'וֹחִילִי יִילִי צִהְלִי מְדִלִי דְלִי אֶהְלִי	בְּיָמִים רָמִים נְעִימִים בְּשָׂמִים סָמִים עוֹלָמִים.

- ל: י), 'ואני כזית רענן בבית אלהים' (תהלים נב: י); 'עלמות: על דרך: בתוך עלמות תופפות' (תהלים סח: כו), ושיעורו: בשוב ישראל לארצו יצאו עלמות לשורר בחוצות ירושלים, כמאמר הכתוב: 'עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל... ויצאת במחול משחקים' (ירמיהו לא: ד). והן מהללות את ה' (על דרך 'רוממות אל בגרונם' [תהלים קמט: ו]) בחן ובכוח. וישראל אין כוחם אלא בפיהם (ראה תנחומא בלק, ג).
- 10 מבקשים על היין ומשבחים לקונם.
- 11 על דרך 'נכספה גם כלתה נפשי לחצרות ה' (תהלים פד: ג); 'ונדעה נרדפה לדעת את ה' (הושע ו: ג).
- 12 זמורות: עבודה זרה (ראה יחזקאל ח: יז), ושיעורו — להעביר עבודה זרה מארצנו.
- 13 יהלמו: ראה תהלים עד: ו, ושיעורו: ישראל, המכונה המון (על דרך בראשית יז: ה), צורריו עושקים את ממונו.
- 14 זו קריאת תגר: האומות רודפות את עמך ואתה מסייע להן (ראה הבית שלאחריו). ושלמון: כינוי לעמים שהם רודפי בצע, על דרך: 'אהב שוחד ורדף שלמונים' (ישעיהו א: כג).
- 15 אמה: ישראל, אין לה מאסף (ראה ירמיהו ט: כא) והיא נכספת שיקוימו בה דברי החזון: 'ומאספכם אלהי ישראל' (ישעיהו נב: יב).
- 16 כינויים לתורה שישאל הוגים בה ומקיימים אותה, ואף על פי כן יוצא עליהם הקצף והם מזי רעב ולחמי רשף (דברים לב: כד) ואויביהם, כאשר הזרה, מתנכלים להם ללכדם (משלי ז: ט). או אינו אלא רומז לקללה שבאיוב (ג: ט): 'יחשכו כוכבי נשפוי'. רומם ישראל וידעו ויבינו רזי תורה.
- 18 עשה באומות כלה ויהיו לקללה יען שהן מבוזות את ישראל שהם העוים שבאומות (ביצה כה ע"ב).

ו

אלי וחילי פודה מצילי

[102ב] בקשה לחן אליך ה' נשאתי עיני. * סי' אני משה בן מוסה חזק ואמיץ.

אֵלִי וְחִילִי	פֹּדֶה מִצִּילִי	מְכַל עֲמָלִי	יֵשֶׁר מַעֲגָלִי.
נִפְשִׁי רַפְּאֵה	מְבוֹר הוֹצִיָּאָה	לֵךְ אֶל חֵי צִמְאָה	יֹשֵׁב מִמּוֹלִי.
יְהִי עֵינִי תְּאִירָה	הִיָּה לִי מִנֵּן עֲזָרָה	כִּי הִיא עֵת צָרָה	בְּכָל גְּבוּלִי.
מִשָּׁנָב תִּהְיֶה לְדָל	כַּחֲסִדְךָ עֲשֵׂה עִם	תִּמְכְּהוּ בִּידְךָ	כִּי אֶתָּה אֵלִי.
דָּךְ	עֲבֹדְךָ		
5 שׁוֹר עֲזִי מַחְצִי	וְרֵאָה חֲמָסִי	תְּקִימָה נָסִי	הֲרִימָה דָּגְלִי.
הַטִּיבָה לְטוֹבִים	הַנֶּעֱלָבִים מַעֲצָבִים	הֵן גּוֹיִם הַעוֹלָבִים	כְּמֹר מִדְּלִי.
בִּזְרָא בְּרָאשִׁית	יְדָךְ עָלִי תִשִּׁית	כִּי מִדִּית וּמָסִית	פָּרְצוּ זְבוּלִי.
נִתְּנוּ לְבוֹזִים	יִשְׂרָאֵל וְנוֹזִים	וְכַמִּים עֲזִים	יִרְדּוּ סָר צָלִי.
מִחֲשָׁכֵי הָאָרֶץ	תֹּאִיר וְלִי תִשְׁרֹשׁ	וְגוֹיִם תִּגְרֹשׁ	תִּקַּח מֵאֲצָלִי.
10 וְשִׁמְעֵה צוֹר נֶאֱקוֹת	דָּלִים, וְאַל נָא תִשְׁקֹט	עוֹשֶׂה צַדִּיקוֹת	דוֹד מְחוֹלָלִי.
סוֹמֵךְ וְתוֹמֵךְ	תֵּן עֲזוֹ לְעֲמָךְ	וְשׁ ... מֶךְ	..... לִי
הַשְׁמֵד נָא לְבוֹתַי	חִישׁ בְּנֵה מַחֲוֵי	ו ... אֲזִי	..... לִי
חַיִּיךָ עִם שׁוֹכְבֵי הוֹזָה	מֵהוֹדֶךָ עָלְיוֹ הוֹזָה	מִחַזָּה שְׂדֵי יַחֲזָה	הִילֵד אֲשֶׁר כְּנִילִי.
וְאִמְרִיךָ כֹּחַ יְהִיָּה	יִאֲרִיךְ יָמִים יַחֲיָה	אֶהְיָה אֲשֶׁר אֶהְיָה	יִתְגַּדֵּל בְּמִקְהִלִּי.

* פיוט שהספרדים מפייטים אותו בימי הסליחות. דוידזון 5029.

- 1 ישר: על דרך 'ישר מעגל צדיק תפלס' (ישעיהו כו:ז), 'הדרכתך במעגלי ישר' (משלי ד:יא).
- 2 צמאה: תהלים מב: ג, סג: ב; יושב: במדבר כב: ה, ושיעורו כאן: אתה ה' הקרוב אלי עד מתי תשב מנגד ולא תעזור לי ?
- 4 מ'שגב: תהלים ט: י; כחסדך: שם קיט: קכד; תמכהו: שם סג, ט, ישעיהו מא: י.
- 5 מחצי: מוחץ מכתי (ישעיהו ל: כו).
- 6 מעצבים: שעובדי עבודה זרה עולבים אותם; כמר: ישעיהו מ: טו.
- 7 תשית: תהלים קלט: ה; זבולי: בית המקדש (מלכים א ח: יג, ישעיהו סג: טו).
- 8 גוזזים: ישעיהו כג: ז, סר: במדבר יד: ט.
- 13 יחזה: במדבר כד: ד; הילד: דניאל א: י.

ז

שירי תוכחה על ראשי קהל הפורטוגזים

אל נקמות עורה

[56א] בקשה ותחנה שחברתי בעיר ליגורנא. לחן קומה דודי אל היכלי שן. * אני הצעיר משה אבן מוסה החזק האמיץ סלה בסימנא. ובה ל"א בתים וסימניך ל"א איש אל ויכזב. **

תִּישָׁן, קוּמָה אִישׁ מִלְחָמָה
מִשְׁלָךְ בַּעֲפָר אֲדָמָה.

אֵל נִקְמוֹת עוֹרָה לָמָּה
כֶּתֶר תּוֹרָה עַל מָה עַל מָה

עוֹזְבֵי תּוֹרָה הַשְׁמַד הַכְרִית
תִּהְיֶה הָאָרֶץ לְשִׁמְמָה.

נֶלֶם נִקְמַת בְּנֵי בְרִית
שְׁלֹף אֲרָצָם בְּאֵשׁ גְּפָרִית

יְדֵי אֶשָׁא אֶל שָׁמַיִם
עִיר אֲשֶׁר ה' שָׁמָּה.

יִמְחוּ מִסֶּפֶר חַיִּים
יִשְׁמַע צַעֲקַת עֲנִיִּים

5

וְלֹא שֶׁת לְבוֹ גַּם לְזֹאת
אֵין רֹאָה אֶת כָּל מְאוּמָּה.

הַעֲשִׂיר יַעֲנֶה עֲזוֹת
מִלֶּאֱלֹהִים לְהַבְּזוֹת

הָעֲנִיִּים הָאֲבִיוֹנִים
כָּלֶם הַסִּכִּימוּ הַסִּכְמָה.

צוֹעֲקִים וְאֵינָם נִעֲנִים
תִּקְנֵוּ לָהֶם תִּקְוִיִּים

10

חֶסֶד אֶל הַכֹּנֶסֶת אוֹרְחִים
לֹא כֶדֶת תּוֹרָה תְּמִימָה.

עֶקְרוֹן עֶקְרוּ בְּרִיחִים
הֵלֵא הֵם דִּיּוּנִים מִמָּחִים

רַעָה מִצָּפוֹן וְשִׁקְפָה
מַעֲיָנִי כָּל חַי גִּעְלָמָה.

יְהִירִים יָדָם תִּקְיָפָה
תּוֹרָתוֹ הִנֵּה נָא רָפָה

* לר' ישראל נאג'ארה. דוידזון ק180.

** במדבר כג: יט.

1 עורה: תהלים מד: כד.

5 ימחו: שם סט: כט; אשא: דברים לב: מ.

6 עיר: יחזקאל מח: לה.

7 עשיר: משלי יח: כג. ולא שת: שמות ז: כג.

8 אין: בראשית לט: כג.

11 עקרו, על דרך צפניה ב: ד.

12 לעשות שלא כדת.

13 מצפון: על דרך ירמיהו א: יד, וכוונתו לעשירים, כמאמר חז"ל: 'הרוצה להעשיר יצפין' (בבא בתרא כה ע"ב).

14 נעלמה: איוב כח: כא, ושעורו: תורתו חלשה והדבר נעלם מעיני הבריות.

- 15 יִדְיָהֶם עַל הָעֲלִינָה
תְּדוֹשׁ אוֹתָם אֶל אֲמוֹנָה
קִבְצָם כְּעֶמֶר גִּרְנָה
יִהְיוּ כְּעֶמֶר וּסְדוּמָה.
- ר' ב' עֲבָדִים הַמִּתְפַּרְצִים
שְׁלֹטֵי הַגְּבוּרִים שְׁשִׁים
וְתִמְכוּ עֶשֶׂר עֲרִיצִים
אֲנָשִׁי שֵׁם אֲנָשִׁי הָרָמָה.
- מִיָּהָר קוֹם מִגֶּן גְּבוּרִים
וְגוֹי עוֹ פְּנִים אֲכֹרִים
לְהִתֵּם יוֹדִים אֲרוּרִים
אֲשֶׁר לֹא מִיִּשְׂרָאֵל הֵמָּה.
- שְׂכָחוּ קוֹנָם בְּמִמוֹנָם
יֵין וְסִיכָם סֶתֶם יֵינָם
הַשְׁחִיתוּ פֶּאֶת זָקָנָם
שָׁתוּ פִּיהֶם בְּשִׁמְיָמָה.
- הֵן עִם יֵצָא מִמְּחִיצָה
וְכָל אֲשֶׁר חָפֵץ עָשָׂה
הִתִּיר לוֹ קֹדֶשׁ וּקְדָשָׁה
עִיר פְּרוּצָה אֵין לָהּ חוֹמָה.
- אֲרוּר הָאִישׁ בֶּא מַאֲדוֹם
הָעַל אֶל תַּתְּאֶפֶק תְּדָם
רָעִים חוֹטְאִים אֲנָשִׁי סְדוֹם
אֶל קוֹם לַעֲשׂוֹת נִקְמָה.
- בְּאֵין חוֹזֵן עִם יִפְרַע
חֲכָמִים הֵמָּה לְהִרַע
מִנְטִפִי מִים יִגְרַע
הֵם לַעֲצָמָם בְּנוֹ בָמָה.
- נִפְץ וָרֶם אָבֶן בְּרָד
בֶּן נַעֲוֹת הַמְרִדוֹת מְרִד
יָבֹא וּפְחָד וְחָרָד
יִגְרָה מְדוֹן אִישׁ חִימָה.
- מִשְׁכִּיל יִמְשׁוֹל בְּבֶן מִבִּישׁ
יִפְלוּ אֲבָנֵי אֶלְגָּבִישׁ
כִּי מִבְּטָחוֹ בֵּית עֶפְבָּיִשׁ
יִגְדְּעוּ רַמֵּי הַקּוֹמָה.
- 15 קִבְצָם: מִיכָה ד: יב ('והמה לא ידעו מחשבות ה' ולא הבינו עצתו כי קבצם כעמיר גרנה').
16 תִּירוּשׁ: עַל דֶּרֶךְ: 'בִּאֵף תְּדוֹשׁ גּוֹיִים' (חֲבִקוּק ג: יב).
17 עֲבָדִים: שְׂמוּאֵל א כה: י; יתִּמְכוּ: מִשְׁלֵי יא: טז.
18 שְׁלֹטִי: שִׁיר הַשִּׁירִים ג: ז, ד: ד. אוֹלֵי שִׁיעוּרֵי שְׁהַעֲרִיצִים שׁוֹלְטִים בְּשִׁישִׁים הַגְּבוּרִים, שֶׁהֵם תַּלְמִידֵי הַחֲכָמִים? וְרָאָה בְּבֵית שְׁלֹאֲחִירֵי.
20 אֲשֶׁר: דְּבָרֵי הַיָּמִים ב ח: ז.
22 שְׁתוֹ: תִּהְיֶה לֵג: ט, וְכֹאֵן גַּם בְּמוֹבֵן שְׁתִּית יֵין גִּסְדָּה.
25 אֲדוּם: מַלְכוּת הַגְּבוּרִים, וְהַכּוֹנֵה כְּנֶרֶם לֹאִיטְלִיָּה.
27 בִּאֵר: מִשְׁלֵי כט: יח; מִנְטִפִי: אִיּוֹב לו: כז.
29 נִפְץ: יִשְׁעִיהוּ ל: ל, וְהַכּוֹנֵה עַל עוֹשֵׂי הָרָעָה.
30 בֶּן נַעֲוֹת: שְׂמוּאֵל א כ: ל; יִגְרָה: מִשְׁלֵי טו: יח.
31 מִשְׁכִּיל: מִשְׁלֵי יז: ב — זֶה תְּפִילַת הַמְּשׁוֹרֵר; מִבְּטָחוֹ: אִיּוֹב ח: יד.
32 אֲבָנֵי: יִחְזַקְאֵל יג: יג; רַמֵּי: יִשְׁעִיהוּ י: לג.

וּכְבֹּד תֵּאכְלֶה הָעֵשׂ	וְאֶרֶץ תִּנְעַ וְתִרְעֵשׂ
יִחְרוֹק שֵׁן נִפְשׁוֹ עֲנֻמָּה.	וְרָשָׁע יִרְאֶה וְכַעַס
וּבֵיתָם אֶל מוֹת שָׁחַ	סוֹרְרִים שְׁכֵנוֹ צִחִיחָה
לֹא תַחֲיֶה כָּל נִשְׁמָה.	כִּלְמָ וְעַל כָּל רֹאשׁ קָרְחָה
בַּעֲלֵי זִרְעֵ גִבְרוֹ	הַבּוֹגְדִים בַּעֲקָר כְּפָרוֹ
אֲנָשֵׁי דָמִים אֲנָשֵׁי מֶרְמָה.	וְאִיָּה ה' אָמְרוּ
סְדוּם, דָּם לָרֹב שׁוֹפֶכֶת	ה' פָּךְ אֲרָצָם כְּמַהֲפֹכֶת
יְמוּתוֹ וְלֹא בַחֲכָמָה.	כִּנְבֻלָּה בְּדֶרֶךְ מַשְׁלָכֶת
זָקֵן גַּם שָׁב גַּם יְשִׁישִׁים	ח' מְדוֹ לָהֶם חֲמֻדַּת נָשִׁים
כִּי בָנֵי זְנוּנִים הָמָה.	בָּאוּ בַמַּעֲרַת פְּרִיצִים
הוֹרְתָם, נִשְׁלַחַה נִפְרָצָה	וְזָנְתָה אִמָּם וְהוֹבִלְשָׁה
דֶּרֶךְ הַפּוֹנָה קְדִימָה.	אוֹהֶב פֶּשַׁע אוֹהֶב מִצָּה
וְאַתָּה זִנִּית רָעִים רַבִּים	ק' רִית אֲוֶן מִסָּכָת זָבִים
וְלֹא יֵשְׁאוּ עוֹד כְּלָמָה.	אֲנָשִׁים אֲחִים וְקִרְוָבִים
וּמַחְזִיקִים אֶת בֶּדֶק	ה' בַּחוּץ יִלְחֹץ גֵּר צֶדֶק
עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה.	הַפִּצְצָה טוֹבָם כְּחֶדֶק

- 33 כבגד: איוב יב: כח.
 34 תהלים קיב: י, לג: יב.
 35 סוררים: שם סח:ז; וביתם: משלי ב:יח.
 36 לא תחיה: דברים כ: טו.
 38 אנשי: תהלים ה: ז, נה: כד.
 39 דברים כט: כב, דברי הימים א כב: ח.
 40 כנבלה: מלכים א יג: כד; ימותו: איוב ד: כא.
 43 הושע ב: ז, דברי הימים א יג: ב.
 44 אהב: משלי יז: נט; דרך: יחזקאל מ: ו.
 45 זנית: ירמיהו ג:א.
 46 ולא יבושו בחטאתיהם ובמעשיהם הרעים.
 47 איוב לא: לב, וכאן בהיפוך המשמעות: לא יתנו אכסניה לעובר אורח ולחכמים שהם מכונים מחזיקי־בדק, על דרך 'מחזיקי בדק' (יחזקאל כז:ט), 'עץ חיים היא למחזיקים בה' (משלי ג: יח).
 48 טובם: מיכה ז: ד.

50	א'נשי בני בליעל ומשפטי נפשם תגעל	בה' מעלו מעל ויאמרו ידינו רמה.
	מ'מרים הם כבית זמרי שעטנו לבש צוררי	כל הלובשים מלבוש נכרי בגלומי תכלת ורקמה.
	יועץ בליעל סכל ידעתי אל כי כל תוכל	גבינת הנוצרים אכל לא יבצר ממך מזמה.
55	צעק לבי אבי אבי כי לא נותרה נשמה בי	ראה עולבי רדף אויבי באיש עוד רוח לא קמה.
	סר זעף כתף סוררת כי חמס ושד אוצרת	מהר הכרת תפרת כל הנפש תהיא אשמה.
60	לבש אתה בגדיך וברה נחלתך	רדה בקרב אויביך וחית שדה השלמה.
	תן תבנה ולא תהרס ואז ניתן דוד בראש	רפא את מזבח הפרוץ ולאין אונים ירבה עצמה.

ח

אויבי שונאי דוד הצמיתם
[57א] בקשה לחן קומה דודי אל היכלי שן. * סימן אני משה אבן מוסה חזק סלה.
א'ויבי שונאי דוד הצמיתם
אבותם ימחו אתם
תפח רוחם ונשמתם
לא תשאיר מהם פֶּרֶסָה.

- 50 ויקרא כו: ט, דברים לב: כז.
- 52 בגלומי: חזקאל כו: כד.
- 53 יועץ: נחום א: יא.
- 56 באיש: יהושע ב: יא.
- 58 חמס: עמוס ג: י.
- 59 רדה: תהלים קי: ב.
- 60 וחית: איוב ה: כג.
- 61 רפא: ראה מלכים א יח: ל.
- 62 ניתן: דברי הימים א טו: ז; ולאין: ישעיהו מ: כט.
- ח * ראה הקדמה לשיר הקודם.
- 1 דוד: ה'; הצמיתם: תהלים קמג: יב.
- 2 לא תשאיר: שמות י: כז.

וְאֶבְדִּים עַדִּי קוֹמִם וְתִשְׁלַךְ הָאֶמֶת אֶרְצָה.	נִאֲוֹר מִחַ'ה תִּמְחַה שָׁמָּה כִּי הוֹבִישָׁה זִנְתָּה אִמָּם
וְהָאֹר לְחֹשֶׁךְ שָׁמַיִם וְעֵינַם עַל הַמְרוּצָה.	יְדִיהֶם מְלֹאוּ דָמִים אוֹמְרִים בְּעֵינָם חֲכָמִים
בְּלִי מִדָּה וּבְלִי מִשְׁקָל לֹא תִצְמִית כָּל מִפְרִיץ פְּרִצָּה.	מִשְׁפָּטָם מִשְׁפָּט מִעֶקֶל עַד אֲנֵא רֹכֵב עַל עֵב קָל
יִפְגְּשׁוּ חֹשֶׁךְ יוֹמָם לֶךְ עֵינָי נִפְשִׁי אֶשָּׂא.	שָׁרֵשׁ הֶרְתָּמִים לְחֹמָם לוֹכֵד חֲכָמִים בְּעָרָם
יִהְיוּ לְלַעַג וּלְחִרְפָּה פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלֹשָׁה.	ה' וְלִכְּסִים בְּקוֹמָה זְקוּפָה בּוֹז מִשְׁפָּחוֹת עֶפְרַיִם
עֲשֵׂה לְמַעַן זִקְנִי נַעֲזֹכָה נָא אֶת הַמִּשָּׂא.	אֲלֵהִי עוֹלָם ה' וְסִלַּחְתָּ לְעוֹנֵי

- 3 נאור: ה' (תהלים עו:ה).
- 4 הובישה: הושע ב: ז; ותשלך: דניאל ח: יב.
- 5 ידיהם: ישעיהו א: טו; והאור: שם ה: כ.
- 6 בעינם: שם ה: כא. המרוצה: לא נראה שמשמעה מרוץ, רכיבה (ראה דרך משל שמואל ב יח: כז), אלא מה שבעלי דינין מרצים אותם בכסף (על דרך תהלים סח: לא); וכן הוא בדברי הנביא: 'כי אין עיניך ולבך כי אם על בצעך ועל דם הנקי לשפוך ועל העשק ועל המרוצה לעשות' (ירמיהו כב: יז).
- 7 משפט: חבוקק א: ד.
- 8 רוכב: כינוי להקב"ה, על פי ישעיהו יט: א; תצמית: ראה תהלים קמג: יב; מפריץ: פורץ גדר, ומליצה היא על דרך 'מפריס פרסה' (ויקרא יא: ז).
- 9 שרש: איוב לד: יפגשו: שם היד.
- 10 לוכד: שם ה: יג; נפשי: תהלים כה: א.
- 11 הולכים: רמיהו מר המהלך בקומה זקופה אפילו ארבע אמות כאילו דוחק רגלי שכינה' (ברכות מג"ב).
- 12 בוז: איוב לא: לד; עפר עיפה: בני מדין (בראשית כה: ד), ועיפה פילגש כלב (דברי הימים א ב: מו), ושיעורו: כבני פילגשים הם ומשולים לעפר. פושעי: על דרך עמוס ב: ו.
- 14 נעזבה: נחמיה ה: י, ודומה שאין שיעורו בככתוב אלא שיעזוב ה' את אותם החוטאים אשר הם בחינת נושים בו והם למשא עליו, וכן מובן מן ההמשך.

15	בֵּית גֵּאִים תִּפְח וְתִכְרִית תִּמְטֵר עֲלֵיהֶם אֵשׁ גִּפְרִית	וְלֹא תִכְרוֹת לָהֶם בְּרִית וְתִתֵּן אוֹתָם לְמִשְׁפָּה.
	נִוְגְשִׁים יִלְכוּ בְּלֹא כַח תַּחַת חֹטֵה יֵצֵא חוּץ	יִזְרְעוּ תִּבְל וְרוּחַ וְתַחַת שְׁעוֹרָה בִּאֲשָׁה.
20	מֵאֲרִתָּךְ בְּבֵית רָשָׁע כְּשֹׁפֵעַ הַגְּדִי שֹׁפֵעַ	עוֹשֶׁק וּבּוֹצֵעַ בָּצַע תִּזְכֹּר אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה.
	וְיִדְעֶךָ הֲלוֹ וְאוֹרוֹ וְלִקְלָלָהּ יְהִי זְכָרוֹ	וַיִּכְבֶּה וַיַּחֲשֶׁךְ גֵּרוֹ לְקַמִּים מוֹנִים לְשִׁמְצָה.
	סִתְרִי וּמַגְנִי אֶתָּה אֲזוּ תִקְפֹּץ פִּיהָ עוֹלָתָהּ	הִבֵּט לִמִּי כֹה עוֹלִלָתָהּ יִשְׁמַח צְדִיק כִּי בֶךָ חֹסֶה
25	הִרְאֵם יְדָךְ הַחֲזָקָה בָּבוֹא עָלֶי צָרָה צוּקָה	שְׁתִּי בְנוֹת לַעֲלוּקָה יְדָךְ כָּל אוֹיְבֶיךָ תִּמְצָא.
	חֲזֹק פְּדִנִי מֵעֹשֶׁק וּבְיָדוֹ צַנָּה וְנֹשֶׁק	אָדָם מַחֲבֵק וּמִנְשֶׁק עַז פָּנִים מִצָּחוֹ נְחוּשָׁה.
30	סִמְכָה עֲלֵיהֶם חֲמַתְךָ וַיִּכְרְתוּ כָּל אוֹיְבֶיךָ	תִּרְוֹם יְדָךְ עַל צָרֶיךָ גִּדְרֵ־אֲבָנִים הִרְגִּסָה.

- 15 בית גאים: משלי טו:כה; ולא תכרות: דברים ז:ב.
- 16 תמטר: תהלים יא: ו.
- 17 יזרעו: הושע ח: ז.
- 18 תחת: איוב לא: מ.
- 19 מארתך: משלי ג:לג.
- 20 כשפוע: שופטים יד: ו.
- 22 לקמים: שמות לב: כה.
- 23 פתרי: תהלים קיט:קיד; הכפ: איכה ב:כ.
- 24 תקפוצ: איוב ה: טו.
- 25 שתי בנות: משלי ל: טו.
- 26 ירך: תהלים כא: ט.
- 27 פדני: שם קיט: קלד; מחבק ומנשק: למראית העין, ובקרבו ישים ארבו (ראה ירמיהו ט: ז).
- 29 סמכה: תהלים פח:ח; תרום: מיכה ה:ח.
- 30 גדר: משלי כד: לא.

תַּחֲשֹׁב לְנִכְרֵי וּלְזֹר	לָהֶם תִּהְיֶה לְאִכּוֹר
בְּהִבִּיטִי לֹא אֲבוֹשָׁה.	וַיָּקָם לָךְ אִמֶּר תִּגְזֹר
וְחֵישׁ הַשְׁמִיעֵנִי קוֹלְךָ	ה'וְדַעֲנִי דֶרֶךְ אֵלֶיךָ
וְאַחֲרֶיךָ נִרְוָצָה.	מִשְׁכָּנִי לְהִיכָלִי מִלֶּךָ

ט

ממעון קודשך השקיפה

[57ב] בקשה לחן הנזכרת. סי' משה בן מוסה הצעיר.

פִּי פָעַרְתִּי וְאַשְׁאִפָּה	מ'מַּעוֹן קוֹדֶשְׁךָ הַשְׁקִיפָּה	
עֲשֵׂה לָךְ שֵׁם תִּפְאָרְתָּ.	גַּל יִצְעָלִי בּוֹ וְחִרְפָּה	
וּמִמְרִים בְּחִימָה כָּלָה	ש'דִּי חֲסִדֶיךָ הַפְּלֵא	
פּוֹרְשֵׁי רֶשֶׁת וּמִכְמָרְתָּ.	פֶּרַחֲם כְּאֶבֶק יִצְעָלָה	
לְחֻשְׁךָ יִהְיֶה שְׂמֶשֶׁם	ה'וְיִהְיֶה כִּמְקַדְּשֶׁם	5
בְּלִבָּם הָאֵשׁ בּוֹעֶרֶת.	תּוֹקֵד וְלֹא תִכְבֶּה אֵשֶׁם	
כְּפַעֲעָלִים לָהֶם שְׁלִים	ב'מִהֲמֹרֹת הַפִּילִים	
הִסֵּר מִרְאשָׁם עֲטָרָתָּ.	לְשׁוֹעֲתָם אֵזֶן תִּצְעָלִים	
כּוֹס תִּרְעָלוֹת אוֹתוֹ הַשְׁקָה	נ'וְגִי'עַ בִּי לֹא יִנָּקָה	
נִפְשׁוֹ הַכֶּרֶת תִּכְרֶתָּ.	וְתַחַת רִגְלֵי תִדְכָּה	10
מֵאֲרִצְךָ הַחֲרִי[מ]ם	מ'בְּלִיג שׁוֹד עַל עֵז וּמִרְוֹמָם	
בְּבִשְׂרָם יִשְׂרְטוּ שְׁרִטָּה.	בְּדוֹר אַחֵר יִמַּח שְׁמָם	

- 32 ויקם: איוב כב: כח; בהביטי: תהלים קיט: ו.
 33 הוריעני: שם קמג: ח.
 ט 1 ממעון: דברים כו: טו; פי: תהלים קיט: קלא.
 2 גל: תהלים קיט: כב.
 4 פרחם: ישעיהו ה: כד.
 5 היו: צ"ל היה; כמק: שם.
 8 לשועתם: איכה ג: נו; הפיר: איוב יט: ט.
 9 נוגע: משלי ו: כט.
 10 ותחת: איכה ג: לד.
 11 מבליג: עמוס ה: ט; ומרומם: מבצר (ראה שם).
 12 בדור: תהלים קט: יג; בבשרם: ויקרא כא: ה.

וְהָיָה נִשְׁמָה טִירָתָם	כִּי נִלְוִים מִעֲגֻלֹתָם
וְהָאֵמֶת הִיא נֶעְדְּרֶת.	
ס'מך עֵינִיךָ הֵם חוּזוֹת	15
הַעֲדָה הָרְעָה הַזֹּאת	
ה'וֹרִידִים לְבָאֵר שַׁחַת	
אִזּוֹ לֹא אִירָא וְלֹא אֶחָת	
הַצֵּל עֲשׂוֹק מִיַּד עוֹשְׂקִים	20
וְנִשְׁיָהֶם דְּשִׁמּוֹ שְׂקִים	
עֵזֶן אֲבוֹתָם יִזְכֹּר	
יִסְכֵּר פִּי דוֹבְרֵי שָׁקֶר	
יְהִי אַחֲרֵיהֶם לְהַכְרִית	
שׁוֹמֵר הַחֶסֶד הַבְּרִית	
רִצָּה נְדָבוֹת פִּי וְאֵלֵי	25
בִּסְפָּר יִכְתְּבוֹן מְלִי	
גִּאֲוֹתָם תִּשְׁפִּיל אוֹתָם	
וְהָאֵמֶת הִיא נֶעְדְּרֶת.	
עֲשִׂירִים יַעֲנוּ עֲזוֹת	
הוֹמָיָה הִיא וְסוֹדֶרֶת.	
וְהַשְׁמַד פְּרִים מִתַּחַת	
כִּי יִכְלוּ שׁוֹמְרֵי מִשְׁמֶרֶת.	
הַצֵּמַת פּוֹחֲזִים וְרָקִים	
תַּחַת פְּתִילֵי מַחְגָּרֶת.	
וְרָשָׁעִים עֶקֶר תַּעֲקֹר	
סוֹגֶרֶת גַּם מִסְגֶּרֶת.	
לֹא פָלִיט וְלֹא שְׂאֲרִית	
חֶבֶשׁ חוֹלָה וְנִשְׁבָּרֶת.	
פִּנָּה וַיֵּשֶׁר מִעֲגָלִי	
בָּעֵט בְּרָזֶל וְעוֹפֶרֶת.	

י

שִׁיר־תּוֹדָה עַל הַיִּנְצָלִי מִשְׁבִּי מֵאֵלֶּטָה

נִפְשִׁי אִמְרֵי מִזֶּה נִהִיתָהּ

[א63] בַּקֶּשֶׁה שֶׁחִבְרָתִי עַל מַעֲשֵׂה שֶׁהָיָה כֵךְ הָיָה: כְּשִׁיצֵאתִי מֵעִיר תְּרַאבֵּלֶם יַעֲ"ה לִלְכֹת לַעִיר לִיגּוֹרְנָה יַעֲ"ה. וְהָיָה הַיּוֹם בֹּא הַשְּׁבָאִי לִשְׁבוֹ הַסְּפִינָה, וַיִּצַּעַק מֹשֶׁה אֶל ה', (א) קוֹלִי אֶל ה' אֶקְרָא וַיַּעֲנֵנִי, (ב) וְנִשְׁבַּח רֹחַ טוֹבָה וְהִגַּעְתִּי לִסְפָּר מֵאֵלֶּטָה גּוֹשְׁכִ"א וְנִתְעַכְבְּתִי שָׁם. וְהָיָה בְּמִשְׁלֹשׁ חֳדָשִׁים וְשֵׁם חִבְרָתִי בַקֶּשֶׁה זֹאת לַהֲוֹדוֹת לַהֲלֵל לְמִי שֶׁאִמְרָ וְהָיָה הָעוֹלָם, וְנִאֲמַרְתָּ

- 13 וְתֹדִי: תִּהְיֶה סֵט: כו; נִאֲמַתָּ: מִשְׁלִי כֵט: כג.
- 14 נִלְוִים: מִשְׁלִי ב: טו; וְהָאֵמֶת: יִשְׁעִיהוּ גֵט: טו.
- 15 ה', עֵינִיךָ הַרוּאוֹת; עֲשִׂירִים: מִשְׁלִי יח: כג.
- 16 הַעֲדָה: בַּמְדַּבֵּר יד: כז.
- 17 הוֹרִידִים: תִּהְיֶה גֵט: כד.
- 20 תַּחַת: יִשְׁעִיהוּ ג: כד.
- 21 עֲתוֹז: תִּהְיֶה קֵט: יד.
- 22 יִסְכֵּר: שֵׁם סג: יב.
- 23 יְהִי אַחֲרֵיהֶם: שֵׁם קֵט: יג.
- י א שְׁמוֹת ח: ח.
- 26 בִּסְפָּר: אִיּוֹב יט: כג.
- ב תִּהְיֶה ג: ה.

תמיד על ענין מלחמת יצה"ט עם יצה"ר. (ג) לחן אודה לאל לבב חוקר. (ד) סימן אני משה בן מוסה חזק הוא.

נִפְשִׁי אֲמָרִי מֶה נְהִיתָה	שְׁאֲלִי נָס וְנִמְלָטָה
אִם אֲמַצָּא חֵן בְּעֵינֶיךָ	נִפְשִׁי מִרְשָׁע חֲרָבָה
פִּלְטָה, חֵי הוּא יוֹדֶךָ	אֲרָאָה אָחִי וְאִמְלָטָה נִפְשִׁי.
א'סִפְרָה מַעֲשֵׂה יְה	בְּהִיּוֹתִי בָּא בְּאִנְיָה
בָּא הַשָּׁבָאִי לְשִׁבּוֹ שְׁבִיָּה	לִוְלִי ה' עֲזָרְתָה.
נִשְׁכַּת רוּחַ ה' בִּי	וְרוּחוֹ הַטּוֹבָה הִבִּיא
זָכַר זָכַר זְכוֹת אָבִי	אֲשֶׁנָּה תָּמִיד בְּאַהֲבָתָה.
י'זְרִידִי יָם בְּמִים עֲזִים	כְּדָגִים שְׂנֵאֲחָזִים
שָׁמַעְתִּי כִּי לִי גִזְזִים	וַיַּחֲנוּ בְּקֶהֱלָתָה.
מ'לָחִים יִרְאָה אַחֲזָה	וְרֵב הַחֹבֵל בְּרִגְזָה
בָּאָה רוּחַ קָדִים עָזָה	אֲחֵרִית רָשָׁע נִכְרָתָה.
ש'וֹעֲתִי שָׁמַעַת קוֹלִי	עַת קִרְאָתִי מִצָּרָה לִי
אֱלֹהִים ה' חִילִי	נִעֲרַת גִּזְזִים אֲבָדָתָ.
ה'ן רֵב הַחֹבֵל אֵין מוֹעִיל	מִלְּחִיו חֲבָלָיו יִגְעִיל
יפֹשֵׁט מַעֲלִיו הַמַּעֲלִיל	כִּי הָרַעָה אֱלִיו כָּלְתָה.

- ג יצר הטוב עם יצר הרע. על ויכוח זה בשירה עיין א"מ הברמן, 'רשימה של שירי ויכוח למעלות בעברית', ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, ניו־יורק תש"ג, עמ' 60, סי' 21; עמ' 61, סי' 31, 36; עמ' 62, סי' 51, 56. וכאלה כמה שירים בדיוואן 'ן מוסה.
- ד לשמעהו. דוידוון 1570.
- 1 אמרי: ירמיהו מח: יט; שאלי: שם.
- 2 נפשי: תהלים יז: יג.
- 3 חי: ישעיהו לח: יט; אראה: שמואל א כ: כט.
- 5 לולי: תהלים צד: יז.
- 6 נשכה: ישעיהו מז: ט.
- 7 אשנה: משלי ה: יט.
- 9 שמעתי: שמואל א כה: ז; ויחנו: במדבר לג: כב.
- 11 אחרית: תהלים לו: לח.
- 12 שרעתי: יונה ב: ג; קראתי: שם.
- 13 נערת: תהלים ט: ו.

חָרַן וְקִלְעִים גְּדוֹלִים
אֲסִירָיו לֹא פָתַח בֵּיתָהּ.

בָּעַת יְהִמִּין יָמִים
וְכָל רוּחַ אוֹ כְּהִתָּהּ.

מֵאֵל וּבְחֻפְצוֹ יִטָּנוּ
כִּי אֵין שָׁם נִמְצָא עוֹלָתָהּ.

אֲזִי מִים שֶׁטָּפוּנוּ
בְּעֵין שְׂפָחָהּ אֶל גִּבְרָתָהּ.

לְהוֹדוֹת לְשֵׁם אֲדוֹנֵי
לוֹ נְהִיָּתָה לוֹ נִרְאָתָהּ.

שִׁירַת דּוֹדֵי בְּהִנְיוֹנִי
אֶהְבֶּתוּ לִי נִפְלְאוֹתָהּ.

עָמִי אֶתָּה נוֹרָא אֶתָּה
נִפְשִׁי כִּצְפוֹר נִמְלָטָהּ.

אֵשׁ בִּיעֲרֶוּ וְהִשְׁקוּ
לְפִי חֶרֶב, וְאִמְלָטָהּ.

בְּכָל יוֹם יוֹסִיף חֲבָלִים
וְהִמָּה הֶבֶל הֶבֶלִים

נִאֲבָדָה חֲכָמַת חֲכָמִים
בְּשֵׁאוֹן גְּלִים הֶעֱצוּמִים

מִ'צַּעֲדֵי גִבֹּר כּוֹנֵנוּ
כְּאוֹרַח אֵישׁ יִמְצִיאָנוּ

וְלֹלִי שֶׁהָיָה לָנוּ
עֵינֵינוּ אֶל אֱלֹהֵינוּ

סָעִיפֵי הֵם יִשְׁיבֹנִי
כִּי לֹא בָּזָה עֲנוּת עֲנִי

הֵן בְּעוֹדֵנִי חֵי אֲנִי
וּמָלְתוּ עַל לְשׁוֹנִי

חַיִּים וְחֹסֵד עֲשִׂית
מִן הַחֲלוּנוֹת הַשְּׁנִית

וְאִדָּם כִּידוֹן תְּחַזִּיקוּ
וְאֵת הָאֲכֹרִים תִּכּוּ

20

30

17 אסיריו: ישעיהו יד: טו.

18 נאבדה: שם כט:יד.

19 וכל רוח: יחזקאל כא: יב.

20 מצעדי: תהלים לו:כו.

21 כאורח: איוב לד: יא.

23 ולולי: תהלים קכד:ב, ד.

24 ענינו: שם קכג: ב.

25 לא בזה: תהלים כב: כה; לו נהיתה: בהיפוך משמעות הכתוב בשופטים יט: ל.

26 חן: דברים לא:כו, ושיעורו: כל עוד אני חי אהלל לה'.

27 ומלתי: שמואל ב כג: ב.

28 חיים: איוב י:יב.

29 החלונות: שיר השירים ב: ט; נפשי: תהלים קכד: ו.

30 אש ביערו: על דרך 'ויערו והשיקו' בנשק ומגן וצנה ... ובערו בהם אש' (יחזקאל

לט: ט).

וְעוֹם ה' יִפֹּל שָׁם
בַּל יִשְׁרָשׁ גִּזְעָם וְשָׁרָשָׁם
ק'וֹצִים וְשָׁמִיר וְשִׁית
כִּלְה מְחוּץ וּמִבֵּית
וְיָשׁוּב עֲמָלָם בְּרָאשָׁם
וְאֵשׁ תֹּאכְלֵם, וְאִמְלָטָה.
מֵאֲרָבַע פְּנוֹת הַבֵּית
וְיָמוּתוּ, וְאִמְלָטָה.
וְתִסָּב דָּלֶת עַל צִירִי
דְּבָקָה עֲצָמִי, אֶתְמָלְטָה.
הָאִיר עֵינִי בְּצִיר צִירִי
אֲנִי בְּעֹרִי וּבְצוּרִי

35

יא

על האורח

[9ב] שיר כולו תנועות על האורח גם על איש בעולם אורח

אִם הִיא תִּהְיֶה אֶתָּה הָאוֹרֶחַ
וּכְעוֹף שָׁמַיִם בְּאוֹר פּוֹרֶחַ
מֶרְקַחַת רֶקֶח מַעֲשֶׂה רוֹקֶחַ,
אֲבָל אִם תִּתְמַהֲמַה חֲצִי יָרֵחַ
כִּדְג יוֹצֵא חוּץ לְמִקְוָמוֹ תִּסְרִיחַ
מִן הַקָּצָה אֶל הַקָּצָה מִבְּרִיחַ,
יִשְׁמַע עֲצָה לֵב נִשְׁבֵּר מֵר צוֹרֶחַ
מֶרְחוֹק אִישׁ מִלְחָמָה יָנִיחַ
כְּאוֹר שָׁמֶשׁ יֵאִיר בְּיוֹם זוֹרֶחַ
אֲזַי בְּעַל בֵּית כֶּף יִהְיֶה שְׁמִיחַ,
אֲזַי לִכְפֹּף מִגֹּן יִהְיֶה בּוֹטֵחַ.
תִּתְקַע יִתְד לֹא תִהְיֶה בּוֹרֶחַ,
אֶהוּבָךְ יִהְיֶה לְךָ נָחֵשׁ בְּרִיחַ,
גַּם בְּדַבְרֶיךָ הִיא יִהְיֶה טוֹרֶחַ.
חֵישׁ יִסַּע יִתְדוֹתָיו אֲזַי נוֹצֵחַ,
אֲזַי עֲלֶה קֶרֶחַ עֲלֶה קֶרֶחַ,
צוֹר הָעוֹלָמִים וַיִּרַח אֶת הַרִיחַ.

32 זעום: משלי כב:יד; ישוב: תהלים ז:יו.

33 יושרש: ישעיהו מ: כד.

34 ושמיר: ישעיהו ה: ו, והם כינויים לשודדים.

35 מחוץ: המתנפלים מבחוץ ומבית, הם האנשים מקרב הספינה שסייעו בידם.

36 ותשוב: משלי כו:יד.

37 בעזרי וכו': מליצה על דרך הכתוב: 'בעזרי ובבשרי דבקה עצמי ואתמלטה בעזר שני'.

(איוב יט:כ), וכוונת המשורר לומר שנפשו דבקה בה' ובעזרתו ניצל.

יא 5 נחש בריח: ישעיהו כז: א.

6 מן הקצה: שמות כו: כא.

7 האורח אשר לבו נשבר עליו, אם ישמע לעצה לצאת מביתו של בעל הבית, או ינצח.

הסוגר פוגם במבנה השיר והחריו. עלה: מלכים ב: ב: כג.

8 איש מלחמה: ה' (שמות טו: ג); וירח: בראשית ח: כא.

יב

נדדה שינה מעיני

[א53] בקשה לימים נוראים. לחן קמתי וחדד שינתי להיות כפרה שואל בעדי ובעד נותי ובעד כל קהל ישראל * סי' משה בן מוסה. שחברתי בעיר למדייא יע"ה.

לְבַקֵּשׁ עָלַי נַפְשִׁי	נִדְדָה שִׁינָה מֵעֵינַי
כְּבוֹדֵי מְרִים רָאשֵׁי.	אוֹלֵי יַחֲנֹן ה'
מִיּוֹם הַדִּין הַנּוֹרָא	מִי לֹא יִרְאֶה מָלָךְ
וּסְבִיבָהּ מָאֵד נִסְעָה	אֵין מְסַפֵּר לְגִדּוּדֵי חֵילָהּ
לְהִיּוֹת לִי מִגֵּן עֲזָרָה	עָלֶיהָ צוּר יִהְיֶה אֲשֶׁלָּהּ
נַפְשִׁי, בְּמִרְיִי וּבְרַחֲשִׁי	כִּי כְּפָרָה סִיּוּרָהּ
עוֹ פָנִים בְּלִי בּוֹשָׁה	שְׁמַתִּי פָנַי כְּחֶלְמֵשׁ
הִיָּה לִי מִצַּח אֲשָׁה	בְּלֵב חֶזֶק וּבְלֵב אֲמִיץ
עַל הַעוֹמֵד רַבָּה פִּרְצָה	זוֹנָה, וְאֵנִי יֵינִי הַחֲמִיץ
חֲמָסִי שְׂמִשִּׁי רַמְשִׁי.	בְּלֶחֱ[ם] קַל נַפְשִׁי קָצָה
חֲנָה בְּקִבְרוֹת תֵּאָרָה	ה'יִתִּי הַבּוֹגֵד בָּגֵד
כִּי אֲדֹנִי לוֹ צָוָה	אֲנִי חֶזֶק עָלַי אֲנִי
קוֹם עֲשֵׂה עוֹהַ עוֹהַ	עֲנֵה וְאָמַר כִּי בָא גֵד
מִצָּפָה עוֹלָצִי וְאוֹמָצִי.	וְכָל הַיּוֹם נַפְשִׁי דָּוָה

- יב * ליהודה. דוידזון ק343.
- 2 ארלי: עמוס ה: טו; כבודי: תהלים ג: ד.
- 3 מי: ירמיהו י:ז.
- 4 אין מספר: איוב כה: ג; וסביבך: תהלים נ: ג.
- 5 עליך: תהלים נה: כג.
- 6 כפרה: הושע ד: טז.
- 8 מצח: ירמיהו ג: ג.
- 9 על העומד: כלאים ד: ד.
- 10 בלחם: על דרך הכתוב 'ונפשנו קצה בלחם הקלקל' (במדבר כא: ה). שמש: ביום; רמשי: בלילה.
- 11 בקברות: במדבר לג: טז, ושעורו: שקע בתאוות.
- 12 כי: איכה ג: לו, בהיפוך המשמעות.
- 13 בא גר: על דרך בראשית ל: יא. עוה: יחזקאל כא: לב.
- 14 כל היום: איכה א: יג. עולצי ואומצי: כינויים לה', על פי 'רשות לסדר העבודה' לרשב"ג — "אורממך חוקי וחלקי"; 'צפיתי לאומצי ועולצי'.

15	בִּין נַעֲוֹת הַמִּרְדּוֹת בָּנָה בָּנָה לִי בֵּית מְדוֹת אֵין מִדּוֹ מִצִּיל וּפְדוּת לִילָא עֲזוֹת הַבְּרִיחִים	טָמֹן לִי רֶשֶׁת פָּחִים עֲלִיּוֹת מְרוֹחִים כִּי יֵשְׁבוּ יַחְדָּיו אַחִים וְאַתָּה אֲדוֹן מַחֲסִי
20	מִדָּה וְעֹזֵב יֶרֶחַם מִן הַשָּׁמַיִם יִנָּחַם וְנוֹפֵחַ בְּאֵשׁ פָּחַם וְרַבְצָה בּוֹ כָּל הָאֵלָה	אִם לֹא יָשׁוּב עוֹד לְכִסְלָה יַעֲלֶה מַעֲלָה מַעֲלָה כְּמִדּוֹ יִלְבֹּשׁ קָלָה בֵּיד קוֹרְצִי וּפּוֹרְצִי
25	סִ'לוֹ סִלוֹ הַמִּסְלָה עֶבֶר קָצִיר קִיץ כָּלָה מְדָכָה בְּכָל מַחְלָה עַד מָתִי יִבְרֹא בַר נָפְלִי	אֲנִשִּׁי לָבָב שְׁמַעוּ לִי וְלֹא נוֹשַׁע גּוֹאֲלִי מְחוֹלֵל מִמַּעַלִּי חוּט שְׂבִיבִי וְצִיבִי
	ה'שִׁיבֵנו וְנוֹשִׁיבָה חֲדָשׁ כְּקֶדֶם אֶהְבָּה בְּאֶרֶץ טוֹבָה וּרְחֹבָה אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמִרְגְּלִיּוֹת	עֵינֵינוּ לָךְ תְּלִיּוֹת וּכְשָׁנִים קְדָמוֹנִיּוֹת מִגְדָּל בְּנוֹי לְתַלְפִּיּוֹת שְׁעָרֵי צִיּוֹן הֵר קְדָשִׁי

יג

ארכו ימים לקץ תמים	
[A66] בקשה לימים נוראים שחברתי בלקלעא יע"ה. לחן ידי רשום.* סימן א"ב ובסופה	סי' משה אבן מוסה חזק.
אֶרְכּוּ יָמִים	לְקַץ תַּמִּים
וְאֶמֶר אֲבָד נִצָּחִי	

- 15 בן נעות: שמואל א כ: ל.
16 בנה: ירמיהו כב: יד.
17 כי ישבו: דברים כה: ה.
19 מודה: משלי כח: יג; לא ישוב: תהלים פה: ט.
21 ונופח: ישעיהו נד: טז; כמדו: תהלים קט: יח.
22 ורבצה: דברים כט: יט; ביד קורצי ופורצי: כינויים לה' ברשות הג"ל של רשב"ג (ראה לעיל, הערה לשורה 14).
23 פולו: ישעיהו סב: י.
24 עבר: ירמיהו ח: כ.
25 מודה: על דרך ישעיהו נג: ה.
26 עד מתי: אימתי; יבוא בר נפלי: המשיח (ראה סנהדרין צו ע"ב). ועד מתי לא יחודש חוט שביצי וציצי (מהרשות לסדר העבודה לרשב"ג, ראה לעיל, הערה לשורה 14), הם כתונת התשבץ והציץ, כלומר ייבנה בית המקדש.
יג * לר' יהודה הלוי, דוידזון, י351.
1 ואומר: איכה ג: יח.

בְּשֶׁר נָחֹשׁ	וְאֵנִי חוּץ	אִם כַּח אֲבָנִים כָּחִי.
גִּדְל כָּאֵב	מִיָּמִי שׁוֹאֵב	אֹיֵב אֲשֶׁר הִמָּר רוּחִי
דְּלוּ עֵינֵי	לֶךְ אֲדֹנִי	בֶּךָ צוֹר שְׁמָתִי מִבְּטָחִי
הָרֵם קִרְנִי	לֹא לְמַעַנִי	לְמַעַן שְׁמָךְ אֲדֹנִי.
וְעַד אָנָּה	גְּלוּת שְׂכִינָה	וְאֵנִי בְּתוֹךְ הַגּוֹלָה
וְדִים קָמוּ	עֲצָמוּ רָמוּ	וְרִבַּת בָּנִים אֲמָלָה
חֲמָדוֹ לְצִים	שְׁנֵי מְקַדְּשִׁים	בְּנִסְתָּר וּבִגְלוּלָה
טָרַף טָרַף	הִנֵּה שׁוֹרֶף	עַם זֶה קָנִיתָ נִחְלָה
יָקוֹם אָבִי	יִרְאֶה עוֹלָבִי	שׁוֹשׁ אֲשִׁישׁ בֵּה'.
כְּלוֹ קִצִּי	וּבֶן יִשִּׁי	לֹא בָּא, לְפָדוֹת הַדְּחוּיָה
לִקְצֵי יָמִין	קָרָאתִי מִן	הַמַּצָּר, לֹא עֲנִי יָה
מֶלֶךְ שָׁלֵם	יוֹנָת אֵלֶם	הַלִּיכּוֹת בֵּיתָה צוֹפֶיָה
נִטָּה יָדָךְ	הוֹשֵׁעַ יְמִינְךָ	וְרֹאיתָ בְּשִׁבְיָה.
סִמוּךְ נֹפְלִים	עוֹזֵר דְּלִים	כָּל הַמִּיחָלִים לָה'.
עֲנֶה בְּכָבֶל	רָגֶל סוֹבֵל	אֲחֻזִּי הַשֶּׁבֶץ
פָּרִץ פָּרִץ	רָשֶׁת פָּרֵשׁ	צֹר כְּאֶרֶץ כְּרַע רִבֵּץ
צוֹרֵר צָרֵר	מִים צָרֵר	אָרֶץ זִבַּת חֶלֶב וְדָבֵשׁ
קָם כְּאוֹרֵב	בָּקָר עָרֵב	אֲדוֹחַ מֶלֶךְ גָּאוֹת לִבֵּשׁ
רִיבָה רִיבִי	לְחֵם אוֹיְבִי	בְּצֹר לִי אֶקְרָא ה'.

- 2 איוב ו: יב.
- 5 למען: תהלים כה: יא.
- 7 ורבת: שמואל א ב: ה.
- 8 חמדו: משלי א: כב; לצים: אויבי ישראל.
- 9 עם זו: שמות טו: טז.
- 10 שוש: ישעיהו סא: י.
- 11 הדחוייה: ישראל שנדחה מארצו.
- 12 קראתי: תהלים קיח: ה, והופך משמעותו של הכתוב.
- 13 יונת אלם: ישראל (תהלים נז: א); הליכות: משלי לא: כז.
- 14 וראית: דברים כא: יא, ושיעורו: וראה בסבלות עמך היושב בשביה.
- 15 כל: תהלים לא: כא.
- 16 ענה: שם קה: יא.
- 19 אדון: תהלים צג: א.
- 20 ריבה: שם קיט: קנד, לה: א; בצר: שם יח: ז.

שְׁמֶרֶה נִפְשִׁי	אַתָּה מַחֲסִי	כְּדַבְּרִיךָ קִיַּמְנִי
תִּטַּע אֶשְׁלִי	תַּעֲזֹר כּוֹשֵׁל	תְּהִי יָדְךָ לְעֻזִּי
מִשֶּׁךְ חֲסִדְךָ	לְיֹדְעֶיךָ	כְּדַבְּרִיךָ חִיַּנִּי
שְׁמֵר תָּם וְרֵאָה	יֶשֶׁר נִרְאָה	רֵאָה עֲנִי חֲלָצִנִי
ה' שָׂה אֶנֶן	וְהֶאֱזֵן	יֹאמְרוּ נָא יִרְאֵי ה'.
25		
אֲדִיר נְאוֹר	הַנִּרְיָח אֹר	הַשְׁקִיפָה מִן הַשָּׁמַיִם
בִּגְוָה מְקֻדָּשׁ	וְשִׁיר חֲדָשׁ	נָשִׁיר בְּאַרְצוֹת הַחַיִּים
נִגִּיל נִשְׁמַח	בְּבוֹא צֶמַח	לְאַבְיּוֹנִים עֲנִיִּים
מִתֵּי תְקוּם	נָקָם תִּנָּקֵם	מֵאֵת כָּל הַגּוֹיִם
וְחֹן עָלַי	פָּנָה אֵלַי	וְאֲזַמְּרָה שֵׁם ה'.
30		
סִכַּת שְׁלוֹם	צוֹר אֶל עֵילוֹם	פָּרַשׁ תִּפְרֹשׁ עַל אֲמֹתְךָ
הַיֵּשֶׁר דְּרָךְ,	עֲבוֹדַת פֶּרֶךְ	תִּסְיֹר מִכָּל עֲבָדֶיךָ
חֵמֶל חוֹמֶל	בְּרַכַּת גּוֹמֵל	יִבְרַךְ בְּנֶךָ יְחִידְךָ
זִיּוֹךְ מִלָּא	עוֹלָם מִלָּא	עֲנִי כָּל לִישׁוּעָתְךָ
קִיּוֹ אֲחִי	נִשְׁמַת כָּל חַי	תִּבְרַךְ אֶת שְׁמֶךָ
35		

יד

פיוט לחנוכה: מ'הודא ומשבח אנא	
[143א] פיוט. סימן משה בן מוסה חזק. לימי חנוכה. לחן ימי חורפי אהבתני.*	
מ'הודא ומשבח אנא	לאלה אבותתנא
דעבד נסין עמנא	באליו תמנייא יומין.
שירתא ותושבחתא	לעילא מן כל ברכתא
ישבחון כל כנישתא	לאלה רבון כל עלמין.

- 21 שמרה: שם כה:כ; מחסי: שם קמב:ו.
 22 תהי: שם קיט: קעב.
 23 משוך: שם לו:יא; כדבריד: שם קיט:קז.
 24 שמר: שם לו:ז; וראה: שם קיט:קנג.
 25 יאמר: שם קיט: ד.
 26 השקיפה: דברים כו: טו.
 30 וחזו: תהלים כה:טז; ואזמרה: שם ז:יח.
 יד * לר' ישראל נאג'ארת. דוידיון י'2917.
 3 לעילא: מנוסת הקדיש.

5	ה'וה חי(?) סמכא בעלמא סבא דעיטא וטעמא	כהנא רבא דעמא בעממין עבד נוקמן.
	ב'גוי בעלי תריסין אנחו ית עתיר ונסין	דחלי חטאין, קדישין אנטיכוס רב עממין.
10	מ'סר שנאיהון בידיהון ארי קיימא דיליהון	וכרעותהון עבדו בהון לא אתפרע כמלקדמין.
	ו'כמא אתוהי רברבין עבד לזעירין וסבין	אתין תקיפין וטבין טמיר סתימא דסתימין.
	ס'עד לון סעדתא דלבא וכד אמרין אבא אבא	תברו כל מארי חרבא יתיב להון עתיק יומין.
15	ה' [עבד] ניסא בשמנא ושיעורא דחד זמנא	דחתים בעזקת כהנא אדליק כל תמוינא יומין.
	ח'דוותא דיצא ויקרא ורדא סומקא חיוורא	ליהודאי תוות נהורא כירוקא(?) הוה ליתמין.
20	ז'כותא דאבהתא יקים מעפרא שכינתא	יפרוק לנא מגלותא [עמ]א אזלא בנו אומין.
	ק' ..... לל תדיר הילולא אהלל	נחמתא לן ימלל [לעלם ולע]למי עלמין.

- 7 בעלי תריסין: חכמים (ברכות כו ע"ב).
11 אתוהי: דניאל ג: לג.
18 ורדא: ראה חגיגה ט ע"ב.

טו

[פולמוס עם העוסקים בתלמוד ומזלזלים בלימוד הקבלה
עובר לסוחר, כ"י ירושלים 1632, דף 42א—44א]

ואין מקרא יוצא מדי פשוטו. אפרש הגמ' דמציעא¹ כפשטה וה' אלהים או"א יעזור לי לברר הרפ"ח ניצוצין עז"ר ע"א והכולל ועזר מלא. ת"ר בני אדם התחתון העוסקים במקרא מדה ואינה מדה, לפי שאינם אלא בעשיה. במשנה היא מדה טובה יותר, לפי שהעשיה רובה רע אבל היצירה חציה טוב והוא בנוני. ונוטל עליה שכר, שהמשנה חיותה היא הבריאה שהיא נשמה סוד הבינה ששם השכר. בגמרא אין לך מדה גדולה מזו, שעלה לבריאה שרובה טוב ורובו זכיות ואזלינן בתר רובא. ולעולם הוי רץ למשנה, העליונה מ' דאצי' ששם הקבלה, שאותיות משנה הם אותיות נשמה. והפר"ד ובני לביא יתפרדו² הם גוף, והנשמה שלהם הוא הסוד עדיף מכלם. והמק'³ לא הבין טעם הדבר ופי' כי דבריו סתומים ואטומים, ובא המתירץ וא"ל בימי ר' נשנית משנה זו. שאל יעלה על שכלך שמשנה זו היא משנת היצירה אלא משנת האצי' שהיא נשמת כל העולמות, סוד הקבלה, ור' רומז באבא בסוד כל ר' מא"י⁴ ואבא מקנן באצילות. ולעולם הוי רץ כצבי, צבי לצדיק, יסוד דאצילות הנכנס במלכי צדק מלך שלם, ורץ אותיות צר, צרר מים בשמלה⁵ [42ב] צרור הכסף לקח בידו, צר צורה גו צורה, לחם צר, כי צר לי מאד, צר ואור ויהי אור, שבקו כולי עלמא מתנתיין שהיא מ' דאצי' סוד הקבלה, ואזלו בתר גמרא וקראה מתנתיין לשון תרגום שהוא דין, שירדה מ' דאצי' לבריי' בסוד נקודה, סוד גלות שכינה. ר"ל הדור הרע הזה אינם עוסקים כי אם כל אחד להיות שורר בביתו ויבוא הביתה לעשות מלאכתו, מלאכתו ממש להנאתו ולטובתו, שוחט השור שחטו לענייניו זהב שחוט⁶. ובאמת אמרו החזן רואה היכן¹⁰ עיני העדה חרובי קרתא להעלותם ראשונה במלכות, לקנות שם וכסף הרבו להם וזהב עשו לבעל התורה.

וזה חזיתי ואספרה, בעלי תורה נסוגו אחור קראו מקרא, כי יקרא מהדורא

- 1 דף לג ע"א: 'ת"ר העוסקין בגמרא מדה ואינה מדה, במשנה מדה ונוטלין עליה שכר, גמרא אין לך מדה גדולה מזו. ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן הגמרא'. הנוסח המובא להלן, 'בני אדם התחתון', תוספת היא.
- 2 איוב ד:יא.
- 3 והמקשה.
- 4 כל רבי מארץ-ישראל. ראה ערוך, ערך אביי; וזה חדש, דף צח ע"א.
- 5 משלי ל:ד.
- 6 שם ל:כ.
- 7 ישעיהו ל:כ.
- 8 שמואל א כח:טו.
- 9 מלכים א י:טז.
- 10 משנה שבת א:ג.

קמא ומהדורא בתרא, ואז ישיר משה את השירה, ודונו דייני דינא רבה ודינא זוטא, ודון מינה ומינה דאזלי בתר דינא דממונא לתת להם פרס מבית המלך מלכי ישראל, כל ישראל בני מלכים הם,¹¹ מנה הראויה להתכבד מנה אחת אפים לשבעת הימים. ואנשי אמת שונאי בצע הגיעו לעונת הפרוטות,¹² שנים עשר פרוטות בכל יום איש ואשתו, שש הנה שנא ה',¹³ כי הכתפים חלשים, והנוגשים אצים, והפרנסים פריצים, לא עושים ולא מעשים, כי הם כפופים, והבאת את הקרסים,¹⁴ לד' ראשים, ד' אבות נזיקין, דייני גזירות ושרים ושרות, ועשית את הקרשים, עצים יבשים, ולא חסים, מצפון קרצים,¹⁵ ובעיניהם קורצים לבעלי זרוע, ניוונין בורוע ורחוקים מצדקת ה'. ויתנו כתף סוררת בכתפם במוטות כתפות חוברות, וכתפי משכמה תפול ונבול תבול, ועדת עריצים בקשו נפשי לכל חפציהם, דורסים על מדרש ספר המלכים, ולא נדרשתי לאשר שאלוני,¹⁶ וגם דמי הנה נדרש,¹⁷ כי יום נקם בלבו ושנת גאולי באה.¹⁸ עיני לשמיא בטלית,¹⁹ מגן הוא לכל החוסים.²⁰

וראשי ישיבות ראשי סנהדראות הלך וגדל עד כי גדל מאד, הרצים בסוסים, המטהרים והמתקדשים, ובעיניהם כקוצים, העוסקים בפרדסים, העומדים בין ההדסים, כי חכמת הקבלה אזלא ונתדלדלא, סורה וגולה, תר"ס²¹ שבירה ורציצה, נועה ומחלה, והם שגו ברואה פקו פליליה, כי אין בן דוד בא אלא בעסק חכמת האמת. ותהי האמת נעדרת, אין זה כי אם הומיה היא וסוררת, להיות שוררת, ודר וסוחרת, גולת הכותרת, עטרת תפארת. ואם כל חכמי ישראל יתעסקו בחכמה זאת בפלפול וסברא, בי"ג נפה וכברה, אחת מהנה לא נשארה, מעובדי זרה. עבדים משלו בנו פורק אין מידם,²² ואין ברירה כי אם בסתרי תורה, פרק הבורר יש ברירה, וזאת התורה, אשר דרש בעל הגמרא, ר"י בעל סברא, והדר דרש להו ולעולם הוי רץ למשנה דאצי' יותר מן הגמרא. ושומע לי ישכון בטח במהדורא בתרא. א"ל ר"י מאי דרוש ר"י כדדריש ריב"א מ"ד וגו' רישיה דקרא בגרון וגו'.²³ וחוק' לו בכתוב שתיים הנה כדרך מ"ד לע' ז"ל אחת היא פשעם וחטאתם תרתי ל"ל, ועוד דבחדא

11 שבת סז ע"א.

12 על דרך: עונת הפעוטות.

13 ראה משלי ו: טז. ושיעורו כאן: שש פרוטות לאיש ושש לאשתו.

14 שמות כו: יא.

15 ראה ירמיהו מז: כ.

16 ראה ישעיהו סה: א.

17 ראה בראשית מב: כב.

18 ראה ישעיהו סג: ד.

19 דניאל ד: לא.

20 שמואל ב כב: לא.

21 על דרך שמות בנות צלופחד (במדבר כו: לג).

22 איכה ה: ח.

23 בבא מציעא דף ק ע"ב: 'מאי דרוש כדריש רבי יהודה ברבי אלעאי. מאי דכתיב הגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם (ישעיה נח, א). הגד לעמי פשעם אלו תלמידי חכמים ששגגות געשות להם כזדונות, ולבית יעקב חטאתם אלו עמי הארץ שזדונות געשות להם כשגגות'.

מחתא הוה מחתי להו, והגד לעמי פשעם וחטאם מאי ולבית יעקב, ועוד בה שלישיה ושבח והיתה לבער, למה אלו קראם עמו ואלו קראם בית יעקב. ותרץ דתרת חלוקות בדבר, ויעקב מל' עוקבא ורמיה כמ"ש חכמי קאשטיליא ז"ל, שכשישראל צדיקים נק' בשם ישראל לי ראש ולשון שררה, וכשהם רעים וחטאים נקראים בשם יעקב ויעקבני זה פעמים. ובזה פי' מקרא שכתוב ולא אותי קראת יעקב [כי] יגעת בי ישראל.²⁴

[43א] ובזה לדידן מתורץ: רישיה דקרא קרא בגרון אל תחשוך כנגד ת"ח, כשופר הרם קולך כנגד ע"ה, ות"ח הם עם מרעיתו וצאן ידו שגגות נעשות להם כזדונות, שזה שאינם עוסקים בחכמת הקבלה הוא שוגג בעיניהם והוא עון פלילי שמונע השפע מישראל וגורם לאחר הגאולה, כמ"ש בהקדמת זוהר חדש על פי' עבדים משלו בנו וגו' שהם חכמי הפשט ופורק אין מידם אלא בחכמת האמת.²⁵ ר"ת קרא בגרון אל תחשוך קבלה, בחרו אנשי תלמוד וס"ת אורייתא נביאים לימוד כתובים.²⁶ ואמר כתובים לבסוף הא ל"ק דמצינו בתורה נמי משנה קודם נביאים וכתובים, דאיתא בברכות דף ה' ע"א לחות אלו י' הדברות, תורה זה מקרא, מצוה זו משנה, כתבתי אלו נביאים וכתובים, להורותם זו גמרא, שכלם נתנו מסיני. א"י ר"ת קלות בחמורות אחי תשקולו. כשופר הרם קולך ר"ת כחמורות והשוו קלות.²⁷ או ר"ת כלא היו קלות. ר"ל שאחר שזדונות נחשבות כשגגות השגגות כלא היו. והגד לעמי פשעם ר"ת פו"ל, שעי"ז נופלים לגזירם, ור"ת ולבית יעקב חטאתם חיי"ו, שעי"ז חיים.

ולדידן הכוונה שזדונות נעשות לע"ה כשגגות, ר"ל שכמה ע"ה שאינם יודעים אלא למגרס כגריס, גרסה נפשם לתאבה שבר על שבר ומתיראים לקראות ספר הזוהר, ואינו אלא הקב"ה חושב להם הזדונות כשגגות, שאף שיקצצו בנטיעות שוגג הוא. וכבר צווחו על זה קמאי דקמאי. ועיין בהקדמת ס' מ"ש²⁸ שהרחיב פיו ולשונו על מי שאינו עוסק בחכמה זאת. וע"ה אית להם סייעתא מהגמרא דליקרי איניש אע"ג דלא ידע מאי קאמר, שנא' גרסה נפשי וגו'.²⁹ וכן הוא בזהרה: מאן דתאובתיה למלעי באורייתא ולא משכח מאן דיליף ליה והוא ברחימו דאורייתא לעי בה ומגמגם בה בגמגום דלא ידע מ"ק, כל מלה ומלה סלקא לקב"ה וחדי בה ונטע לה סחרניה דההוא נחלא ואתעביד מעלין אלין אלנין רברבין ותקיפין ואקרונ ערבי נחל. הה"ד באהבתה תשגה תמיד.³⁰ עיין בפ' קדושים. והיינו דתנן רי"א וגו'.

24 ישעיהו מג: כב.

25 הכוונה להקדמת מדפיס 'זוהר חדש' באמשטרדם תס"ב. עיין: מ' בניהו, התנועה השבתאית ביוון, ירושלים תשל"ג עמ' ת.

26 סופי תיבות של הפסוק: 'קרא' בגרון' אל' תחשך".

27 ראשי התיבות של שלוש מלים אלו: כ' של כשופר ה' של הרם ק' של קולך.

28 מבוא שערם. והכוונה כנראה להקדמת ר' יעקב צמח, שהיא הקדמה כללית לס' 'עץ חיים', ואינה בנדפס ומצויה בכתבייד, כגון כ"י ירושלים 8.353. עיין: ג' שלום, כתבייד בקבלה, ירושלים תר"צ, עמ' 125.

29 ראה הלשון במס' עבודה זרה יט ע"א.

30 זוהר ויקרא, דף פה ע"ב.

ר"ל הוי זהיר בתלמוד שהיא מדה גדולה שאין למעלה ממנה להטיב ואף להרע ג"כ הוי זהיר, ששגגת תלמוד אם שגית בהוראה עולה וזון ומדלא הזהיר הוי זהיר בקבלה ששגגתה עולה וזון, ש"מ אם שגית בקבלה לית לה קבלא מן התורה. א"נ מאי דרוש לעסוק בגמרא ולא במשנה, חכמת הקבלה, דרשו אלו ת"ח שנעשה להם השוגג כמזיד, וזה נאמר על התלמוד כ"ש על חכמת הקבלה. והם שגו ברואה פקו פליליה ופרד ע"ה גי' מנצפ"ך והאותיות³¹ כי משם הדינים נאחזים פרוּדא עכ"ל בעל מ"א.³² ולדידן ה"ק שהפשט רמו דרש בהם נאחזים המנצפ"ך ע"י הפירוד, ששגגת תלמוד עולה וזון, אבל הסוד אינו נכנס בפרודא כי נגע לא יקרב באהל, ואשר לא צדה והאלהים, סוד הדין, אינה לידו.³³ וחסד במדה וזאת ליהודה ודוק.

עוד יש לאלוה מלין בש"ס דלעיל, ולעולם זעיר שם זעיר שם, ולאה ורחל הנק' עולם, עולם חסד יבנה, מן העולם ועד העולם, מדור דור, הוי רץ למשנה, סוד נשמה שהיא הקבלה עולם האצ"י יותר מן הגמ' עולם הבריאה, ורץ כצבי בארץ הצבי, וטעמא מאי הא גופא בריאה קשיא, ר"ל עולם הבריאה אימא מקננא בבריאה משם יצאו כל הסיגים, וא"כ אצילות עדיף מבריאה הגם שם בבריאה שם הקל' משא"כ [43] באצ"י לא יגור במגורך רע, ור"ל דס"ד למימר דאחרי שעלה הבריור לבריאה סוד הבינה והיא מג"ר מי ג"ר אתך עליך יפול,³⁴ א"כ אין צריך עולם האצ"י, ולכן אמרו מה שלמעלה למה שלמטה, שכל עוד שלא יעלה הבריור לאצ"י אין זה מופת חותך ונק' הבינה גופא שנודע שכתר סוד יחידה הוא שורש לחיה חכמה ובינה נשמה גוף הרוח זעיר לבוש ונפש מ' היכל ואה"נ דאמרת ונודווגת זו"ן בגמרא דבריאה ב"ן דבריאה ר"ל זו"ן דאצ"י בהיותם בבריאה אין לך מדה גדולה מזו לגבי התחתונים והוד והדר אמרת הדר סוד היסוד יסוד הבי' המקננא בברי' דלא פסיק, אבל לעולם הוי רץ למשנה עליונה יותר מן הגמרא, וישמעו אונג' מאחורי הפרגוד אתה בן אדם מה שמוהירים העליונים על עולם האצ"י ששם סוד הקבלה, אמר ר"י, זעיר, בימי ר', סוד אבא, נשנית משנה זו, ר"ל מ' אינה נשנית משנה ברורה הלכה פסוקה אלא במוחי אבא אבל מוחי אימא יש שליטה לחיצונים בהם. שבקו כ"ע מתני', ב"ן דיצירה ודעשיה, ואולו בתר גמרא, ב"ן דבריאה. הדר, יסוד דאצ"י, דרש לה"ו י"א סימני הקטרת דבי"ע ב"ן ב"ג ב"ג. עוד אמרו העליונים ולעולם אתם התחתונים הגולים זו"ן ולאה, הוי רץ כל א' מכם לאצ"י יותר מן הברי', ר"ל שבע"ה צריך כל פעם ופעם אחרי דרגא יבוא תביר ואחרי טרחא יבוא אתנח ואחר סמוך חזורים חלילה עד אשר תעלה ארוכה ותעלה למחלה. המאי דרוש כדעיל, כד דריש ריב"א כדלעיל, ור"ל הכא אם או"א פסיק זיווגיהו כ"ש זו"ן,

31 פרד = 284, עם הכולל = 285, מנצפ"ך = 280, עם האותיות = 285.

32 כסבור הייתי שהכונה לס' 'מגן אבות' לר' מאיר ביקיאים (שאלוניק תק"ח), ואכן הוא מדבר בעניין 'משנה ביצירה' וכו' (דף א, ד), ובעניין התלמוד שהוא בסוד רחל המלובשת בעומקי הקליפות (דף כח, א), אבל לא מצאתי בו הפירוש שבדרך הגימטריה.

33 ראה שמות כא: יג.

34 ישעיהו נד: טו.

וידברו על לבם כאיש אשר אמו תנחמנו, שמעו דבר ה' קבצו המ' החרדים אל דברו ³⁵ ו"ק זעיר בו' ימי החול, ור"ל אשר שלט האדם באדם לרע לו, ³⁶ ועי"ז המאי דכתיב הכתוב הג' יכריע ביניהם כדלעיל. וז"ש כאן קרא, ³⁷ אבא, בגרון, אימא, אל תחשך, אורך בעת הזאת, כשופר, שופריא דיעקב סוד הת"ת, הרם קולך, מ' בת מאי' ור"ל מוחי אבא ע"י אי' באים והוא אומר לא שתשוה רחל ליעקב מראש ועד סוף, והגד לעמי, זעיר אורתי ע"י פשעם בו' ימי החול, אשר שלט האדם באדם לרע לו.

וכתב מוהרש"א ז"ל בח"א ³⁸ נמצא חוטא נשכר ועצלה תפיל ³⁹ לעשות אלה המשפטים הנה אלה רשעים ועצת חכמים יסכל, ותרדמה נפלה על אברהם כי טוב לו אז מעתה, ותי' דה"ק שת"ת להיותם יודעים דעת עליון שגגות נעשות כזדונות, כשם שזדון כ"ע נזהרים מהם כך הם נזהרים מהקלות, ששגגת תלמוד עולה בעיניהם כזדון, ולכן רון ירון שרון, אבל ע"ה יתהלך למשרים הזדון כשוגג ואיהו בדידיה ואנן בדידן אלו ת"ח ב"א דזעיר, שעיקר שליטת החיצונים ברגלים ג' רגלים הם, ועי' שירדו לפשע השוגג נעשה ונתקן כמזיד, ור"ל מבררים הביורר יפה יפה בייג נפה אף על השגגה. ולבית יעקב חטא הנדבק בהם לאה. א"נ בית יעקב רחל, ורחל נמי נק' תם ויעקב דלעיל הוא יעקב תחתון, ויעקב דהכא זעיר בסוד קטנות, ואלו הם ע"ה שהזדון נחשב בעיניהם כשוגג ר"ל שאין ברורי הנק' כברורי הזכרי, והיינו דתנן רי"א וגו', ר"ל היינו אנו או"א דתנן במ' שהם ר' אבא יהודה אימא אומרים לזעיר הוי זהיר בתלמוד שהיא מ' ת"ל ה"פ אלה"ים וד"ם מאהי"ה אותיות תלמוד ת"ל וד"ם, והיא אמרה לא פעלתי און ⁴⁰ ר"ת פלא, [44a] לא פעלתי און בפלא החיצון כמשמעו. ואתה בן אדם האמן לה כי בצדק כל אמרי פיה. והוי זהיר בתלמוד העולה ליל"ית שהוא המכריתה בדתה אליה, ששגגת תלמוד שהיא שגגה בעלמא, שנכללים אלהים אחרים ועי"ז עולה זדון למעלה לינק ממקיף החכמה דמ' דאצי, אבל אין הדבר כפשוטו. א"נ עי"ז אשר שלט האדם באדם לרע לו וזה שייך ג"כ בזעיר דאתי אדם על נוקבא דקלי' והוא נק' אלהים וד"ם רבוע אהי"ה בהסתלק האלף סוד החיות וככ"ז אמר אבא לאימא אל יעלה על דעתך לומר שזעיר ח"ו טמא את עצמו ח"ו דרש וגו' כדלעיל שונא ירם (?) אלו בעלי משנה, משנה תחתונה, ומשנה עליונה שהיא נשמה להם, סוד הקבלה שמקבלת היצירה מהברי' היא נשמה, והמשנה היא מ' דאצי' ובעליה הם מה שלמעלה ממנה כל א' לדרכו פנה. ומשנה זו בימי ר' נשנית, משונה מכלם שינוי למעליותא, דתתתי לטיבותא, מנדיכם אלו ע"ה ג"ר דעשיה שנתקדשו. ש"ת ⁴¹ פסק סברם ובטל סיכויים, ואיך

35 שם סו: ה.

36 קהלת ח: ט.

37 ישעיהו נח: א.

38 בחידושי אגדות על אתר.

39 משלי יט: טו.

40 שם ל: כ.

41 שמא תאמר.

הטמא יחזור טהור, ת"ל ונראה בשמחתכם. אמר, אבא, למען שמי, אימא הנק' שם, שם הגדולה לאה, ושם עולה קס"א קנ"א ועם י"ד אתוון פשוט ומלא של כל שם עולה שם א"נ, שמי עולה קפ"ד קס"ו אחורים דאו"א וחכם בבינה למען שהמנודים יצאו עצמי יכבד להיות כה' קדוש יאמר לו, כל כבודה בת מלך פנימה. ונראה אבא שבו הראיה בשמות המך הזה, כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. שמא תאמר ישראל יבושו ו"ק זעיר, עד מתי יהיה זה להם למוקש, ועד אימת לימטו רגלין ברגלים, ת"ל והם יבושו ובלע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים, ופשעם שפעם, ודון זן ד"ו, ושוגג גוש גימל, גומל דלים, ורשע עשר, ואשמה המשא, אשר יסרתו אמו ועון עלי באר ענו לה.

וא"ת מה לך פה אליהו לעוות עלינו המקראות ⁴² ובתי משתאות, ששים המה מלאכות נאות, הנה עיניכם רואות במראות הצובאות, אספקלריא המאירה הרב יצחק לוריא תנצב"ה המנורה הטהורה, שכתב שפרדס הוא כנגד אבי"ע, ולכל א' יש ששים רבוא פ', הרי שהתורה נדרשת לאלפים ורבואות. ואם יהיה האדם כמלאך ה' צבאות צריך לטעות בחכמה זאת, כדאי' בהקדמת מ"ש ⁴³ מס"ה א"ר רחומאי מ"ד ודרך חיים תוכחות מוסר, מלמד שכל המסתכל במ' מרכבה ובמעשה בראשית א"א שלא יכשל שנא' והמכשלה הזאת תחת ידיך. דברים שאין יכול לעמוד בהם יכשל בהם והתורה אמרה תוכחות מוסר אבל באמת זוכה לדרך החיים ע"כ. וא"כ אם שגיתי אתי תלין משוגתי ורחמנא ליבא בעי, דרוש וקבל שכר חן חן תשואות, ומי שלא ינק משרשי משה, משה פסיק טעמא לחלוק והיה בתבואות, בעולם שכולו נוגש בתשואות, בעה"ב כלנו בני איש אחד אנחנו נחים ושקטים, וישא משאת מאת פניו אליהם ותרב משאת בן ימין המקרב קץ הימין, שכתוב בהקדמת קול בוכים ⁴⁴ משם חכמי האמת, שאין בן דוד בא עד שיכלו נשמות שבגוף, שהם פ' התורה אשר קבל כל א' מהר סיני, שקדים בטנים מעט צרי ודבש ונכאת עשר אתנות נשאות. ודי למבין.

טז

[דברי רבי משה אבן מוסה על סידור שערי רחמים]

אמר הכותב משה אבן מוסה ס"ט. מעשה שהיה כך היה, שבא ספר אחד בדפוס של שאנוניקי [1] ¹ יע"ה של תפלה ע"ד האמת של הרב ר' חיים כהן ז"ל. וקרא לי הרב הגדול ה"ר יהודה עייאש גר"ו וא"ל לראות מה טיבו של ס' זה. והגהתי לו הספר. ואילו הם הנהגות שהגהתי בספר, וז"ל שם בארגיל יע"ה:

42 מלכים א יט: ט; ספרי דברים א, ושם: 'הכתובים'.

43 ראה לעיל, הערה 28.

44 לר' אברהם גאלנטי, ויניציאה שמ"ט. ולא מצאתי דברים אלה בהקדמה. ואפשר שהכוונה לפ' האר"י המובא על-ידי כמה מחכמי צפת. ראה מ' בניהו, ספר תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 361.

טז 1 נדפס בשנת תק"א. ועיין למעלה, עמ' עג.

אמר המגיה כתיב ואל תשכן באהליך עולה,² שצריך האדם להגיה ספרים לפקוח עינים עורים. ואלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל: ראיתי אחרי רואי, שמעתי אומרים על מלך יש' הרב הגדול כמה"ר חיים אבן עטאר תנצב"ה שהחרים על כל מי שמק' עליו בספרו.³ ולשרי לן מר בהאי מלתא חדתא ודלא כהלכתא. ולפי שקרוב לנו האיש מתושבי עירי עיר האלהים סל"ה יע"ה, אליץ בעדו הלצה בעלמא, שלא עשה זה אלא כי הוא ראה שיש לו שונאים וירא יירא שמא יקנטרו עליו שלא כדין שהשנאה מקלקלת השורה, ולכן קדמה הגזירה. אך עכ"פ סברה היא דהוה ליה לפרושי ולעביד היכירא. ואח"ך מצאתי שכן כתב בפירוש בהקדמתו ע"ש.

אכן אנכי לא כן אדמה ולבבי לא כן יחשוב ובדין אני עושה, לטריקה חוויא דרבנן דלא מבע דמא,⁴ נח"ש ינחשו אותו בבלאי וירושלמאי ורבנן סבוראי פסקאי קדמאי ובתראי, והכה אותו האר"י ז"ל, שהס' הזה לא תגע בו יד להוסיף ולגרוע בו או להק' עליו כי אם מי שהוא חכם חרשים ונכוש [צ"ל ונבון] לחש ובקי בחכמה הזאת. והחכם עיניו בראשו אז ינקה מאלתי ונחה עליו רוח חכמה ובינה וישלח ידו בעט סופר מהיר. והשמר פן ואל אינו אלא ל"ת.⁵ או חנקי או הנקי נקי כפים ובר לבב, ושומ(י) לי ישכון בטח ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב.⁶

זאת החידה ששלחתי בס' הגז' להרב הגז' וז"ל:

אני ראיתי מלך ישראל כלי חמדה, זה שמו אדני צדקינו⁷ גור יהודה, בא על תמר כלתו בת מלך כל כבודה, פנימה טבעתה בכדה, על שכמה כדה, תמר חגרת ברגלה ובגופה נצמדה, מצאה מנוח לכף רגלה ובמישור עמדה, והוכן כסא של שלש רגלים בחסדה.

[96ב] פי' החידה: לולא חרשתם בעגלתי, לא מצאת(י)ם את חידתי.⁸ חרמו של נח"ש יחול על שונאי תורתי, ואל תהיה גבהל להשיב אותי, ותתמה על החפץ אשר חפצתי, כי עיני ראו ולא זר חמור עולה בסולם⁹ וראשו מגיע השמימה עש"ו בן שרתי, מרגלית טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו¹⁰ מבחר חמדותי, ותלאה בגלגל חמה נאמן בכל ביתי, ומקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי, כי בין תבין את חידתי. מנחה היא שלוחה לאדוני לעש"ו. כרי"ע¹¹ כאח לי א"ם ודא"י אהי"ה אשר אהי"ה עשה יעשה לו כנפים לעוף בשמי"ם קו לקו צ"ו לצ"ו. זעיר"ר שם זעיר"ר¹² אתו ה' את הברכה יצו. אמ"ן.

2 איוב יא: יד. ועיין כתובות יט ע"ב.

3 עיין בהקדמה לספרו 'פירות גינוסר', אמשטרדם תק"ב.

4 שבת קי ע"א.

5 עירובין צו ע"ב.

6 משלי כד: כה.

7 ירמיהו כג: ו.

8 שופטים יד: יח.

9 עיין אוצר מדרשים, עמ' 171.

10 בבא בתרא טו ע"ב.

11 רומז לשמו.

12 ראה ישעיהו כח: י.

א"ה הס' הלז ס' הרו: בינותי בספרים, כי מלבד שלפעמים הם הפך כוונת האר"י ז"ל, ולפעמים אף שמסכים דבריו לדברי האר"י ז"ל הם קצרים וחסרים, ולפעמים הכוונה יכחידנה תחת לשונו ולא תזכרנה ואפי' יודעי חן דעיילי לגנוי מלכא בלא בר, יודעי דעת עליון, שומעי אמרי אל, לא ירוה צמאונם וחסרונם ס' רו"י א"ל. ולבעל החוטם אני מתפלל יהיו לרצון אמרי פי, יזכני ויחייני עד שנחבר תפלות כל השנה והנהגותיה כרצוני וכחפצי וכמאויי ורויתי את נפש הכהנים ועמי את טובי ישבעו¹³ אכ"ר.

אני הצעיר הקטן הרמב"ם ס"ט. פירוש הגשבר רוח משה בן מושה ספיה טב. הגהות ס' שערי רחמים. דף א' ע"א צריך לערות וגו'. א"ה גי' זו שמצא המתבר היא גי' משובשת מאחר שאינה מסכמת לדברי הפסקים ולדברי האר"י ז"ל. וח"ך אוכל יטעם לי¹⁴ הגי' הכתובה בספרו של הרב חיים כהן ז"ל, וז"ל: ירחץ ידו הימנית — — —.

שירי רבי משה אבן מושה

- [1] אבי ואמי עזבוני לא אתן דומי לך מגיני.
פיוט. לחן ידך תנחני. ס' אני משה בן מושה. 107א.
- [2] [אבי משגב ל]עתות בצרה אתה מחסי עווי.
ס' אברהם בן מושה חזק. 80ב.
- [3] אביר הרועים צנצנת המן.
בארגיל יע"ה. על ... ה"ר משה בן מאמאן יצ"ו. סימן משה אבן מושה. לחן יריח יקר מלא בן יומו. 125א.
- [4] אדון אדיר אלף אושר אקוד.
לחן שמע קולי. סימן א"ב ובסופה סימן משה אבן מושה ... 49א. (מקורות, ד)
- [5] אדיר במרומים רבים עלי לוחמים.
לימים נוראים. לחן אליך ה' נשאתי עיני. ס' א"ב ובסופה ס' משה אבן מושה. 40א.
- [6] אדם ילוד אשה שבור או עורת.
תוכחה. לחן שוכני בתי חמר. ס' אני משה אבן מושה. 70ב.
- [7] אדם קצר ימים איש מרמה ודמים.
תוכחה. לחן שוכני בתי חמר. ס' אני משה אבן מושה החזק. 67א.
- [8] ה' אין סוף המקיף כל העולמות.
בקשה שחברתי ערב ר"ה [תק"ו] ... ובה ח"י בתים ... ע"ד האמת יסדתיה לאומרה בר"ה ובי"ה קודם אוחילה. ס' אני משה אבן מושה החזק הוא. לחן ה' שמעתי שמעך יראתי ה'. 122א.
- [9] ה' זכור חסד לאברהם איש אמונות.
בקשה שחברתי בר"ה שנת [תק"ו] ... ס' אני משה אבן מושה החזק ובה י"ג בתים כנגד י"ג מכילן דרחמי. לחן ה' שמעתי שמעך. ע"ד האמת. נאמרת קודם אוחילה בר"ה ובי"ה. ובו פירוש על דברי הסוד. 123א.

- [10] אוי נא לגו כי חטאנו עוינו.
בקשה. לחן שמע קולי. סי' א"ב ובסופה משה בן מוסה חזק. א.58.
- [11] אויבי יהמו ככלב אל עליהם תחגור חמות.
בקשה . . . לחן לדלתי ביתך. סי' אני משה אבן מוסה. ב.47.
- [12] אויבי שונאי דוד הצמיתם.
בקשה. לחן קומה דודי אל היכלי שן. סימן אני משה אבן מוסה חזק סלה. א.57.
(מקורות, ח)
- [13] אויבי שונאי מוני קמו לכרות בני.
פזמון לפורים. לחן יוצר יחידתי. סימן אני משה בן מוסה חזק. א.129.
- [14] אויה לי כי משך גרתי אהלי קדר שכנתי.
בקשה. לחן קומה דודי אל היכלי שן. סי' א"ב ובסופה סי' משה בן מוסה חזק. א.41.
- [15] אויה לי מיוצרי אהה לי מיצרי.
בקשה. לחן אליך ה' גשאתי עיני. בספר העיר הנזכרת [מאלטה] ובה כ"ד בתים כנגד כ"ד קישוטי כלה. סי' אני משה אבן מוסה החזק הוא. לימים נוראים. ב.62.
- [16] אזכור בכל לשון ופה פלאיך נעים יפה.
פזמון. לחן פורים פורים לגו. סימן אני משה בן מוסה חזק אמיץ. א.130.
- [17] אזכיר מעשה יה מעשה שהיה.
חברתי יום תענית אסתר [תק"ן]. לפורים. לחן יוצר יחידתי. סי' אני משה אבן מוסה החזק הוא. ב.145.
- [18] אזמרה ואשירה לאל עליון גדול ונורא.
בקשה. לחן אלהי עוז תהלתי. סי' אני משה בר אברהם אבן מוסה חזק. א.75.
- [19] אין סוף המופלא ומכוסה מכל רעיון.
לחן אל מסתתר ובה כ"ו בתים. סימן אני משה בר אברהם בר שלמה אבן מוסה. ב.22.
- [20] אין סוף מקיף וניקף זיוי והדרי.
לחן אל מסתתר ובו מ"ב בתים . . . סי' אני משה בר אברהם בר שלמה בר אברהם אבן מוסה החזק האמיץ הוא. א.26.
- [21] אין סוף משוך קו חסדך ליודעך.
לחן אל מסתתר ובו כ"ד בתים. סימן אני משה אבן מוסה בר אברהם חזק. ב.21.
- [22] איש צר ואויב בור כרה.
פזמון [לפורים]. לחן ידידי רועי מקימי. סימן אני משה בן מוסה. א.132.
- [23] איש צר אויב גדר הרס אל דמעתו אל תחרש.
בקשה שחברתי בארג"ל בדמעות . . . יורדות מעיני הייתי עושה אותם ב . . . כותב שנת ותע"ל שועתם . . . ליל שישי . . . י"ב לחדש כסליו. לחן קומה דודי אל היכלי שן. סי' אני משה בן מוסה בר אברהם חזק הוא. א.85.
- [24] אישים חזו נאווה קדש.
שיר כולו תנועות שחברתי בארג"ל יע"ה בפרוכת אחת. סימן אני משה בן מוסה חזק. (שנת תק"ה). א.94.
- [25] אל גדע קרני רשעים אל תבישני משברי.
בקשה. לחן לדלתי ביתך. סי' אני משה בן מוסה. ב.48.
- [26] אל הוא נותן דרך בים וירד מים עד ים.
בקשה. התחלתי בהיותי על ספר עיר מאעון לבא לליגורנא ללכת לצפת את"ל, והשלמתי בארג"ל דליגורנא כ"ג לסיון ש' שלחני כי עלה השחר לפ"ג, ובה י"ג בתים י"ג מדות ירחמו עלן. לחן אודה לאל לבב חוקר. סי' משה אבן מוסה החזק הוא. עם פירוש על דברי הקבלה. ב.3.
- [27] אל חכם הרוים יכרת שושים בוזזים.
פזמון שחברתי על מסכת מציעא. לחן יוצר יחידתי. סי' אני משה אבן מוסה. ב.153.

- [28] אל נקמות הופיע ועם עני הושיע.
לימים נוראים... לחן אליך ה' נשאתי עיני. ס' א"ב ובסופה ס' משה בן מוסה חזק... 39ב.
- [29] אל נקמות עורה למה תישן קומה איש מלחמה.
בקשה... לחן קומה דודי אל היכלי שן. אני הצעיר משה אבן מוסה החזק האמיץ סלה בסימנא... 56א. (מקורות, ז)
- [30] אל עליון אהללה אשר יום ברית מילה.
שיר לברית מילה. ס' אני משה בן מוסה חזק. לחן יגדל נא חסדך. 103ב.
- [31] אל קנא יה חסין צור עוזי.
פזמון. לחן ערבי יא באדיע לחסן יא לג'נאזי. ס' אני משה בן מוסה חזק אמיץ. 117א.
- [32] אל הקשיבה אל רנתי אשכון בבית תפלתי.
לחן ימי חורפי אהבתני ובו אהי"ה בתים וסימן אני משה אבן מוסה בר אברהם חזק. 31א.
- [33] אל תיראי כי לא תבושי יונתי בת יקרה.
פזמון. לחן ימינך תסעדני. ס' משה בן מוסה. 115ב.
- [34] אלהים אדיר אדירים שמרני מן האכזורים.
בקשה. לחן אלהי עוז תהלתי ולחן שחה ל[עפר נפשי]. ס' א"ב... משה אבן מוסה. ובה ל"ב בתים... בארג'יל... תק"ו. 89א.
- [35] אלהים אל תפן לכל חטאתי.
לב' ימים של ר"ה. לחן ה' יום לך אערוך תחנה. ס' אהיה וס' משה בן מוסה בר אברהם חזק. 40ב.
- [36] אלי בך כל מעיני קירות לבי מחמד עיני.
בקשה. בספר עיר הנזכרת [מאלטא] על מעשה הנזכר [ר' נפשי אמרי מה] ונאמרת תמיד על הגלות הכתף הסוררת. לחן אלהי עוז תהלתי. ובה י"ד בתים כי י"ד ה' עשתה זאת. סימן אני משה בן מוסה חזק. 64א.
- [37] אלהים בני יחנך אל שדי יברכך.
שיר ליום המילה. ס' אני משה בן מוסה חזק. לחן יגדל נא חסדך. 143ב.
- [38] אלי הלעד תקצוף מתי צאנך תאסוף.
בקשה לימים נוראים שחברתי בעיר משתג'אנם יע"א, ובה ל"ב בתים כנגד ל"ב נתיבות חכמה. ס' א"ב ומנצפ"ך ובסופה ס' אני משה אבן מוסה החזק. לחן אליך ה' נשאתי עיני. 59א.
- [39] אלי וחילי פודה מצילי.
בקשה. לחן אליך ה' נשאתי עיני. ס' אני משה בן מוסה חזק ואמיץ. 102ב; 97א. (מקורות, ו)
- [40] אלהים מחסה עוז לנו.
בקשה שחברתי בירושלים... על ערש דוי בחולי הקדחת... לחן אלהי עוז תהלתי. ס' אני משה אבן מוסה (?).
- [41] אלי למה עובתני מתי תראה את עלבוני.
בקשה. לחן אודה לאל לבב חוקר... אדר שנת ותע"ל... ס' משה אבן מוסה חזק הוא. 87א.
- [42] אלי צורי רפא צירי עשה נקמה בגוים.
בעיר תונס... ס' א"ב ובסופה ס' משה בן מוסה חזק. לחן ידי רשים. 39א.
- [43] אליך אתפלל אל גדול ומהולל.
בקשה ותחנה שחברתי בדרך בצאתי מעיר תונס ללכת לעיר קצנטינא. לחן אליך ה' נשאתי עיני. ס' א"ב ובסופה ס' אני משה בן מוסה חזק. 73א.
- [44] אם היו תהיה אתה האורח.

- שיר . . . על האורח גם על איש בעולם אורח. 9ב. (מקורות, יא)
 אם חרב עד צואר נגעה הלא לה' הישועה. [45]
- בקשה ותחנה שחברתי בצאתי מספר מאלטא גושכ"א ללכת לעיר ליגורנה יע"א
 על מעשה שהיה כך היה. ויהי היום בא השבאי פעם שניה, לשלול שלל ושביה.
 עוד זה מדבר וזה בא, ויאמר בייא בייא, והאוניה חשבה להשבר שנקבה, נקב שיש
 בו ממש ועוד ידו נטויה. ולולי ה' שהיה לנו אזי חיים בלעונו בני נכריה, אזי המים
 שטפנו עד אבן השתיה. ובה ח"י בתיים. וסי' ח"י הוא יודך. לחן אודה לאל לבב
 חוקר. סי' אני משה אבן מוסה החזק. ונאמרת על הגלות. 64ב.
 אם תסיר מתוכך מוטה אהבתך לי נפלאה. [46]
- בקשה לימים נוראים. לחן אליך ה' נשאתי עיני ובה ל"ב בתיים. סי' א"ב ובסופה
 סי' אני משה בן מוסה. 61ב.
 אמרה נפש המשכלת אשרי איש ביצרו שולט. [47]
- בקשה לימים נוראים. לחן אליך ה' נשאתי עיני ובה ל"ב בתיים . . . סי' א"ב ובסופה
 סי' אני משה בן מוסה חזק. 61א.
 אני אברך אבן הראשה. [48]
- . . . על החכם השלם החסיד העניו הגביר המרומם ה"ר משה בן מאמאן יצ"ו. סימן
 משה בן מוסה חזק. לחן יריח יקר. 134א.
 אני בתוך הגולה ירושה לבני שעיר. [49]
- בקשה. לחן אשריה נא לידיד. סי' אני משה בן מוסה חזק. 97ב.
 אני בתוך מקהלות על חתן דמים למולות. [50]
- . . . לברית מילה . . . סימן אני משה בן מוסה חזק הוא. לחן ידידי מעוז ראשי. 126ב.
 אני חבצלת השרון אוחיל יום ישע בו ארון. [51]
- שירה שמשוררת כנסת ישראל מלכות ליעקב בעלה. סי' אני משה בן מוסה חזק.
 לחן ימי חורפי אהבתני. והוא מדבר על לבה לעולם תהיה גברת. 121ב.
 אני כל ימי צבאי אקו אחכה איחל. [52]
- בקשה. לחן לדלתי ביתך הגני. סי' אני משה בן מוסה חזק. 80א.
 אני לך איחל צור ישועתי. [53]
- בקשה ותחנה שחברתי בדרך ארג"ל בצאתי בעיר קשנטינא לבוא לעיר ארג"ל.
 סי' אני משה אבן מוסה חזק. לחן עת שערי רצון. הלא היא מיוסדת על דרך האמת
 ליודעי חן. ודוק ותשכח. 71א.
 אני מזכיר היום חסדי אבותי. [54]
- בקשה ותחנה שחברתי בעיר קשנטינא בהיותי שליחא דרחמנא . . . לחבר ספרי
 א"א ז"ל ולחבר ספרי עמו בהורמנא. ובה כ"א בתיים . . . ולחן עת שערי רצון . . .
 סי' אני משה בן אברהם אבן מוסה חזק. ובו פירוש לדברי הקבלה. 71ב.
 אני עיני אשא לצור רם ונישא. [55]
- ל"ד בתיים לחן יוצר יחידתי וסימן אני משה בר אברהם בר שלמה אבן מוסה המחכה
 לצפת תוב"ב. 29ב.
 אני ראיתי מלך ישראל כלי חמדה. חידה ששלח לר' יהודה עייאש על שביקש
 לראות מה טיבו של סידור שערי רחמים. אשת חיל, 196א. [56]
- אספר תהלות בארבע גאולות. [57]
- בירושלים תוב"ב יום שני לחדש ניסן שנת התק"ב סי' א"ב ושמי בקרבו משה
 אבן מוסה ובו ל"ז בתיים . . . ע"ד האמת עין לא ראתה. לחן יוצר יחידתי. ובו פירוש
 לדברי הקבלה. 7א.
 אצפה לאל חי יקבץ נדחי. [58]
- פזמון זה התחלתיו בהיותי במירון ושכחתי, וכשבאתי לחברון הוספתי בו מעט בתיים
 ושכחתי, וכשחזרתי לירושלם אחרי מופלג שנת התק"ב שניתני . . . לחן יוצר

- יחידתי. סימן אני משה אבן מוסה החזק... לפי שלא זכיתי לראות טבריה לא חברתי עליה פזמון מיוחד ורמזותיה בפזמון זה... השלמתיו בח' טבת יום י"א בו ובו ט"ז בתים... א3.
- [59] אצפה לך קוני קבל גא הגיוני.
- לחן יוצר יחידתי וסימן אני משה אבן מוסה החזק סלה. א28. (מקורות, ג)
- [60] אקוד על אפי אכרע במורא.
- פיוט. סי' אני יעקב שפרטש חזק. [אפשר שר' משה נ' מוסה חיברו?]. א113.
- [61] אקוה יושב שמים רוקע ארץ על המים.
- לחן ימי חורפי אהבתני... וסימנו אני משה אבן מוסה חזק הוא אמיץ יהיה. על החלום שחלם בשנת תק"ח באלג'יר ובו השביעו האר"י לעלות לצפת. א20. (מקורות, ב)
- [62] ארבע גליות כלוני בכל יום אותי דוחקין.
- בקשה שחברתי סוף ר"ח אלול כ"ג בו שנת... באמונ'תו [תק"ה]... לחן לדלתי ביתך הנני. סי' אני משה אבן מוסה החזק הוא. מיוסדת על י"ס וסודות נסתרים ופרט הדברים הם פשוטים. בארג'יל יע"א. א101.
- [63] ארוממך יוצר מתים ברוך מחיה המתים.
- בקשה. לחן אודה לאל לבב חוקר, שחברתי בים כשהלכתי מתונס יע"א לתראבלס יע"א. סי' משה בן מוסה חזק. א53.
- [64] ארים קולי בבכייתי על העניי חסיד גמר.
- שיר הכתוב על [מצבת] תלמידו [של אדוני אבי]. חברתי אני בנו. (על יוסף בן דוד ג'ג, שנפטר בכ"ה בתמוז תפ"ט). 93(2)ב.
- [65] ארכו ימים לקץ תמים.
- בקשה לימים גוראים. לחן ידי רשים. סימן א"ב ובסופה סי' משה אבן מוסה חזק. א66. (מקורות, ג)
- [66] ארץ אוכלת יושביה אכלה ומחתה פיה.
- תוכחה לעניי הזנות. לחן שוכני בתי חמר. סימן אני משה בן מוסה החזק ואמיץ. א69.
- [67] אשא אל שמים יד אפרוש כפים.
- פזמון זה חברתי בחורתי מצפת לעכו בהיותי שליחא דרחמנא למערב הפנימי ויצאתי מעכו ללכת לקפוטקיא ובהיותי בספינה יום י"ז לסיון שנת התק"ט חברתי פזמון זה. לחן יוצר יחידתי. סימן אני משה אבן מוסה חזק. ובו י"ד בתים... ובירושלם הוספתי בית אחד. א4.
- [68] אשא דביר אולם מאין סוף אור נעלם.
- ל"ב בתים... לחן יוצר יחידתי... אני משה בר אברהם בר שלמה בר אברהם אבן מוסה חזק. א33.
- [69] אשורר שירי שיר במצלתיים בהר הקדש בירושלים.
- שיר ובו י"ג בתים לחן עת דודים כלה ולחן יריח יקר. סימן אני משה אבן מוסה חזק. א23.
- [70] אשיר ואזמר עושני מחומר.
- פזמון. סימן אני משה בן מוסה. לחן יומי ולילי. לקדיש. א126.
- [71] אשיר שיר ושבחות בדלתות פתוחות.
- פזמון שחברתי על מסכת מגחות. לחן יוצר יחידתי. סי' אני משה אבן מוסה. א125.
- [72] אשירה גא לידידי זה רעי וזה דודי.
- פיוט למילה. לחן יגדל גא חסדך. סימן אני משה אבן מוסה החזק. א135.
- [73] אשירה גא לידידי שיר דודי לכרמו.
- שיר חדש, חדש ממש, ליום... שבת... סי' אני משה בן מוסה חזק. לחן פיהו ישקני. א116.

- [74] אשירה נא שיר לידדי רעי דודי ומחמדי.
פזמון על כנסת ישראל התחתונה שם פזורה ישראל ועל כנסת ישראל העליונה מלכות. לחן ימי חורפי אהבתני. סי' אני משה בן מוסה חזק. 120ב.
- [75] אשמתי אשם ודאי עד אין קץ עד אין די.
בקשה שחברתי בלקעא. לחן אליך ה' נשאתי עיני. סי' א"ב ובסופה סי' משה אבן מוסה. על סדר הוידוי. 67ב.
- [76] אשמתי בלילות באשם גזילות.
בקשה שחברתי בלקעא. לחן אליך ה' נשאתי עיני. סי' א"ב ובסופה סי' משה אבן מוסה. על סדר הוידוי. 68א.
- [77] אשת חיל עטרת בעלה גולת כותרת.
פיוט זה לא יודע כי אם לבעל החוטם... סי' אני משה אבן מוסה וב"ה י"ג בתים כנגד י"ג מכלין דרחמי... לחן יגדל נא חסדך. חברתי באלג'יר א"ך... באדר [תק"ו]... 153א.
- [78] אתה אדיר נורא אתה ריב ריבי משפטי שפטה.
בקשה. סי' אני משה אבן מוסה החזק. לחן קומה דודי אל היכלי שן. 55ב.
- [79] אתהלך בחיים בארצות החיים.
י"ו בתים לחן יוצר יחידתי. סימן אני משה אבן מוסה חזק. 28א.
- [80] אתיא תמהי'א עבד אלה שמיא.
פזמון לפורים. לחן יוצר יחידתי. סימן אני משה בן מוסה. 129ב.
- [81] בחצר גנת ביתן המלך משקה יותן.
שיר לענין המילה. לחן יגדל נא חסדך. סימן משה בן מוסה חזק. 133ב.
- [82] ביום שמחת מילה אור היסוד הוא נגלה.
פזמון שחברתי ע"ד האמת על הילד ה"ר אליהו נר"ו בן החכם השלם ה"ר סעדיה יצ"ו בן החכם השלם הרב המובהק המקובל האלהי כמה"ר אליהו שוראקי תנצב"ה. סימן משה אבן מוסה החזק. לחן יוצר יחידתי. 158א.
- [83] במוצאי יום שביעי מגיני וקרן ישעי.
פזמון למוצאי שבת. לחן במוצאי יום מנוחה. סי' משה בן מוסה חזק אמיץ. 118א.
- [84] בן אדמה הבל ילדות שחרות.
תוכחה לימים נוראים שחברתי בספר מאלטא גושכ"א. סימן משה בן מוסה חזק ואמיץ. לחן בן אדמה יזכור במולדתו. 66ב.
- [85] בן זכר ספיר יהלום.
פזמון שחברתי בעיר הנק' תאספור. לחן אערוך זמר תוך מקהלות... על ענין המילה... 133א.
- [86] בני לדברי הט אזניך פן ישבעו זרים כחך.
תוכחה. לחן שוכני בתי חמר. לענין הזנות. סי' אני משה אבן מוסה החזק. 69ב.
- [87] בר יוחאי לפני כסאך יחזק.
פזמון. לחן בר יוחאי. סימן אני חיים אבולעפי'א חזק משה בן מוסה המחבר יחיה חיים טובים. ובה ל"ב בתים. 110א. נדפס במאמרי הנזכר לעיל (הערה 5).
- [88] דודי ירד לגנו לערוגתו.
פיוט לחג השבועות. סימן משה בן מוסה חזק סלה הוא. לחן השלך ולחן ירית יקר. 146א.
- [89] הליבשני אל בגדי חופש כי באו מים עד נפש.
בקשה. לחן אודה לאל לבב חוקר, שחברתי ביום שבת הגו' [אדר תק"ו]. סי' אני משה אבן מוסה חזק הוא. בארגיל יע"ה. 87ב.
- [90] הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים שעשועים.
סימן משה בן מוסה החזק הוא. לחן נחה עם צאן מרעיתך. 144א.

- [91] הפסקת כפופים ששה ימים רצופים.
שיר חדש שחברתי בארג"ל יע"ה שנת ות"על שועתם אל האלהים לפ"ק בפ' שמות שעשיתי הפסקה של ששה ימים רצופים והייתי חולה בחולי הלב... חברתי ביום ה' וידעתי שה' עמי להשלימה... ויש בו סודות נפלאים ידועים ליודעי חן ובה ז"ך בתים... לחן אומר בשבחין ולחן יוצר יחידתי. סי' אני הצעיר עבד השם משה אבן מוסה החזק הוא. 104א.
- [92] ויהי בימי אנטיוכוס סילון ממאיר מכאיב כקוץ.
פזמון לתנוכה. לחן ידידי רועי מקימי. ובו ס"ג בתים סוד הבינה שממנה סוד הבינה שממנה סוד החרות. סימן אני העבד משה בר אברהם בר שלמה אבן מוסה חזק וא"ב. 154א.
- [93] זה אלי ואנוהו אספר גודל יקרו.
בקשה. לחן אליך ה' נשאתי עיני, בספר עיר הנזכרת [מאלטה] על מעשה הנזכר [ר' נפשי אמרי מה]. ונאמרת תמיד על הגלות של הנדחה והנשכרת. ובה י"ד בתים כנגד י"ד הרמת. סי' משה בן מוסה חזק. 64א.
- [94] חבצלת השרון שושנת העמקים.
פיוט. לחן ימינך תסעדי. סימן משה בן מוסה. 105א.
- [95] יבוא משיחי תרשיש ושוהם.
פזמון. לחן יריח יקר. סימן משה בן מוסה. 136א.
- [96] יה ה' צור עולמים אותי וזכור דרוש דמים.
בקשה ותפלה... סי' משה בן מוסה. לחן ישעך לבבי דורש. 46ב.
- [97] יה ה' צור עולמים כך אבטח עדי עד.
פזמון שחברתי על שם איש חכם ונבון אהובינו חמודינו ה"ר יעקב שלמה ושמו ציינתי בראש הפזמון ובסופו. ולרמוז שאני הוא המחבר שמי בבית אחרון... לחן ממעונות אריות... 132ב.
- [98] יה ענה לאיש נדהם גולה נדח בשביה.
בקשה אחרת שחברתי בצאתי מספר מאלטא ללכת לעיר ליגורנה [ר' אם חרב]. לחן יה שמע אבינוך, ובה ז"ך בתים... ובסופה סי' משה בן מוסה חזק. 65א.
- [99] יום שבת בו נאזה תהלה.
פזמון. לחן בר יוחאי. סי' משה בן מוסה חזק. הגה לא ינום ולא ישן העירני בצאתי מעיר תלמסאן לחזור לעיר ארג"ל... ויהי בדרך במלון והיה זה יום שבת... יסדתי פזמון זה ע"ד האמת... וי"ס מלמטה למעלה. חדש זיו חדש ניסן... 108א.
- [100] יום שבת יום גילה יום קדוש ונורא.
פזמון זה חיברתי יום שישי כשהייתי בהפסקת ששה ימים... פ' שמות שנת עולית [תק"ו] תמיד... וכתבתי לזה לעת ערב. לחן יוצר יחידתי הנכתב בחמדת ימים של שבת. סי' משה בן מוסה חזק. 103א.
- [101] יומא דפוריא יומא דשלמא.
פזמון שחברתי יום תענית אסתר [תק"ו] בארג"ל יע"ה... לחן עת דודים כלה ולחן יריח יקר. סימן משה בן מוסה חזק. 145א.
- [102] יושב הכרובים רפא כל מכאובים.
פזמון שחברתי מוצאי חג הפסח ליל רביעי שנת [תק"ו]... בארג"ל יע"ה. לחן יוצר יחידתי. 156ב.
- [103] יפה דוד נעים מבחר החברה.
פזמון שחברתי על החכם השלם הגביר המרומם ה"ר משה בן מאמאן יצ"ו. לחן יריח יקר. סימן משה אבן מוסה. 124ב.
- [104] כלכלני האל גותן ליעף הכח.
[השלמה לבקשה לעצירת גשמים שחיבר אביו. ר' אנא ה' הושיעה נא קומה]. 74ב

- [105] לבי לבי אל תאנח בראות אויב שקט ונח.
בקשה. לחן אלהי עוז תהלתי. סי' משה בן מוסה חזק. א43.
- [106] לבעל החוטם אני אתפלל ירפא מכאובי פרט וכלל.
בקשה. לחן אל מסתתר. סימן אני משה אבן מוסה חזק. ובה סי' בתיים וסודה לא ידע אותו כי אם בעל החוטם כי הוא סוד נכמס. ודוק היטב היטב הדק. 83.
- [107] לדידי אשירה נא בגילה וברגנה.
נתחבר על גביר א' . . . בעיר תונס . . . שלמה נטף . . . 120א.
- [108] לכו נא ונוכח נאם נפש נאנחה.
בקשה לימים נוראים שחברתי בהיותי על ספר מאלטא גושכ"א בר"ח אלול שנת בשמים רא"ש, סי' א"ב כפולה ובסופה סי' אני משה בן מוסה חזק. ובה ג"ב בתיים . . . והיא תוכחת מגולה שמתוכחת נפש המשכלת עם נפש הבהמית. חברתיה שם בעוסקי בספר חובת הלבבות. לחן אליך ה' נשאתי עיני. 59ב.
- [109] למה תישן אל עורה נא.
בקשה. לחן קומה דודי אל . . . [סי' משה] אבן מוסה חזק. חברתיה . . . בהיותי בירושלם. 93א.
- [110] המבדיל בין חול לקודש ימינו כקדם חדש.
פזמון למוצאי שבת. לחן המבדיל בין קודש לחול. סי' משה בן מוסה. 119א.
- [111] המבדיל בין קודש לחול רוחך הטוב עלי תחול.
פזמון. למ"ש. לחן המבדיל בין קודש לחול. סי' משה בן מוסה חזק. 118ב.
- [112] מבטחי כחי וגתי גרועה שועה שמעה. בקשה לחן אלהי עוז תהלתי. סי' משה אבן מוסה. 54א. (מקורות, ה)
- [113] מבטחי מבטן אמי אות לטובה עשה עמי.
בקשה. לחן קומה דודי אל היכלי שן. סי' משה בן מוסה. 102א.
- [114] מבקשי נפשי יכלמו ישובו יסוגו אחור.
בקשה. לחן לדלתי ביתך. סי' משה בן מוסה חזק ואמיץ. 50ב.
- [115] מגדל עוזי יהי כח צדיק רץ.
בקשה שחברתי בקשנטינא יע"א לחן אלהי עוז תהלתי. סי' משה בן מוסה חזק. 54א.
- [116] מגיני שבטי משענתי הוא אמר על צאן מרעיתי.
בקשה. לחן קומה דודי אל היכלי שן. סי' משה בן מוסה חזק. 42א.
- [117] מגיני חיש ישמע קולי.
בקשה. לחן לדלתי ביתך. סי' משה אבן מוסה חזק. 50א.
- [118] מגן בעדי דודי מרים ראשי וכבודי.
פזמון. לחן האל העירה וראה. סי' משה אבן מוסה, שחברתי בליל מוצאי חג הפסח [תק"ו] וביום אסרו חג. עם פירוש. 157א.
- [119] מה לך יונה כל יום דוה.
פזמון. סימן משה אבן מוסה חזק. לחן יין טוב רטוב השקיני. 136ב.
- [120] מה לך יונתי נדה בין העמים.
פזמון. לחן ערבי ראצאחון צאדה בלמאמאמין אלה אלוואחד. סי' משה אבן מוסה חזק. 117ב.
- [121] מה תעשו יום פקודה יום דין גדול ונורא.
תוכחה. לחן שוכני בתי חמר. סי' משה בן מוסה חזק הוא. 70א.
- [122] מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי לאיש מלחמה.
בקשה שחברתי ביום א' של שבת [אדר תק"ו]. סי' משה אבן מוסה. לחן שחר להודות לך קמתי. 88א.
- [123] מהודא ומשבח אנא לאלה אבהתנא.

- פיוט. סימן משה בן מוסה חזק. לימי חנוכה. לחן ימי חורפי אהבתני. 143א.
(מקורות, יד)
- [124] מורה סורר צור אבדם תן מגנת לב למוני.
בקשה. לחן לדלתי ביתך. סי' משה בן מוסה נ"ר. 51ב.
- [125] מושל קצין ושוטר צור שוכן עליה.
פיוט. לחן ממעונות אריות. לענין מתן תורה. סימן משה אבן מוסה חזק. 135א.
- [126] מחנה אלהים זה מזה בן מזה יזה.
פזמון שחברתי על המו"ן [המעולה ונבון] ה"ר חיים ששון נר"ו בהיותי מתאכסן
אצלו ש' התק"י לפ"ג. לחן יוצר יחידתי. סימן משה אבן מוסה. וסודו נאמר על
מלך המשיח. וזה היה בעיר נא אמון יע"ה ... 159א.
- [127] מחסה ומסתור ומבצר יפדה עמו מן המצר.
פזמון [לפורים] לחן נחה עם צאן מרעיתך. סימן משה בן מוסה החזק. 131ב.
- [128] מלך רם על כל רמים יה' צור עולמים.
פזמון: לחן יגדל נא חסדך. סימן משה בן מוסה. 134ב.
- [129] מלכות ישראל סוכת דוד הנופלת לך ה' מקוה ומייחלת.
שיר ובו אה"ה בתיים. לחן אל מסתתר וסי' משה אבן מוסה בר אברהם בר שלמה
חזק. 32א.
- [130] מלכותא יקר ורבותא לבעלה דמטרוניטא.
פזמון לשבת קודש. לחן ערבי יא עוינאת לג'וזאלי. סימן משה בן מוסה חזק. פשוטו
נתחבר על גביר א' ... שלמה גטף ... ושיר זה יסדתי על השכינה השולטת ביום
שבת קודש. ובו פירוש דברי הקבלה. 119ב.
- [131] מלכותך מלכות כל העולמים.
... הלכתי מעיר תונס יע"ה לעיר תאסחור לטייל ... ואקרא את שמה תא סתיר
עול הגלות ... ויהי שירי ... על עשר ספירות ... ובשיר י"ג בתים סדורות לחן
אקוד על אפי' ... סי' משה בן מוסה חזק אמיץ יהיה סלה. ובו פירוש דברי הקבלה
שבשיר. 114א.
- [132] ממעון קודשך השקיפה פי פערתי ואשאפה.
בקשה. לחן קומה דודי אל היכלי שן. סי' משה בן מוסה הצעיר. 357ב. (מקורות, ט)
- [133] ממערב אקבצך ממזרח אביא זרעך.
בקשה. לחן אליך ה' נשאתי עיני. סי' משה בן מוסה חזק הוא. 97א.
- [134] ממצוקותי הוציאני אל מגן לכל החוסים.
בקשה. לחן לדלתי ביתך הנני. סי' משה אבן מוסה חזק. 79ב.
- [135] מן המצר יה קראתי עשה דיני ומשפטי.
פזמון לפורים. לחן נחה עם צאן מרעיתך. סימן משה בן מוסה אמיץ וחזק. 128א.
- [136] מנעורי צררוני על גבי חרשו חורשים.
בקשה. סי' משה אבן מוסה חזק. לחן באור בקר לך קמתי ... מיוסדת ביי"ס [בי'
ספירות]. 79א.
- [137] מעונה אלהי קדם שומר ישראל ופודם.
פזמון [לפורים]. לחן פורים פורים לנו ולחן יוצר כל מבשר תשלח. סי' משה בן
מוסה חזק. 131א.
- [138] מקוה אני ומשוקק לך שוכן בשחקים.
פיוט. לחן ימינך תסעדיני. סי' משה בן מוסה. 105ב.
- [139] מר קגמון בושם שבו אחלמה לשם.
פזמון. לחן יוצר יחידתי. סימן משה אבן מוסה חזק. חברתי בנא אמון על המו"ן
[המעולה ונבון] הגביר המרומם ה"ר שם טוב ארוך בלקחתו אשה חדשה, וסודו על
נערה המאורסה. 159ב.

- [140] מרדכי איש ימיני הודי ומחמד עיני.
לימי הפורים... סי' אני משה בר אברהם בן מוסה חזק אמיץ. לחן ידידי מעוז ראשי. 127א.
- [141] מרוב עבודה ומעוני גלתה יהודה ממשכני.
פיוט. לחן ידך תנחני. סי' משה בן מוסה. 107ב.
- [142] מרומ אבד דוברי כוב.
בקשה. לחן אלהי עוז תהלתי. סי' משה בן מוסה יצ"ו. 45ב.
- [143] מרומ אבדתי אבדתי וכעופרת צללתי.
בקשה. לחן קומה דודי. סי' משה בן מוסה הקטן. 42ב.
- [144] מרומ חרפתך נגדך צורריך אל תהרגם.
בקשה. לחן לדלתי ביתך. סי' משה בן מוסה. 57ב.
- [145] מרומ קדוש בנך הושע.
בקשה. לחן אלהי עוז תהלתי. סי' משה בן מוסה חזק. 80ב.
- [146] מרומ שוכן במרומים יושב על כסא רחמים.
בקשה... סי' משה אבן מוסה החזק. לחן ישעך לבבי דורש. 47א.
- [147] מרומ שוכן עד קדוש רם ונישא.
פיוט. סימן משה בן מוסה. לחן יעוף חלומי. 106ב.
- [148] משגבי חבלי כונן שבילי.
בקשה. לחן אליך ה' נשאתי עיני. סי' משה בן מוסה חזק. 97א.
- [149] משגבי מגן בעדי ראי [!] עוגי חלצני.
בקשה. לחן לדלתי ביתך. סי' משה בן מוסה. 52א.
- [150] משגבי מושל שוטר בראשי עטר כתר.
לפורים. לחן ידידי מעוז ראשי. סי' משה בן מוסה אמיץ. 127ב.
- [151] משה עבדך ממים זדונים.
פיוט. לחן יעוף חלומי. סי' משה בן מוסה. 106ב.
- [152] משפט ברודפי תעשה ונדבות פי אנא רצה.
בקשה לחן קומה דודי אל היכלי שן. סי' משה בן מוסה. 102ב.
- [153] מתהומות תעלני ותסוב תנחמני.
בקשה. לחן קומה דודי אל היכלי שן. סי' משה בן מוסה. 102א.
- [154] מתי תקום משנתך צור חגני הקימני.
בקשה. לחן לדלתי ביתך. סי' משה בן מוסה. 52א.
- [155] נדדה שינה מעיני לבקש עלי נפשי.
בקשה לימים נוראים. לחן קמתי ותדד שינתי. סי' משה בן מוסה. 53א. (מקורות, יב)
- [156] נפשי אמרי מה נהיתה שאלני נס ונמלטה.
בקשה [להינצלו משבי מאלטה]. ונאמרת תמיד על ענין מלחמת יצה"ט עם יצה"ר.
לחן אודה לאל לבב חוקר. סימן אני משה בן מוסה חזק הוא. 63א. (מקורות, י)
- [157] נפשי כה אמר בוראך במים אני אתך.
בקשה שחברתי מראסיד למצרים יום שישי, על נס שהיה בנהר נילוס... עשרה ימים לחשון שנת התק"ט ליצירה... ובה ח"י בתים. סי' משה אבן מוסה החזק הוא. לחן אלהי עוז תהלתי... 91א.
- [158] נפשי נכספה יושב שמים והיא יושבת ירושלים.
שיר לחן עת דודים כלה ולחן השלך, ושלשה שריגים ישוררו המשוררים בחן השלך, ובר כ"ו בתים סימן אני משה בר אברהם בר שלמה אבן מוסה. 24ב.
- [159] פתחו שער יבוא צדיק.
שיר שחברתי בתונס יע"ה בפתח היכל ב"ה [נזכרו שמואל נטף ואחיו יוסף]. 93(2)ב.
- [160] קום ה' איש מלחמה עשה באויבי נקמה.

